Nick Sava

Prin Turcia,

cu Biblia în mînă

Ilustraţia copertei:
Nick Sava - Moschea Albastră, Istanbul

Nick Sava

Prin TURCIA cu Biblia în mînă

Editura Atheneum - Vancouver
Editura PIM Iaşi

ISBN

Tipărit în România prin intermediul Editurii PIM, Iaşi, 2015

Mariei

Explicaţii şi mulţumiri

Acest Jurnal „turcesc” a fost gîndit de la început ca un jurnal on-line, destinat a fi publicat pe un fel de „blog” pe pagina mea de net, http://nicksava.net. Aceasta a dus, inevitabil, la anumite dificultăți în momentul în care am dorit publicarea lui sub formă de carte.

Dacă pe internet includerea numeroaselor fotografie din Turcia, care ilustrau și explicau textul, nu implicau decît cel mult oarece dexteritate tehnică, în cazul unei cărți tipărite ele ar fi dus la un cost de tipărire prohibitiv. Cine își poaze păermite să editeze o carte-album de cîteva sute de pagini, cu sute de imagini color, tipărite în doar cîteva exemplare? Așa se face că multă vreme, de fapt trei ani, nici nu mi-a mai trecut prin cap realizarea acestui proiect.

Pînă într-o zi, cînd mi-am dat seama că nu e departe vremea „cărții electronice”, acea care o poți citi pe un mic ecran portabil purtat în buzunar, „biblioteca” constînd în cărți puse în format electronic pe stick-uri sau mini-CD de mare memorie. Atunci, imaginile color, oricît de voluminoase, nu vor mai fi un impediment. Dar, cum n-am ajuns încă în acele vremuri, mi-a venit în minte un paleativ: o carte scrisă pe hîrtie, însoțită însă de un CD conținînd parte din pozele făcute de mine

în călătoria mea prin Turcia. Era păcat ca citorul să nu le poată vedea, măcar o parte din ele – aproape 2000 de imagini! Și, mai ales, să nu aibă o înțelegere deplină a delor scrise de mine. De aceea, cartea pe care o citiți, deși tipărită pe hîrtie, va fi cel mai bine citită avînd alături un laptop (sau alte medii electronice). CD-ul care va însoți cartea va conține aceleași capitole, pentru o mai ușoară identificare a pozelor. Imaginile sunt puse în powerpoint, cu descrierile respective (în limba română). Tot pe CD am pus o „carte elecronică", așa cum va putea fi „citită" pe o viitoare carte electronică.

Cum spun, imensa majoritate ale pozelor îmi aparțin. Cele cîteva excepții sunt imagini luate de pe internet – ori mai interesante decît ale mele, ori din zone nevizitate de mine, dar care completau textul. De exemplu, două fotografii de la Oludeniz sunt folosite ca panouri turistice de către autoritățile turcești. Nu am luat imginile de pe internet, ci le-am fotografiat chiar eu de pe respectivele panouri.

Ca bază de informare am folosit intens ghidurile turistice (în limba engleză) notate la Bibliografie. Le mulțumesc autorilor pentru ajutor, sfaturile lor mi-au prins bine în drumurile mele.

Nu trebuie să uit nici ajutorul dat de către Vică Albușel din Vancouver, BC Canada care m-a ajutat să îmi pun pe internet Jurnalul, inițial pe site-ul revistei Atheneum, apoi pe o pagină web proprie – pe care tot el mi-a pus-o la punct. Fărtă el, acest proiect ar fi rămas sub forma unor mii de poze pe care le-aș fi privit doar eu, cînd și cînd.

În sfîrșit, trebuie să aduc mulțumirea și recunoștința soției mele, Maria, care mi-a fost alături pe parcursul proiectului și care s-a îngrijit de corectura textului și de încurajarea autorului.

Introducere

Justificare

Cînd am spus prima dată că îmi voi petrece o parte din vacanță în Turcia, toți prietenii mi-au spus că sunt nebun. „Ce cauți tu în Turcia? Nimeni nu merge acolo!" Ba mai merg, chiar și din țară, că sunt excursiile ieftine... Dar cuvintele lor exprimau opinii întemeiate mai ales pe experiența istorică avută de români cu turcii. Doar de acolo ne-au venit toate relele – înainte ca ele să vină de la ruși. Nu numai pericolul cuceririi, nu numai jafurile, răpirea de fecioare pentru haremuri și de băieți pentru trupele de ieniceri, nu numai tezaurul țării golit sub formă de haraci, nu numai schimbarea domnilor ca izmenele, nu numai fanarioții, nu numai tutunul, caftanul, bacșișul, lenea asiatică...

Dar eu am descoperit o altă Turcie – una despre care nu se vorbește. Mai tot ce știu majoritatea românilor se oprește la Laleli și Bazar, la bacșișuri, la tîrguieli. Așa ne-am dus la ei, imediat după decembrie 89, așa se duc încă mulți români. Pentru afaceri, pentru tîrguieli, pentru prostituție, pentru joburi necalificate și prost plătite... Acești români n-au timp să vadă adevărata Turcie – ei se duc să facă bani. N-au timp să vadă

frumusețea, bogăția culturală, civilizația Turciei – nu le pot cuantifica în bani, nu le pot căra la buticurile și tarabele din țară...

Eu am avut în plan să călătoresc prin Anatolia (mai precis, prin Asia Mică) pe urmele primilor creștini. Se întîmpla să scriu o carte despre ei (***Fiul lui Dumnezeu***) și simțeam nevoia de documentare. Să nu mă fac de rîs – scriind despre dealuri acolo unde sunt munți, sau despre lunci acolo unde sunt dealuri... Despre ziduri care nu existau, temple care erau închinate altor zeități, despre străzi orientate altfel... Trebuia să văd acele locuri! Și, citind despre Pavel și alți misionari creștini, despre cetățile vizitate de ei, am început să aflu tot mai multe despre Turcia. Să-i descopăr frumusețile naturale, arhitectonice, de bogată tradiție.

Dacă inițial aveam de gînd să plec în Turcia din România, o vacanță în interiorul altei vacanțe, cu timpul am început să realizez că Turcia nu se poate vedea în cîteva zile. Nu ajunge nici o lună – dar nu am avut la dispoziție mai mult de o lună. Și, la încheierea celor 30 de zile de călătorie prin Turcia, mi-am dat seama că va fi nevoie de o altă vacanță petrecută acolo, sau de mai multe, fiecare a cîte 30 de zile! Itinerarul a fost făcut de așa natură. Am urmărit să văd Turcia așa cum este, poate mai puțin din punct de vedere economic, cît cultural și istoric. Sincer să fiu, privind la realitatea românească, adunasem atîta lehamite de această eternă tranziție încît nu-mi doream să ajung prea curînd pe acele meleaguri natale. Probabil o să mai merg în Turcia, nu sunt un globe-trotter, nu vreau să înfig un steguleț în cît mai multe țări – vreau însă să cunosc cît mai bine locuri frumoase, oameni interesanți. Am fost în Grecia, acum în Turcia; o să mai merg, probabil, în insulele grecești... Cînd voi crede că le cunosc îndeajuns, poate o să adaug listei o altă destinație.

Vreau să scriu în acest Jurnal despre ce am vazut și aflat în Turcia. Nu vreau să scriu un ghid turistic. Nu o să dau informații detaliate despre relief, zone, istorie, adrese utile, costuri, sfaturi practice... Cine vrea să mergă în Turcia, cine e interesat de Turcia, le poate găsi în ghiduri, pe situri dedicate atît ei, cît și fiecărui oraș în parte. Și eu mi-am început călătoria în fotoliu, vizitînd acele situri, citind acele ghiduri. Sper să trezesc interesul cîtorva romîni încît acest pămînt binecuvîntat să merite să fie descifrat.

Cîteva considerente generale, totuși. Pe plan social-economic, Turcia este o țară uimitoare. Beneficiază și astăzi de pe urma politicii (oricît de

Sultanahmed Cami, Istanbul

coruptă, națională totuși) de la sfîrșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al 20-lea, cînd s-a permis statelor europene să ia din comorile arheologice dezgropate (nemții la Pergam și Troia, englezii la Efes) în schimbul ajutorului în dezvoltarea infrastructurii. Turcia are acum o rețea de căi ferate, autostrăzi, drumuri, poduri, irigații și îmbunătățiri funciare de nivel european, care permit dezvoltarea galopantă a economiei. La asta se adaugă spiritul întreprinzător și hărnicia populației. Pentru un turist, imaginea culturilor care umplu de verdeață fiecare palmă de pămînt cultivabil – de la luncile apelor și văile dintre munți, pînă la coastele dealurilor și munților -, este o imagine de neuitat. Iar industria turistică egalează în acest moment pe cea grecească sau italiană! Singurul lucru pe care l-am putut gîndi, vizitînd Turcia, a fost: *„cum de a fost acceptată în UE România – iar Turcia, nu?"* Dacă nu interveneau considerente politice, Turcia trebuia să adere cu cel puțin zece ani înaintea Romîniei și Bulgariei! Doar dacă se consideră că este stat asiatic islamic – și atunci ar trebui să fie lăsată să își vadă liniștită de propria-i dezvoltare...

Al doilea lucru care se confirmă: turcii sunt foarte ospitalieri. Cu cît localitatea este mai mică, cu atît este mai evident. Nici chiar numărul tot mai mare de turiști n-a reușit să strice acest lucru – deși turcii știu să fie cu adevărat insistenți în a-și vinde produsele. Nu odată s-a întîmplat să fiu dus de un turc cale de jumătate de oră ca să mi se arate ceva. Sau să fiu luat în mașina lui, sau chiar numai pe scuter... Da, desigur, asta pentru că eram turist străin – dar asta înseamnă ospitalitate, nu? Cu o singură excepție, toți au refuzat bani pentru serviciile lor – s-au simțit chiar jigniți cînd am sugerat asta (prima dată, numai!) Asta nu înseamnă că nu acceptă bacșiș – ospătarii, mai ales.

Da, turcii, majoritatea, sunt oameni religioși. Respectă islamismul și instituțiile religioase. În unele locuri se pot întîlni sentimente religioase tradiționaliste – e bine să fie respectate. În moschei se intră desculț! Femeile (și bărbații în shorts) e bine să ia, la intrare, o fustă – moscheile care au un cod de îmbracăminte va asigura o fustă lungă. În alte locuri, chiar tricourile fără mîneci (cu umerii dezgoliți) sunt interzise – e bine să se pună un șal pe umeri. Iar femeilor deseori li se cere să-și acopere capul (dar asta o fac și numeroase biserici ortodoxe). Totuși, deși peste 99% din turci se afirmă musulmani (din care majoritatea suniți, puțini șiiți – dar mulți sufiți, „mevleni"), puțini merg la slujba zilnică și mai puțini se

roagă de cinci ori pe zi. Nu veți vedea nici un musulman rugîndu-se pe covoraș în stradă, la chemarea muezinului. Cei mai mulți merg la slujbă, dacă merg, sîmbăta, la una din moscheile din apropiere. Femeile au zona lor separată, nu au voie să intre în zonă bărbaților să se roage. Turistele au voie să intre oriunde. Se pot face poze în moschei (unde, de altfel, intrarea este gratuită), dar nu în timpul slujbei. În ultima vreme muezinii nu mai ies în balconul minaretului să strige (cînte?) „chemarea", ci o fac din interiorul moscheii, la un microfon. Pe minarete sunt montate amplificatoare – unele cu adevărat asurzitoare. E bine să aveți somn greu (oboseala mersului pe jos ajută...), pentru că rar se întîmplă ca o pensiune/hotel să nu aibă o moschee-două în vecinătate. Cîntarea muezinului la ora 4 am este deosebit de deranjantă. Asta și pentru că, de obicei, trezește cocoșii și cîinii...

Cei din UE împiedică (deocamdată) aderarea Turciei pe motive de „discriminare" a femeilor. Pentru turist e puțin evidentă această „discriminare". Într-adevăr, cum am zis, sunt zone separate în moschei pentru bărbați și pentru femei – dar așa este și în sinagoga iudaică și chiar în unele biserici ortodoxe. Există un cod de conduită în moschei – mai ales în cele tradiționaliste. Există chiar orașe tradiționaliste – mai ales Konya și în estul Anatoliei – unde majoritatea femeilor păstrează un cod al îmbrăcămintții pe stradă. Aceasta constă, în principal, în fustă lungă pînă la glezne (sau șalvari), batic/broboadă pe cap și o pelerină/ tunică lungă, cel puțin pînă pe pulpă. Nu sunt permise brațe (și umeri) descoperite sau pieptul dezgolit.

Și totuși, în marile orașe pot fi întîlnite tinere femei care nu respectă codul – fără a suferi din cauza aceasta. Unele poartă fuste mini, sau shorts, vara. Pe de altă parte, multe femei îl respectă ca pe o formă de afirmare a respectului față de tradiție, de respingere a spiritului străin occidental. Fac din cod o adevărată modă. Tinerele turcoaice, cu baticuri fine, frumos colorate pe cap (strînse în jurul feței și gîtului), cu pelerine cu găitane și înflorituri, strînse pe trup, cu pantaloni strînși pe picior și, deseori., cu cizmulițe din piele fină, toate de cea mai bună calitate, frumos croite, cu centuri fine din piele deseori cu ținte metalice, strînse pe mijlocul de manechin, cu poșetuțe din marochin frumos decorate, multe din ele cu ochelari de vedere (mi s-a părut a fi chiar mai multe decît am întîlnit în alte locuri – dar multe sunt în sistemul de învățămînt,

mai multe decît bărbații), machiate cu grijă, par a prezenta pe străzile Turciei un alt fel de modă.

În schimb, e destul de greu să faci o turcoaică să intre înaintea ta pe o ușă: e obișnuită să acorde prioritate bărbaților. Vezi puține femei în cafenelele sau restaurante, neînsoțite de bărbați și, încă mai puține, conducînd mașini sau scutere (o adevărată raritate!). Cu excepția magazinelor moderne, „europene”, nu vei întîlni femei vînzătoare! În Turcia (și, probabil, în țările arabe) aceasta este o îndeletnicire eminamente bărbătească. Și, în timp ce femeile muncesc din greu pe undeva, bărbații stau pe scăunele în fața dughenelor lor bînd ceai, fumînd și jucînd table. Da, trecînd cu autobuzul pe lîngă sate, am văzut deseori „brigăzi” de femei muncind la cîmp, însoțite de un singur bărbat: șeful... Dar tot mai multe pot fi întîlnite în industria turismului, fie la recepții de hoteluri, fie ghizi turistici, translatori, în agenții de turism... Cu cît mai mare orașul, cu atît mai multe.

De asemenea, nu am întîlnit Kurzi – un alt motiv pentru neacceptarea în UE. Turcii nu-i recunosc ca populație diferită – îi numesc „turci de munte”. Cam cum numim noi „ițanii”, sau „moții”. Totuși, am înțeles că vorbesc o limbă diferită – ceea ce, iarăși, în Anatolia, unde sunt atîtea nații, nu este un lucru deosebit. Și-au uitat limba înrudită cu persana, vorbind azi ori un idiom turcesc, fie unul arab. Guvernul în ultima vreme investește masiv în Kurdistan (zona sud-estică a Anatoliei) pentru a diminua diferențele economice. Cele mai mari baraje s-au construit acolo, pe Tigru și pe Eufrat, asigurînd irigații masive și energie ieftină. Se promovează turismul în zonă – totul pentru a-i face pe kurzi să nu caute independența. Iar cei ce o caută, sunt aruncați rapid în închisori...

În sfîrșit, faimoasa „cafea turcească” nu există! Turcii preferă ceai – și fac cafea numai străinilor. De cînd au pierdut Arabia (după Primul Război Mondial), importă cafeaua. Nu se cunoaște cafeaua la nisip. Iar ibricul nu se numește „ibrik”. Voi scrie separat despre mîncăruri și băuturi.

Da, Turcia este o țară uimitoare – pe jumătate încă în Orient!

Turcia, călare

Turcii sunt un popor migrator, venind din stepele din jurul Lacului Aral. Au încă rude pe acolo: uigurii, kazacii, kîrgîzii, azerii... Sunt înrudiți cu mongolii, dar nu foarte îndeaproape. Chinezii sunt mai apropiați acestora, sau popoarele Siberiei – și prin acestea, nativii Americii. Mai nou, în Turcia se afirmă o origine comună între otomani și băștinașii americani. Dar prea puțin otomani au trăsături mongoloide...

Turcii au sosit în Anatolia prin secolul al X-lea. Erau diferite triburi înrudite, deși purtau nume diferit. Au format sultanate și raiale (beTLicuri), unele nu foarte însemnate. De exemplu, cine-și mai amintește azi de beii de Karaman? Adunînd oarece putere între sultanatul selgiucid și cel otoman, au stăpînit o parte relativ minoră a Anatoliei, mai puțin de o sută de ani...

Turcii selgiucizi (selcuk) s-au întins timp de cîteva secole din Kazahstan/Persia pînă în Asia Mică. Au fost principalii concurenți ai bizantinilor (și apoi ai cruciaților) în Levant, reușind să-i disloce. Au pierdut mai tîrziu Persia și Mesopotamia, trebuind să se mulțumească doar cu Anatolia. Centrul l-au avut la Konya și au avut multe lupte cu bizantinii, pe care i-au scos din Asia. Dar au venit mongolii și au distrus imperiul lor, făcînd loc unui trib turc minor care în acea vreme trăia la poalele Caucazului, la sud de Gruzia, pe malul Pontului. Invitați de împărații bizantini care, pierzînd Bizanțul cruciaților, își făcuseră capitala la Trabizont, au înfrînt beii de Karaman, luîndu-le pămînturile. În scurt timp au cucerit toată partea Asiatică a Imperiului Bizantin, făcîndu-și capitala la Bursa și, în secolul 14, au trecut în Rumelia (Tracia). Lupta cu turcii selgiucizi a continuat o sută de ani, iar sub Soliman și Selim au cucerit Mesopotamia, Arabia, Egiptul și malul nordic al Africii pînă-n Maroc. În urma bătăliei de la Lepanto au pierdut supremația navală în Mediterana, trebuind să se mulțumească cu insulele „grecești”, pe care le-au ținut sub ocupație pînă după Primul Război Mondial.

Deci, putem zice că Turcia stă călare pe două continente. Este o

Terasa de travertin - Pamukkale

imagine deseori folosită de cei ce scriu despre Turcia. Ei văd „șeaua" la Bosfor. Prin tradiții și aspect, într-adevăr, Turcia unește trăsături ale lumii asiatice cu cele europene. Dar, cu toate că turcii țin încă la mare preț tradițiile nomadului turcic și dragostea față de cal, ei nu mai sunt de foarte mult timp „călare". Principala forță a oștii otomane era infanteria – ienicerii. Călăreții, spahii, au avut mereu un rol minor și în bătălia de la Ankara, cu Timur Lenk, și-au dovedit inferioritatea. Chiar și după dispariția ienicerilor, infanteria turcă a excelat. Marile războaie din ultimele secole, bătăliile de la Plevna, Galipoli și Ankara, au dovedit buna ei pregătire. De asemenea, faptul că rupsese cu tradiția asiatică, că implementase bine tactica europeană, bazată mai ales pe lupta de apărare în tranșee. Bazîndu-se pe această experiență, Turcia a devenit de multe decenii membru a NATO.

Putem spune că Turcia este „călare" nu numai geografic, ci și istoric, cultural. Deși cultura este evident turcă și musulmană, ea este o fuziune a culturii arabe și persane – adusă de selgiucizi -, cu cea bizantină – luată de otomani în urma cuceririi Constantinopolului. Iar în tradiția populară pot fi întîlnite deseori reminiscențe ale culturilor antice: ioniene, anatoliene, hitite, asiriene, frigiene, cariene, lidiene, lyciene, elenistice...

Nu vreau să scriu un ghid. O să dau o bibliografie (relativ redusă) pentru cei ce vor să știe mai multe. O să vorbesc mai ales despre aceste tradiții culturale. Și ca să nu vorbesc prostii, o să scriu mai ales despre locurile vizitate de mine.

I. Cultura prin istorie

Turcia prin istorie

Turcia, prin așezarea ei deosebită, între Asia și Europa și între Marea Neagră și Marea Mediterană, a fost întotdeauna un pod între lumi. Humanoizii, din cele mai vechi timpuri, au folosit acest pămînt pentru a se răspîndi spre Europa. De aceea, nu sunt rare descoperirile din paleolitic care certifică prezența omului în zonă.

Mai mult de atît, în Anatolia (mai precis, în centrul ei) se întîlnesc cele mai vechi urme de locuire urbană umană. Încă acum 7500 de ani, localitățile ***Chatal Hoyuk*** și ***Hacilar*** au fost locuite. Chiar dacă încă în paleolitic (de altfel în curînd aveau să treacă spre neolitic), au construit „cetăți" apărate prin modul special de construire al caselor (cu intrarea prin acoperiș), a căror economie se baza pe agricultură (încă se domesticeau grîne, legume și animale de bază, ca vaca și oaia) și pe exploatarea-prelucrarea-comerțul cu silex. Încă de atunci se pot găsi urme de culturi religioase – mai ales ale fecundității (mama zeilor – „Venus" și zeul-bou – „Baal").

Apariția aramei pe la 4500 îHr aduce alte localități pe hartă, ca de exemplu ***Ayaca Hoyuk***. Se dezvoltă și primele forme de scris, ca și prelucrarea metalelor (aur, argint, arme din cupru). Ceramica devine sofisticată, deși încă nu se descoperise roata olarului. Influența civilizației anatoliene se extinde pe continentul european, în Grecia peninsulară și în insule (unde dă naștere la uimitoarea cultură cicladiană)

Pe la 3000 îHr apare bronzul, un material mult mai dur și mai rezistent decît arama. Acum apar marile cetăți din Anatolia de Vest: ***Troia, Smyrna, Efes***... Influența civilizațiilor anatoliene se extinde pînă în Creta și sudul peninsulei Italice. E posibil ca „pelasgii" să fi fost înrudiți cu anatolienii. Etruscii (tuscanii) își găsesc rude numai în Anatolia.

Pe la 2500 îHr apare civilizația ***Hati***, care se extinde în cea mai mare parte a Anatoliei. Dezvoltarea prelucrării metalelor atrage schimburi intense cu lumea Mesopotamiei, asirienii stabilind ulterior emporiumuri comerciale la marginea lumii lor. Cam odată cu asirienii (pe la 2200?) apar hitiții, popor indo-eropean venind din nord de Caucaz, care preia civilizația hati. Unul din conducătorii lor va întemeia cetatea ***Hattușaș*** (azi Bogazkale), unde va stabili capitala. Regele ***Anita*** a cucerit cea mai mare parte a Anatoliei (pe la 1750 îHr) – dar regatul s-a descentralizat, împărțindu-se (pe la 1700 îHr) în mai multe cetăți-stat (după modelul grecesc de mai tîrziu). Abia la sfîrșitul sec. 16 regii hitiți (mai întîi Huzzya, apoi Labarna Hatușili) reunesc statele într-un regat puternic, cucerind și Siria și, pentru scurt moment, chiar și Babilonul. În sec. al XII-lea, regatul hitit vine în conflict cu statul faraonilor egipteni, în expansiune pe malul Mediteranei, pe care îl oprește în urma bătăliei nedecise (între Hatușili III și Ramses II) de la ***Karkemiș*** (1260 î.Hr.). În urma tratatului de pace, Hitiții intră într-o scurtă epocă de aur care va dura pînă la venirea Popoarelor Mării. Slăbiți în urma acestor incursiuni, ale luptelor cu asirienii în expansiune, au fost pradă ușoară (pe la 1200 îHr) migratorilor frigieni, popor tracic sosit din Balcani.

În perioada de după dispariția hitiților au apărut mai multe state, unele înrudite, altele nu. Frigienii au format un regat în zona central-nordică a Anatoliei (în jurul Ankarei de azi), avînd capitala la ***Gordion*** (numită așa după unul din primii ei regi). Cel mai cunoscut rege a fost Midas – dar se pare că acesta era un titlu regal, mai toți regii numindu-se așa. Regatul a fost distrus în incursiunile cimerienilor, în sec. VII.

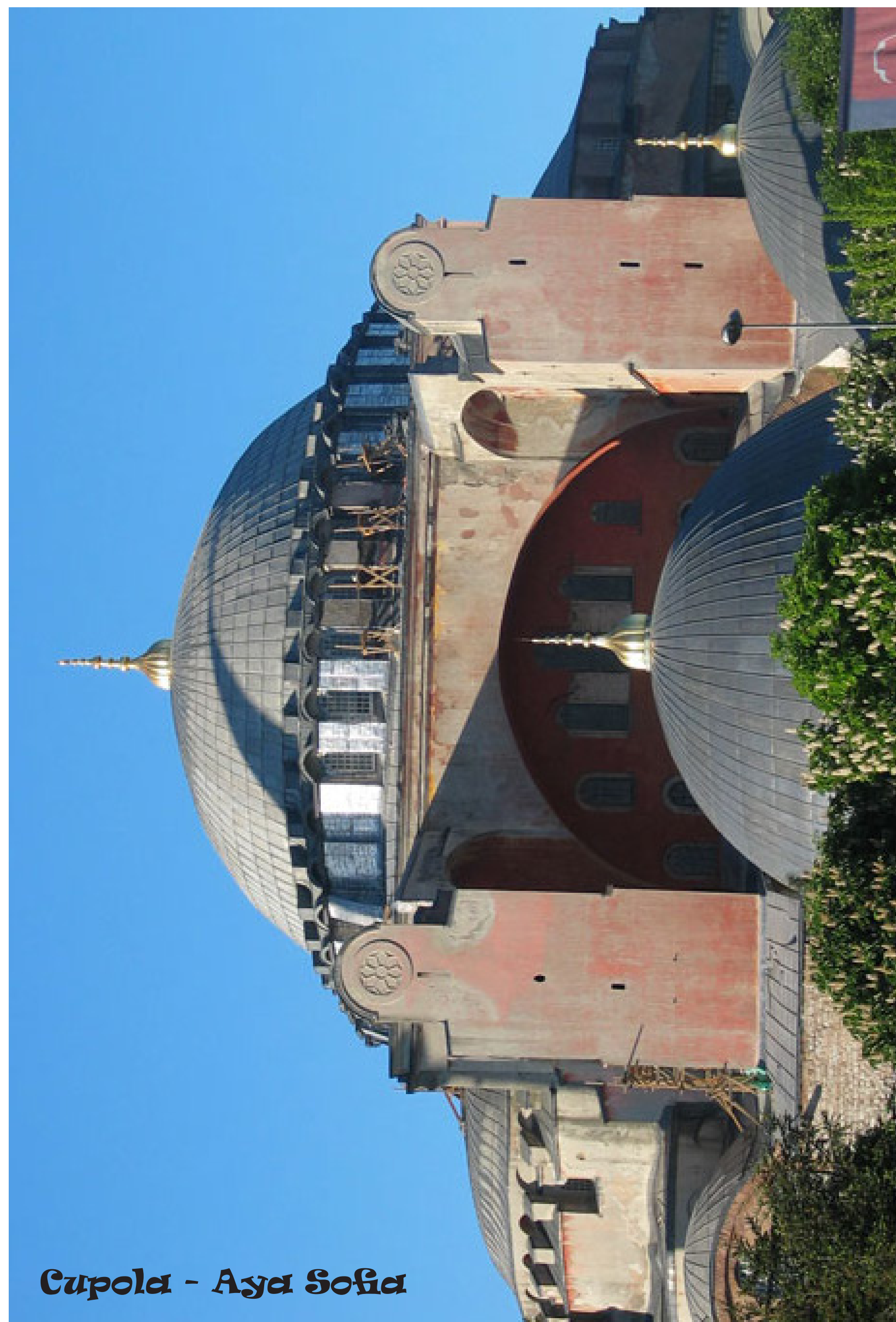
Cultura lor a rezistat însă, influențînd (prin cea ioniană) cultura greacă – și europeană, în general.

Pe la 1200 cădea vechea cetate a ***Troiei***, sub atacul Popoarelor Mării (și aheilor greci). Ea totuși a mai rezistat o vreme – deseori reconstruită -, cum dovedesc excavațiile arheologice (Troia lui Priam este stratul VI din cele IX existente). Dar pe la 1100 apar triburile de greci (ionieni) care se stabilesc pe coasta Egeei, cucerind cetățile existente (Smyrna, Efes – inclusiv Troia) și înființînd multe altele. Aici vor întemeia cultura care va influența, în secolele următoare, civilizația greacă din peninsulă. De asemenea, din acele cetăți, migrații succesive vor duce la înființarea a numeroase cetăți în toată *oikumena*, din nordul Mării Negre pînă în vestul Spaniei.

Lycienii, popor hitit, vor forma un regat de cetăți-state în sudul Anatoliei, între Dalaman și Antalya, mai vestite fiind Tlos, Pinara, Latoon, ***Xantos*** (capitala), Patara. Suferind opresiunea persană, se vor redresa sub statele eleniste. În estul Ioniei, regatul ***lydian*** (de asemenea de origine hitită) își stabilește capitala la ***Sardis*** și domină zona sute de ani – cucerind între timp și Ionia. Marele lor rege, Cressus, considerat cel mai bogat om al antichității (și datorită faptului că tatăl lui a inventat moneda) a pierdut însă regatul noii puteri care își făcea apariția în Anatolia – Persia.

În secolul VI, după ce a ocupat Babilonul, regele ***Cyrus I cel Mare*** a pornit o campanie de cucerire a „lumii". Puterea regatului lui, bazată pe uniunea dintre perși și mezi (din Iranul de azi), s-a extins spre est în Afganistan și Pachistan pînă pe Indus, la Golful Persic (ocupînd Elamul), apoi în toată Mesopotamia (inclusiv Asiria) și pînă la Mediterana, trecînd peste Syria. Între timp începuse și cucerirea Asiei Mici, inclusiv regatele Lydia și Ionia, ajungînd în final la Egee și Marmara. Urmașii lui Cyrus vor cuceri Tracia și Egiptul – dar nu Grecia! Asia Mică a rămas însă sub stăpînirea lor pînă la sosirea macedonenilor.

Alexandru Macedoneanul, fiul lui Filip II, afirmîndu-se campionul grecilor în lupta împotriva „cotropitorilor" persani, debarcă în Asia Mică și, profitînd de spiritul pro-grecesc, anti-persan al populației, o cucerește în mai puțin de un an. Prea puține cetăți i-au rezistat – dar le-a cumpărat acordînd privilegii, ori le-a ocolit. În timp, văzînd spiritul umanist al ocupației macedonene, toate cetățile s-au lăsat cucerite dacă nu militar,

Cupola - Aya Sofia

de macedoneni, măcar cultural. Deși pe teritoriul Anatoliei luptele dintre urmașii (diadohii) lui Alexandru au durat decenii (între traci, seleucizi, ptolemei – intervenind la urmă și Pergamul), cultura elenistică și limba greacă comună (*koyne*) au devenit elementele unificatoare.

Prin moștenirea lăsată Romei de către ultimul rege al Pergamului, Attalus III, Asia Mică pînă în Cappadocia intră în componență „Imperiului" Roman. Acesta, cu puține excepții, a organizat teritoriul, lăsînd cetățile destul de independente, și a promovat cultura elenistică la care adera el însuși. Pe timpul romanilor, rețeaua de drumuri din Asia Mică s-a extins, siguranța comercianților călători a crescut, cetățile au fost întărite, populația a crescut, astfel că s-au construit multe edificii sociale, culturale și religioase. Provincia Asia, aflată într-o zonă seismică și lovită des de cutremure devastatoare, a beneficiat de faptul că era parte a imperiului roman: multe edificii, și chiar orașe, au fost reconstruite la porunca unor împărați. Unii din ei, în ciuda faptului că li se păstrează o amintire urîtă, în Asia sunt priviți ca împărați „buni": Tiberius, Caligula, Nero, Domitianus, Comodus, Caracalla, toți au numele pe edificii reparate sau reconstruite de Roma.

După ce Imperiul Roman a devenit creștin, mai ales după separarea în două, templele din Asia au avut de suferit. Nu numai că au pierdut credincioșii, dar au fost neglijate, transformate în biserici sau chiar distruse. Ce sculptură nu a fost furată de oficialitățile romane sau ascunsă sub pămînt de credincioși (ca în cazul Artemidei din Efes), a fost distrusă, ca „idol". Multe biblioteci au fost arse. Contribuția bizantinilor a fost în modelul arhitectonic al basilicii și în decorațiile creștine: mozaicuri, fresce și icoane. Dar, în general, în afară de perioada excepțională a lui Justinian, prea puțin a fost construit cu aportul basileului. Imperiul a luptat mai tot timpul pe multiple fronturi: teritorial, religios și politic.

Pe plan teritorial, războaiele de cucerire alternau cu cele de apărare. La diferite momente, Imperiul își extindea teritoriul (pe timpul lui Justinian a recucerit mai tot teritoriul stăpînit de romani pe timpul lui Constantin, mai puțin Galia, Spania și Britania, ocupînd chiar teritorii la nord de Dunăre; de asemenea, s-a lărgit înspre Eufrat). Dar treptat toate teritoriile au fost pierdute în favoarea dușmanilor din afară: a sasanizilor persani (în Orient), a triburilor germanice (în Italia), a bulgarilor (în nordul Balcanilor). Goții au pătruns pînă în Asia Mică, distrugînd Pergamul și

Efesul, printre altele. Apoi au venit arabii care au cucerit aproape întreaga Anatolie și au fost cu greu respinși sub zidurile Constantinopolului. Sosirea turcilor în Anatolia a adus pierderea definitivă a aproape întregii regiuni. Cererea de ajutor militar de la statele creștine și Papă (mai ales după Marea Schismă) nu a adus rezultatele scontate, cruciații cucerind teritorii de la turci doar pentru a și le opri - ba, mai mult, au cucerit și Constantinopolul în 1204, făcîndu-i pe bizantini să se mulțumească pentru o vreme cu un mic teritoriu pe malul sudic al Mării Negre. În cele din urmă, părăsiți de toți, bizantinii au dispărut odată cu pierderea cetății-capitală la atacul turcilor otomani conduși de ***Mehmet II***.

Sosirea turcilor în Anatolia a adus o altă epocă în viața Turciei. Mai întîi selgiucizii, apoi alți emiri au ocupat părți însemnate din Asia Mică. De pe la mijlocul sec. al XIII.lea, turcii conduși de Otman (numiți, de atunci, otomani; alternativ, după alt nume al emirului, Osman, au fost numiți, mai ales de balcanici, „osmanlîi") au cucerit emiratele din Anatolia, Tracia și apoi întreaga Peninsulă Balcanică, cucerind Constantinopolul și redenumindu-l Istanbul. Sub sultani capabili atît administrativ, cît și politic și militar, ca Murat I și II, Beyazid I Ilderim și II, Mehmet I și II Fatih, Selim I cel Crunt, Sulymann Legislatorul, Selim II, au ajuns să stîpînească cel mai extins teritoriu în lumea „apropiată" de la Romani încoace. Pînă să intre în declin, au pierdut lupte doar în fața Vienei, la nord de Dunăre (rar) și în fața lui Timur Lenk. Oricît de puțin ne-ar plăcea, pentru turci Țările române au fost țări „ocupate" (chiar dacă nu transformate în raiale/pațalîc), vasali care plăteau tribut (haraci), ai căror domni erau numiți la Istanbul, ai căror fete și feciori erau răpiți după bunul lor plac, ale căror legi pămîntene erau nerespectate. În final, și-au permis să numească principi din neamuri străine... Au pierdut cîteva bătălii în fața unor domnitori români viteji – dar au învins în războaie. Pînă în 1877.

Numai că, încet-încet, Turcia devine „marele om bolnav" al Europei. Neștiind să țină pasul cu dezvoltarea socială și economică ce avea loc în Lume, a început să piardă pasul – și, pînă la urmă, teritoriile – altor puteri. Pînă la Primul Război Mondial pierduse aproape tot – mai puțin Tracia și Anatolia. Era pe punctul să le piardă și pe astea, dar a apărut omul potrivit la locul și timpul potrivit: generalul ***Mustafa Kemal***. După ce reușește să respingă în Peninsula Galipoli atacul trupelor australiene și neozeelandeze, în momentul cînd armata greacă încearcă să cucerească

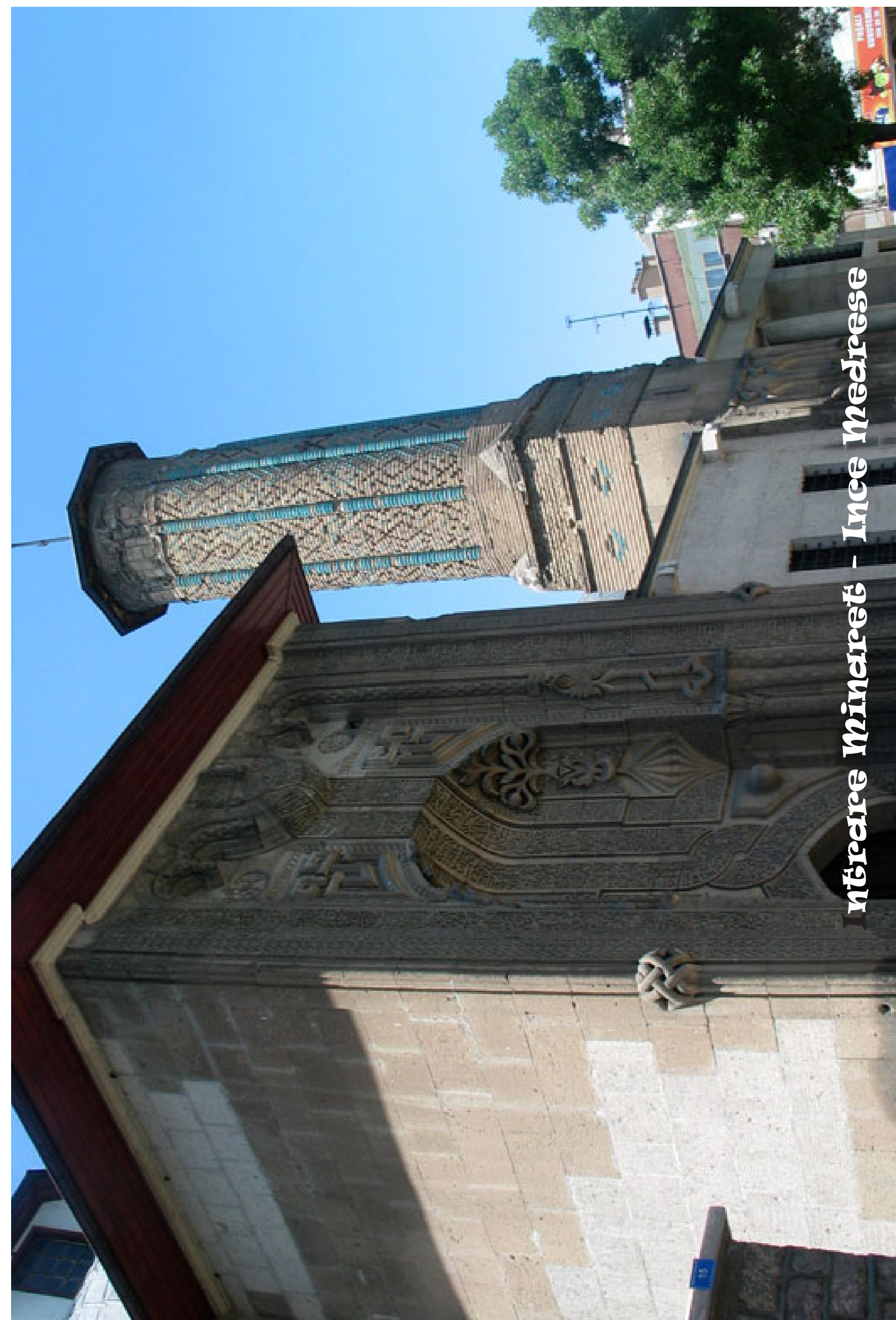
Asia Mică reușește s-o oprească în fața Ankarei și s-o arunce definitiv în mare – căpătînd astfel supranumele de ***Ataturk*** (Tatăl Turciei). Devenit Prim Ministru, primul lucru pe care l-a făcut a fost să deporteze întreaga populație de naționalitate greacă, la schimb cu turci musulmani din Grecia: peste 2 milioane de greci deportați (în schimbul a 600 de mii de turci). Urmele se văd și astăzi: sute de localități-fantomă. Dar și faptul că multe orașe au fost arse, distruse de armata greacă în retragere: în Manisa, de exemplu, din 800 de clădiri istorice, au rămas mai puțin de 40! La fel, au fost distruse în mare parte Izmirul, Thralles (Aydin) ș. a.

Dar din acel moment Turcia s-a îndreptat hotărît spre un statut de stat laic, de drept, cu multe reforme, care l-a transformat într-un stat modern, de nivel european. Ideile inovatoare ale lui Ataturk se aplică și astăzi – cel mai evident în faptul că armata are un rol progresist. Prin lovituri de stat, aceasta asigură continuitatea înaintării societății turce pe un drum democratic, asigurînd alegeri libere și limitînd corupția. Acest fapt asigură un climat pozitiv în țară și încercările de dictatură, de orientare a țării spre un islamism ortodox, militant sau exacerbat sunt înlăturate – cum s-a întîmplat de curînd.

Turcia, țara „călare pe două continente”, excelează prin diversitatea culturii ei. Din cele mai vechi timpuri, civilizații uitate, sau amintite doar în istorii (și în Biblie) au înflorit pe acest pod natural între Asia și Europa.

Culturile cele mai vechi, cu adevărat vechi cînd le comparăm cu alte culturi, au apărut în preistorie. Pînă în momentul cînd Herodot, „părintele Istoriei”, începe să vorbească despre persani (și amazoane!), podișul anatolian cunoscuse civilizație de peste cinci milenii! Pentru persani, Asia Mică era doar o margine de imperiu, cîteva satrapii – nici măcar cele mai bogate sau mai importante. Marele război dintre greci și perși – baza Istoriei lui Herodot, cu bătăliile de la Marathon, Salamina, Platea – pentru perși au fost doar niște încăierări la marginea imperiului lor, care se întindea din actualul Pamir și India pînă în Egipt și Tracia.

A venit Alexandru și prin el Anatolia a intrat în perioada „clasică” Oricît de puțin ne-ar plăcea, pentru lumea aceea – ca și pentru Europa, în general -, cultura, civilizația vine din Asia, și nu e dusă în Asia. Elenismul este o fuziune a culturii grecești (ea însăși o dezvoltare a culturii egiptene-minoice-miceniene, apoi ioniene) cu cea asiatică (siriană, mesopotamiană, persană – chiar indiană). Romanii s-au „civilizat”

Intrare Minaret - Ince Medrese

cucerind Grecia și apoi statele elenistice (Pergam, Seleucia, Egiptul Ptolemaic). Dictonul afirmă că, dacă Roma a cucerit lumea cu legiunile ei, Grecia a cucerit Roma prin arta ei.

Urmașă directă a civilizației romane este cea bizantină – în Estul Europei. Bizantinii nu mai erau romani – de fapt, ei înșiși își ziceau „romei", dar erau întrutotul greci eleniști. Creștinismul a dat o culoare specifică culturii numite „bizantine" – după capitala acestui imperiu estic, mai mult asiatic, Bizanț (numit Constantinopole de cînd împăratul Constantin a mutat aici capitala Imperiului). Cu sorți schimbători, Bizanțul a luptat mai ales în Asia Mică, încercînd să-și păstreze integritatea teritorială mult timp după dispariția Imperiului Roman de Apus – mai ales împotriva perșilor „parți" și sasanizi. Dar venirea arabilor, mai întîi, și a popoarelor turce mai apoi, a făcut ca „imperiul" să încapă în interiorul zidurilor lui Teodosius II...

Venirea arabilor – opriți cu greu la zidurile Constantinopolului (mai ales datorită „focului grecesc") – nu a adus modificări de marcă în cultura Asiei Mici – mai ales în partea ei apuseană. În est, mulți locuitori au adoptat islamismul, astfel că sosirea (în secolul IX) a turcilor selgiucizi nu a dislocat prea mult civilizația locală. Marele Selgiuk, devenit prin sec. XI Sultanatul de Rum, a dus la apariția unei culturi turce cu influențe pînă în zilele noastre. Cruciadele nu au putut opri acest proces, doar l-au încetinit. Prin cele două importante figuri ale culturii selgiucide, ***Rumi Mevlana*** și poetul ***Omar Khayam***, dar și prin stilul arhitectonic, turcii, deși porniți din stepele araliene, au dovedit că lecția învățată în Persia a fost de lungă durată.

Turcii otomani sunt înrudiți cu cei selgiucizi. Au sosit cam în același timp, dar au stat cîteva secole la granița cu Gruzia. Profitînd de zdrobirea selgiucizilor de către mongoli, dar și de cucerirea Constantinopolului de către cruciați, au început ocuparea Anatoliei, intrînd apoi în conflict direct cu bizantinii. Ei vor aduce la sfîrșit Imperiul Roman de Răsărit, după o existență de aproape un mileniu. Din fuziunea culturii anatoliene-selgiucide și cea bizantină, vor crea o cultură extrem de interesantă – disconsiderată de către români și neștiută, în general, de mai toți în Europa. Ulterior, prin ocuparea Mesopotamiei, Persiei, Arabiei, Egiptului și a coastei nordice africane pînă în Maroc, au inclus noi elemente în cultura lor. Și să nu uităm că pînă în 1923, cînd au fost expulzați, numeroși greci trăiau în Asia Mică, aducîndu-și contribuția la cultura „turcească".

Ultima perioadă a văzut o puternică influență europeană, „înnoitoare" – mai ales după 1850. În acest moment, în Istanbul și alte orașe mari turcești, un european s-ar putea simți ca „acasă": bulevarde moderne, hoteluri, stațiuni, mașini, îmbrăcăminte... Și e curat! Totuși, turcii încearcă să reziste „europenizării", sunt mîndri de tradiția lor culturală și încearcă s-o păstreze, promoveze, adapteze vremurilor noi: prin îmbrăcăminte, prin religiozitate, prin expunerea obiectelor de artă și a elementelor arhitecturale.

Am fost și în Grecia – nici acolo n-am simțit atît de pregnant această venerare a trecutului. Tot ce se poate promova – și asta nu doar pentru a atrage turiștii străini – este promovat, asiduu. Faptul că renovează moscheele, foste biserici, cojind tencuiala de pe pereți pentru a arăta lumii frescele, mozaicurile, exprimă noul spirit al turcilor de azi. Da, comparînd Turcia cu alte locuri – mai ales cu România! – nu se poate să nu îi admir pe „sălbaticii" asiatici de turci.

În zori...

Cînd începe istoria? Unii zic că „istoria începe la Sumer”. Alții, că ea începe în Egipt. În Europa, ea începe destul de tîrziu. De exemplu, despre tot ce era în afara lumii grecești și romane, „barbaria”, nu se știu prea multe lucruri – decît chiar din scrierile istoricilor greci și romani. Au început, în secolul trecut, să se adune tot mai multe fapte, dar tot nu știm prea multe lucruri. Ce știm despre daci? Pînă unde se întindeau? Cît de mare era imperiul lor? Burebista a fost primul Mare Rege? Ce a urmat între moartea lui și Decebal? Dar după Cucerirea romană? Cum s-au format, totuși, limba și poporul romîn? Cît la sută suntem daci, romani – sau chiar și romanii erau „daci”?... Și dacă avem întrebări despre daci, strămoșii noștri, cîte oare om avea despre celți, germanici, populația băștinașă europeană. Cînd începe Istoria în Europa?

Cînd începe ea în Roma? Legendele consemnate de Tit Liviu asta și sunt: legende. Nimeni nu știe cu precizie cînd și cum au domnit Regii, dacă Horații au existat, dacă luptele cu Etruscii și Samniții au avut loc așa cum se povestește... De fapt, tot ce este înaintea Republicii este extrem de vag, practic tot ce este mai vechi de războaiele punice poate fi de domeniul mitului. La fel la Greci: înainte de perioada zisă „arhaică” – și asta înseamnă nu cu milenii înainte ca civilizația greacă să capete un loc în Istoria civilizațiilor, ci abia sec. VII-VI î.Hr. -, primii mari filosofi, Solon, Tales, Pitagora etc. sunt undeva la limita mitului. Despre marele Homer nu se știe în care secol a trăit (poate VII? Poate IX?) și unde s-a născut/trăit (Smyrna? Chios?); nu se știe mai nimic despre Hesiod și Esop, iar Athena a început să-și numere monumentele de pe timpul Pisistraților. E greu să plasăm Istoria înaintea marilor istorici, începînd cu Herodot, ale cărui „Istorii”, de altfel, conțin nenumărate mituri și legende nedovedite...

Totuși, în Asia Istoria este mult mai veche. Pe cînd Herodot își scria Istoriile, evreii se întorceau din Robie. În acel moment aveau tradiții scrise despre Regi de mai bine de cinci secole. Și își împingeau Istoria mult înapoi, la Moise și Exodul condus de el, sau la Avram și peregrinările

lui... Egiptul își împinge Istoria înapoi pînă pe timpul lui Menes și Regele Scorpion, Marile Piramide existînd cu două milenii înainte ca Istoria să înceapă în Grecia. Iar în Mesopotamia, Sumerul își împinge Istoria încă mai departe – bazîndu-se pe descoperiri arheologice. În Sumer exista civilizație încă din mileniul IV! Orașele Sumeriene, care au dispărut din Istorie în jurul anului 2000 î.Hr., aveau, unele din ele, o existență de 2000 de ani!

Deci, cînd începe Istoria? În Turcia ea începe foarte devreme. În Anatolia se găsesc cele mai vechi orașe din civilizația umană, descoperite pînă acuma: ***Hacilar*** și ***Chatal Hoyuk***. Prin 6800 î.Hr., satul Chatal Hoyuk devenea „oraș” – cetate. E prima dată cînd putem vorbi despre „civilizație” (pentru că ea se referă la cultura populației locuind un „civita” – un oraș). Desigur, populația cetății apărută înainte ca Istoria să înceapă – în Pre-Istorie – era încă în perioadă neolitică. Locuitorii foloseau încă pe scară largă unelte paleolitice, de piatră cioplită, neșlefuită, dar pe lîngă agricultura dezvoltată (pentru acele timpuri) făceau un intens comerț cu unelte din piatră și cu piatră de silex, escavată din minele din împrejurimi. Pe la 6000 își pictau pereții caselor, iar pe la 5600 modelau figurine din ceramică – mai ales „***dea mater***”, zeița fecundității. Dar aveau și capete (cu coarne) de bou, modelate din lut și prinse pe pereți – un cult care va duce, în mileniile ulterioare, la cultul Baalilor cu cap de taur... Satul nu avea ziduri, dar casele în sine erau ușor de apărat, fiind adunate în ciorchine și accesibile doar cu scara, de pe acoperișul altor case. Acoperișuri de pe care locuitorii puteau arunca săgeți, pietre, bolovani, foc... în capul atacatorilor. Cum în acel moment vorbim despre o cetate locuită de circa 5000 de locuitori, iar o ceată de atacatori cu greu putea depăși cîteva zeci de războinici, putem înțelege de ce cetatea a putut atinge o existență neîntreruptă de cîteva milenii. A început să decadă abia prin mileniul III, cînd importanța silexului ca material de unelte a început să descrească, fiind înlocuită de cultura bronzului.

Între timp, în jurul anilor 5000, un alt centru de cultură a început să se dezvolte: ***Alaca Hoyuk***, puțin mai la nord de Chatal Hoyuk. În acest loc, ca și în Hacilar și Canhasan, apare cultura cuprului (aramei), care se întinde între 5500-3000. Silexul nu este înlocuit, dar apar unelte și arme de calitate superioară. Totuși, cuprul nu este atît de dur și versatil ca și bronzul. Populația era ocupată în mare parte cu agricultura și creșterea

Statuie - Chatal Huyuk

animalelor, iar locuințele lor indică un grad superior de sofisticare.

Între 3000-2800 î.Hr. anatolienii descoperă aliajul cuprului cu zincul (sau cositorul), inventînd bronzul. Urmașul lui Cain, Tubal-Cain, sugerează o importanță deosebită a zonei din mijlocul Anatoliei la dezvoltarea exploatării și prelucrării metalelor. Importanța „faurilor” devine majoră și ei participă la dezvoltarea altor meserii. Ceramica devine sofisticată, cultura plantelor, irigațiile, creșterea animalelor se dezvoltă. Ca urmare, mare parte din produse se vînd – și astfel apare un schimb comercial care duce la dezvoltarea unor civilizații, nu numai a unor cetăți. Este perioada în care apar în Anatolia emporium-urile asiriene – puncte de schimb comercial (cea mai veche la ***Kanesh***, din 1900 î.Hr.). De asemenea, orașele de pe coasta vestică a Asiei Mici, numită mai tîrziu Ionia, capătă mare dezvoltare. Apar orașe care vor ajunge să numere milenii de existență în momentul dispariției lor: Efes, Smyrna, Milet, Troia. Unele au primit mai tîrziu migratori greci – ionieni, dorieni, eolieni... – pe substratul local, altele au fost locuite doar de băștinași (Troia).

Pe la 2600 apar însă cei ce vor întemeia cele mai extinse imperii anatoliene: ***hitiții***. Ei vin din zona Caucazului, probabil trecînd munții dinspre stepele rusești. Sunt indo-europeni, înrudiți cu tracii, diferiți ca rasă de băștinași. Din amestecul lor cu băștinașii, apare pe la 2400 î.Hr. o civilizație numită ***Hati***, centrată la ***Alacahoyuk***, avînd schimburi comerciale cu asirienii din colțul sud-estic al Asiei Mici, mai ales în localitățile întemeiate de Hati, Kaneș și Nesa. Unul din fiii regelui Hati a întemeiat cetatea ***Hatușaș***, în locul numit azi Bogazkale, și de acolo regatul numit acum „hitit” s-a întins în aproape toată Asia Mică, avînd legături și cu troienii. Au profitat și de faptul că în Anatolia se descoperise prelucrarea fierului – prima dată în lume. Deși regatul vechi asirian începuse să se ridice, asirienii au fost opriți în înaintarea lor spre nord, hitiții atingînd apogeul puterii lor între 1600-1300 î.Hr., cînd au cucerit Siria și Mesopotamia, inclusiv Babilonul (pentru scurt timp). Înaintarea egiptenilor a fost oprită la ***Karkemiș***, în una din cele mai mari bătălii din Istorie (rămasă nedecisă).

Dar acest efort militar a slăbit imperiul hitit, astfel că sosirea „popoarelor mării” i-au găsit incapabili să se împotrivească. A fost distrus, deși unele cetăți au păstrat o anumită formă de putere („regatul nou”). ***Frygieni***i, la sosirea lor în 1200, au ocupat treptat cea mai mare

parte a acestor cetăți, stabilindu -și capitala, pe la 900, la ***Gordion***, cetate hitită la vest de Ankara (Ankaruwa, pe numele ei hitit). Înrudiți cu tracii, frigienii au avut o civilizație care a influențat copios pe cea ioniană și, prin ea, pe cea greacă clasică. Vestitul rege mitic Midas era vizitat de zeii olimpieni și el a fost cel ce transforma în aur tot ce atingea. Tot el a avut crescute urechi de măgar. Multe din elementele de îmbrăcăminte, arme, instrumente muzicale... grecești sunt de origine Frigiană. Ei au format un „imperiu" ce se întindea din Ionia pînă în sud, la Mediterana, și spre Est pînă la poalele Araratului, dar aveau mai curînd forma de organizare „grecească", de cetăți-state. A fost distrus de cimerieni, în secolul al VII-lea.

În timp, în Anatolia s-au format mai multe „regate" independente, bazate pe populații înrudite, dar vorbind o limbă specifică: lydienii, lycienii, carienii, paflagonienii, pisidienii, cilicienii... Cel mai cunoscut a fost cel ***Lydian***, care a atins apogeul sub Gyges și Cressus. Toate au fost ocupate de către persani, pe timpul regelui Cyrus cel Mare, iar capitalele lor au devenii satrapii. Au stat sub persani pînă la sosirea lui Alexandru.

Toate aceste civilizații au multe trăsături comune, care au fost mult alterate sub elenism. Hitiții au format o cultură de excepție, în multe privințe unică. Basoreliefurile, sculpturile „rond-bos" (mai ales leii), literatura, arhitectura – se ridică la nivelul altor civilizații asiatice. Și Lycienii au creat o arhitectură distinctă, mai ales cea a mormintelor și sarcofagelor. Mormintele săpate în stîncă, cu portal cu coloane (doriene, în ultima fază) sunt deseori locuri admirate de turiști (mai ales la Fethiye, Kaunos, Patara, Teos). De asemenea, sarcofagele tipice lyciene, cu „creastă" și „acoperiș" de casă în două ape, au influențat sarcofagele în Asia Mică pînă în perioada bizantină. Mormîntul „regilor" frigieni (sau, al lui „Midas") de la Gordion este un alt tip de monument, impresionant în felul lui simplu, dar măreț.

Oricum, muzeele (din Istanbul și Ankara, dar și din alte mari orașe anatoliene) dovedesc firul neîntrerupt al civilizației în zonă, de-a lungul întregii pre-istorii, pînă la sosirea Elenismului, pe care l-au influențat copios.

Clasicii Greco-romani

Visul de cucerire a „Lumii" l-a adus pe Alexandru din Macedonia la porțile Orientului, în Asia Mică. Cetățile grecești din Ionia i s-au supus fără împotrivire, în timp ce satrapii persani se refugiau spre Răsărit. Au urmat Sardis și apoi Gordion, înfrîngînd rapid orice împotrivire locală – sau ocolind cetățile greu de cucerit, oferind privilegii locuitorilor lor, cum s-a întîmplat la Termessos. În mai puțin de un an, întreaga Asie Mică fusese cucerită. Victoria de la Issus, la porțile Siriei, avea să îl ducă mai departe, spre inima Asiei...

Iar în urma lui începea să aibă loc un fenomen unic în Istoria umană: fuziunea culturii apusene, europene (grecești) cu cea orientală, asiatică. Cazanul unde avea loc acest proces era chiar Asia Mică. Combinarea elementelor de cultură anatoliene, siriene, egiptene, mesopotamiene, persane, cu cele „clasice" grecești, avea să ducă la apariția culturii „elenistice" care va influența cultura bizantină și, prin ea, cultura întregii Europe în mileniile ce aveau să urmeze.

Pe timpul lui Alexandru, dar mai ales al Diadohilor, cetățile Anatoliene ating mare dezvoltare, mai ales cele din Ionia. Milet, în primul rînd, dar și Efes, Smyrna și alte zeci de cetăți, ajung la apogeul dezvoltării lor economice și culturale. Cetăți „negrecești", ca Sardis, Pergam, Hallycarnasos, se elenizează, adoptînd limba *koine* („greaca vulgară"), și încep să construiască în stil „grecesc", cu elemente dorice, ionice și Corinthice. Templele de la Efes, Dydima, Aphrodisias, Pergam devin unele din cele mai mari temple și locuri de cult din lumea grecească, egalate doar în cîteva locuri din Grecia Mare (în sudul Italiei) – în acel moment în curs de a fi ocupate de romani, noua putere ce se ridica în Europa și în lume.

În mai puțin de 200 de ani, romanii aveau să pună piciorul în Asia. În acest proces, ei încetează să mai fie „barbari", ci se ‚clasicizează', adoptînd elenismul. Astfel că, printre cele mai admirate opere de artă păstrate de la ei, sunt cele făcute sub influența artei grecești (sau de-a

dreptul copiate), mai ales sculpturile, monumentele arhitectonice și mozaicurile. Nenumărate muzee din Anatolia (și Istanbul) păstrează sculpturi care se bucură de faimă mondială. Iar mozaicurile de la ***Antiochia ap Orontes*** (Antakya) și Istanbul nu au egal în întreaga lume romană. Ruinele cetăților romano-elenistice de la Efes, Milet, Dydima, Priene, Pergam, Sardis, Hierapolis, ca și cele mai puțin păstrate, de la Smyrna, Ankara, Istanbul, Antalya... sunt deseori superioare celor din Grecia și Italia. În unele teatre antice se organizează, în bune condiții, spectacole de muzică și dramă în aceste zile (ca cele din Aspendos, Side, Efes, Miletus...)

Pentru turistul străin, aceasta este una din părțile de care este informat (doar de aceea și vizitează Turcia), dar care-l ia complet pe nepregătite. Oricît ni s-ar spune, ne așteptăm să vizităm „Asia". Și ne trezim într-un loc mai grecesc decît Grecia și mai roman decît Italia. Abia aici înțelegem de ce stilul grecesc „clasic" se numește „ionian", cum de cei mai mulți din marii filosofi greci antici s-au născut în Ionia, în Asia (Esop, Thales, Pitagora, Anaxagoras, Anaximene, Sapho, Herodot etc.), cum de chiar Marele Homer este de origine Ioniană (din Smyrna, zice legenda). Ruinele mai bine sau mai puțin bine păstrate, dar întotdeauna impresionante, lucind alb sub cerul mereu senin, de un azur adînc, mediteranian, este un lucru pe care cei ce au vizitat Turcia nu îl vor uita niciodată.

Bizanţul la el acasă

În 330 AD împăratul roman ***Constantin*** „cel Mare" a mutat capitala de la Roma la Bizanț – pe care l-a numit, cu această ocazie, Constantinopol. Cetatea nu a rămas pentru mult timp capitala Imperiului; urmașii lui Constantin au împărțit imperiul în două. Jumătatea Apuseană, cu capitala la Roma, a căzut sub presiunea „barbarilor" germanici, dar Constantinopolul a rămas capitala lumii răsăritene timp de încă o mie de ani după dispariția Imperiului de Apus. A fost numit Bizanț.

Chora - Istanbul

Deși imperiul s-a numit Imperiul Roman de Răsărit, deși capitala s-a numit Constantinopole, deși locuitorii s-au numit „romei”, deși limba vorbită a fost cea grecească („*koine*”), istoricii au numit cultura și civilizația acestei părți de lume „bizantină” – de la denumirea micii cetăți grecești antice. Ea s-a format în jurul Cornului de Aur, cel mai generos port european și al lumii grecești. Se zice ca Oracolul îi îndemnase pe coloniști să înființeze cetatea în fața cetății „orbilor”. Văzînd Calcedon, cetatea de pe coasta asiatică a Bosforului, peste drum de Cornul de Aur, se zice că cei ce au întemeiat cetatea au fost convinși că doar aceia pot fi „orbii” din oracol, nevăzînd avantajele malulului european.

Și, într- adevăr, Bizanțul a crescut, ajungînd în final să înglobeze și mica cetate de peste Bosfor, rămasă pînă astăzi doar un cartier al marelui oraș.

Cultura bizantină este continuatoarea celei elenistice – cu o schimbare de marcă: odată cu înființarea capitalei, Constantin a numit Creștinismul religie de stat. El nu s-a botezat decît pe patul de moarte, se pare, în pofida afirmațiilor exegeților creștini, dar el și, mai ales, urmașii lui Teodosius „cel Mare” și Iustinian „cel Mare” au dus biserica creștină (ortodoxă și catolică, în acel moment) pe cele mai înalte culmi. Trecînd cu bine prin criza iconoclastică, în Imperiu s-a creat o formă de artă și cultură unică, ce avea să se răspîndească pînă la Baltica, Irlanda, Maroc și Persia - și să dureze mai bine de o mie de ani. Țările creștin ortodoxe continuă și azi forme „bizantine” de artă, mai ales în locașurile de cult.

Multe locuri din Asia Mică sunt legate de mișcarea creștină. În toate cetățile amintite (chiar și în trecere) în Noul Testament, s-au construit biserici. De asemenea, multe locuri sunt legate de sfinți, de martiri, de apostoli și ucenici... Smyrna este legată de Policarp, Hierapolis de Filip și Irineu, Alexandria Troas de Lukas, Lystra și Anamuria de Sf. Tecla, Antiohia de Ignatius, Petru și Pavel, Mirha de Sf. Nicolae, Efes de Sf. Ioan și de Maria, Maica Domnului, Kaisery de Sf. Grigore cel Mare... Pe de altă parte, Iznik (Niceea) se leagă de sinodul unde s-a votat Crezul creștin. Mai ales, Istanbul păstrează atît basilica Sfînta Sofia, cea care timp de o mie de ani a fost cea mai mare din lumea creștină –pînă cînd Brunelesci și Michelangelo au construit la Roma basilica Sf. Petru -, dar și multe alte biserici (majoritatea transformate în geamii): Sf. Irina, Chora, Sfs. Sergiu și Bachus... De asemenea, aici pot fi văzute atît Hipodromul, cît și ruine de palate, ziduri, apeducte și, mai ales, cele două imense cisterne subterane.

Arta bizantină a excelat prin mozaicuri (continuînd arta romană), fresce și icoane, dar și decorațiuni și sculptură (basoreliefuri și ronde-bosse). Mozaicurile întîlnite în muzee (Antakya, Istanbul, Konya, Antalya) sunt excelente – dar mai cu seamă cele de pe pereții și tavanul Sfintei Sophia. Frescele de la Chora, din sec. XII, sunt de nivel mondial. Iar picturile din bisericile și mînăstirile rupestre din Cappadocia sunt de neegalat în simplitatea lor sofisticată.

Primii turci

Turcii fac parte dintr-o mare familie de populații, trăind în centrul Asiei, în jurul lacului Aral. Alături de turci, din familia respectivă fac parte kîrgîzii, uigurii, kazacii, „turkmenii” rămași pe acele locuri, azerii și multe alte neamuri. Sunt înrudiți îndeaproape cu avarii, bulgarii și ungurii, cumanii și pecenegii, iar mai îndepărtat, cu mongolii și populațiile din taigaua Siberiei. Prin aceștia, chiar și cu nativii americani.

Dar, probabil sub presiunea altor mișcări de popoare – poate cumanii, poate mongolii -, mai multe triburi turcice au pornit spre sud și vest. Califii Abasizi le-au folosit ca mercenari, pînă cînd unul din ele, Seljuk (în limba turcă: *selcuk*), a ocupat Persia mai întîi, apoi Mesopotamia (Bagdadul în 1055) și Siria, pînă la Mediterana și apoi spre nord vest, în Anatolia. Aici i-au găsit pe bizantini, care reușiseră să-i respingă pe urmașii arabilor, dar după victoria de la ***Mazinkert***, turcii au ocupat toată Anatolia. Între 1035 si 1108 au format Marele Seljuk, un imperiu care îl înlocuia îndeaproape pe cel al Seleucizilor eleniști.

Probabil presiunea lor (pe fondul căderii califatelor arabe) a făcut ca Europa să trimită cruciadele să „elibereze” Sfîntul Mormînt. Luptele cu cavalerii cruciați au slăbit Marele Seljuk, care s-a fărîmițat în cîteva sultanate – între care, cel din Anatolia, cu capitala la ***Konya*** (fost Iconium)

a devenit ***Sultanatul de Rum***. Toate aceste sultanate aveau să dispară pe la mijlocul sec. XIII, odată cu venirea mongolilor. În Anatolia, avea să fie înlocuit de mai multe beTLikuri (emirate) – din care unul, cel al lui ***Osman***, avea să-l înlocuiască definitiv.

Selgiucii (se întîlnește și apelativul „selciucizi”) au fost un popor extrem de talentat. Încă de pe timpul Marelui Seljuk au avut în Omar Khayam un matematician și poet de renume mondial. ***Cellaedin Rumi***, „mevlana”, a intemeiat o adevărată filosofie islamică; turcii îi știu mai ales muzica și versurile, europenii mai ales pe dervișii „rotitori”... Au excelat în arhitectură, clădirile simplu decorate pe dinafară avînd porți monumentale, extrem de frumos decorate. În interior (și în exterior, pe turnuri) au inventat decorarea cu faianță – care va influența arta otomană. În construcția moscheilor sunt influențați la rîndul lor de arabi, mai ales de sirienii din Damasc. Monumentele lor se pot întîlni în Konya în special, dar și la Kayseri, Nigde și Antalya, printre altele. Au ocupat și Angura (Ankara), dar au avut probleme s-o țină, astfel că urmele lăsate de ei acolo sunt relativ modeste. Mai curînd se pot întîlni la Iznik (Niceea), care a fost capitală provincială.

Otomanii - turcii turci...

Prin secolul al XIII-lea, alte triburi de turci se refugiau din stepa asiatică – de data asta sub presiunea tătarilor lui Ginghis Han. Unele din ele au ajuns în Anatolia, unde au întîlnit un Imperiu Bizantin în descompunere. Împărații bizantini pierduseră Constantinopolul în fața cruciaților (în 1204) și între timp păstrau o formă de „imperiu” la Trabizond.

În această calitate au angajat ca mercenari luptătorii unui mic emir, Ertugrul, al cărui trib își stabilise baza în vestul Munților Caucaz, la sud de Georgia, pe malul Mării Negre. Bandele de călăreți turci au lărgit granițele „imperiului” Pont în dauna altor emiri turci, care profitau de faptul că Sultanatul de Rum fusese înfrînt de mongoli în 1238. Ertugrul a cucerit Bithynia și zona din jurul Bursei – numai că a „uitat” să mai

dea ceva bizantinilor. Fiul lui, Otman, a stabilit un principat (emirat) în 1288, lărgindu-l în zona estică a Asiei Mici. Fiul acestuia, Murat, a cucerit Bursa (1326) și, chiar la invitația împăraților bizantini (care între timp recuceriseră Constantinopolul), a debarcat în Tracia. În mai puțin de un secol, avînd acum capitala la Edirne (Adrianopol), otomanii cuceriseră cea mai mare parte a Balcanilor, oprindu-se pe Dunăre și reducînd „imperiul” bizantin la cetatea Constantinopolului.

În 1453 ***Mehmet II*** cucerește Constantinopolul, punînd capăt Imperiului Roman – respectiv a părții răsăritene a acestuia, după o existență de peste doua milenii. Luîndu-și numele de ***Fatih*** (Cuceritorul), a întărit imperiul turc otoman (devenit Sultanat) pînă în punctul de a deveni cel mai puternic stat al epocii în Europa și Orientul Apropiat. Urmașul lui, ***Suleyman Magnificul*** (numit de turci „Legislatorul”) a dus Imperiul Otoman la zenit. După cucerirea Ungariei, oprit în fața Vienei, s-a întors spre Est și a continuat cuceririle tatălui său, Selim „cel Crunt”. În momentul cînd Imperiul Otoman a intrat în decadență, pe la 1620, avea în posesie Mesopotamia, Arabia, Siria, Palestina, Egiptul, Libia, Algerul, insulele Mediteranei vestice, întreaga Balcanie, Ungaria, Țările Române, partea nordică a Mării Negre (devenit „lac” turcesc”) și Caucazul, pe lîngă întreaga Anatolie.

Prin cuceriri, Turcia a devenit un cazan în care diferitele culturi se amestecau într-un fel unic. Moștenirii selgiucide i se adăugau trăsături bizantine (mai ales în arhitectură), iar arta persană dădea caracter nou artei otomane. Producerea faianței devine artă (la Kudahya și Iznik), plăcile de faianță devenind principala caracteristică a unei moschei otomane – alături de cascada de cupole și semicupole. Marele arhitect ***Sinan Pașa*** a creat un stil în arhitectură care se întîlnește și azi, chiar dacă acesta a variat între auster și rococo. Casele de tip otoman sunt refăcute, devenind efigii ale orașelor de azi (majoritatea transformate în pensiuni și hoteluri-boutique). Folosirea caligrafiei ca formă de artă, bijuteriile, armele, cizelarea metalelor și, mai ales, arta țesutului de covoare și kilimuri, dau măsura spiritului artistic al turcilor otomani. Acest spirit se întîlnește chiar și în gastronomie, bucătăria turcă influențînd gătitul în multe țări – inclusiv România.

II. Intinerar de vacanță

Un intinerar începe din fotoliu

Vacanța în Turcia a avut ca scop principal vizitarea locurilor pomenite în Noul Testament. Al doilea scop a fost vizitarea unor locuri frumoase, interesante. Al treilea, petrecerea cîtorva zile pe litoralul mediteranian. Socotelile dovedeau că acest lucru ar fi posibil – în 30 de zile. A fost, dar scurtînd din timpul alocat fiecărei destinații.

În Noul Testament sunt amintite mai multe cetăți. Unele din ele sunt legate de călătoriile misionare ale apostolilor, mai ales ale lui Pavel. Cîteva sunt amintite și în Scrisorile acestuia (sau atribuite lui) sau în alte scrisori. În sfîrșit, șapte cetăți sunt pomenite în Apocalipsă, ca destinatare ale unor scrisori din partea lui Iisus. Un scop mai direct al călătoriei: un drum de informare pe urmele lui ***Ignatius***, episcopul bisericii din Antiochia Siriei, pe care tradiția îl poartă prin aceste locuri prin anii 115-117 AD, în drum spre Roma. El avea să fie personajul cărții scrise de mine, ***Fiul lui Dumnezeu***.

Deci, itinerarul meu trebuia să cuprindă aceste destinații. Cele șapte

cetăți sunt, din fericire, grupate în partea vestică a Anatoliei, în fosta provincie romană Asia: Ephes, Smyrna, Pergamus, Thiathyra, Sardis, Philadelphia și Laodikeia. Ajuns la Smyrna cu avionul de la Istanbul – economisind astfel o zi -, am inchiriat o mașină pentru a putea vizita toate aceste locuri fără a pierde mult timp cu autobuzele. Am salvat astfel, probabil, cîteva zile, fără a pierde nimic din siturile planificate. Cu această ocazie am vizitat și alte locuri (amintite sau nu în N.T.: siturile elenistice de la Priene, Miletus, Dydima, Aphrodisias, Manissa (Magnesia ad Syphilus), Hierapolis, Nyssa și Tire, precum și minunea naturală de travertin de la Pamukkale și orașele Aphyon (fostul Thrales), Denizli și Selcuk.

Această parte acoperă și călătoria de informare legat de drumul (și scrisorile) lui Ignatius. E de presupus că el a călătorit trecînd prin Laodykeia, Philadelphia, Sardis, Smyrna (de unde a luat o corabie spre Troas)), scriind și șapte scrisori: Efesenilor, Magnezienilor (de pe Meandru), Thralienilor, Filadelfienilor, Smirnenilor, Romanilor și lui Polycarp, episcopul Smyrnei. Cercetătorii nu au căzut de acord dacă el a venit din Antiohia prin Asia Mică sau pe mare pînă la Attalya și de acolo pe uscat.

A doua parte a călătoriei trebuia să cuprindă partea legată de viața și călătoriile lui Pavel. Deci, luînd din nou avionul, de la Izmir la Adana de data asta, am vizitat Antakya (fosta Antiohie), Konya (fostul Iconium) – iar de aici Antiohia Pisidiei, Lystra și Derbe, ajungînd în final acolo de unde începuse prima călătorie misionară în Anatolia a lui Pavel, la Perge și Atallia (Antalya). Pe drum am vizitat și Kayseri (fosta cetate a Cesareii, locul unde Grigore „cel Mare” a păstorit) și uimitoarea regiune a Cappadociei. Și fiind la Antalya, am vizitat și cetățile din înprejurimi, Termessos, Aspendos și Side.

Cu aceasta, călătoria de documentare s-a încheiat. Au urmat cîteva zile de vacanță, de plajă – combinate cu vizitarea unor situri interesante. Mai întîi Fethiye, stațiune în fosta provincie istorică Lycia, vestită prin morminte, sarcofage, plaja și marina ei, dar și prin stațiunea Oludeniz, la doar 15 km, și ruinele lyciene de la Teos, Patara, Xanthos, Canionul Salimket (la 45 km) și Valea Fluturilor, o altă frumusețe naturală din apropiere. Am petrecut acolo 4 zile, dar aș fi avut nevoie de o săptămînă să mă bucur de tot ce avea de oferit zona.

De acolo am plecat la Dalyan, o frumoasă stațiune aflată doar la vreo 45 km de Fethiye. Este un sat mai mărișor (vreo 6 mii loc.) aflat la un cot al unui rîu-canal prin care apa lacului de munte Koycegiz se scurge în mare, la poalele unor munți, peste apă de vechea cetate cariană Kaunos și mormintele tip lyciene (săpate în stîncă). Plaja este una din cele mai frumoase din Turcia. Cele șase zile petrecute aici au fost un vis.

Vacanța a fost împlinită cu cele șase zile petrecute în Istanbul – patru la sosire și două la părăsirea Turciei. Pentru că Turcia nu poate fi completă fără vizitarea Istanbulului – iar șase zile sunt minimum necesar.

III. Cele Șapte Cetăți

În ultima carte a Noului Testament, Apocalipsa (sau Revelația) lui Ioan, apar cele șapte scrisori pe care Iisus (în urma „descoperirii" pe care i-o face Dumnezeu) i le dictează lui ***Ioan*** în insula Pathmos. Cele șapte cetăți sunt, toate, cetăți în provincia Asia. Unele sunt Ioniene, altele Mysiene și Lydiene, dar toate au căzut sub stăpînirea macedoneană a lui Alexandru și apoi a diadohilor lui. Înainte de a deveni romane, au fost, pentru o vreme, sub puterea Pergamului. La începutul mișcării creștine, erau cetăți foarte importante, cu o numeroasă populație iudaică. În ciuda afirmațiilor Scripturilor și a tradițiilor creștine, prezența creștinilor în ele la începutul mișcării nu a putut fi dovedită. Primele urme (morminte, grafitti) datează de pe la sfîrșitul sec. III AD și, mai ales, după domnia lui Constantin. Toate cetățile amintite erau foarte înfloritoare datorită poziției lor, pe importante drumuri comerciale, pe luncile fertile ale unor mari rîuri.

Despre „Ioan din Pathmos" nu se cunoaște nimic. Tradiția presupune că este același Ioan, fiul lui Zevedei, fratele lui Iacob, „cel mai iubit dintre ucenici", Presbiterul din Efes, autorul celei de-a patra Evanghelii. Dovezile sunt inexistente, iar stilul este cît se poate de diferit de cel al autorului Evangheliei. În Apokalipsă, scrisă de fapt mai degrabă în stilul

multor apokalipse iudaice produse în sec. II î.Hr. – II AD (găsite inclusiv la Qumran), nu se afirmă deloc că Dumnezeu ar fi una cu Fiul, ci că Iisus face porunca Tatălui (prin intermediul îngerilor). Este mult mai probabil ca autorul să fi fost un rabin iudeu care, după ce a acceptat creștinismul (în stilul iudaic, al lui Iacob din Ierusalim și Petru), și-a editat apokalipsa scrisă înainte introducîndu-l pe Iisus și alte cîteva (puține) elemente creștine. Sau poate chiar un autor creștin a editat o apokalipsă mai veche. Literatura religioasă a vremii cuprinde o serie întreagă de „apocalipse" apocrife, unele chiar atribuite „apostolilor" care, însă, nu numai că nu au fost acceptate în canonul creștin, dar au fost interzise/distruse. Au supraviețuit numai cîteva...

Iisus este repezentat cu șapte stele în mîna dreaptă și șapte sfeșnice (menorah). El explică: cele șapte stele sunt îngerii unor biserici, iar sfeșnicile chiar bisericile. Cele Șapte Cetăți, așa cum apar ele în Apokalipsă, sunt, în ordine: Ephes, Smyrna, Pergam, Tyathira, Sardes, Philadelphia și Laodykea. Interesant este faptul că ele fac puncte „naturale" de oprire pe un itinerar care pleacă din Efes, merge spre nord, apoi spre est și sud-est (pe valea rîului ***Meandru Mic***) pînă la Laodicea de unde, eventual, se poate continua pe valea Meandrului Mare înapoi la Efes. Cetățile sunt la o depărtare de o zi una de alta (mergînd pe jos), legate de bune drumuri romane, putînd fi vizitate deci cu ușurință în „șapte zile".

Frumosul Ephes

Orice călătorie în Turcia ar trebui să includă Efes. Marea cetate a Ioniei are privilegiul de a fi una din cele mai bine păstrate cetăți antice. Nu numai din Ionia, ci din întreaga lume elenistică. Din fericire, atenția mai tuturor s-a îndreptat asupra Artemisionului (Templul Dianei) pe care l-au făcut praf - în acest moment acolo fiind doar cîteva coloane ieșind din smîrc –, dar cetatea Efes în sine a rămas acoperită de pămînt pînă nu de mult. Excavațiile arheologice continuă și astăzi...

Efesul se poate vizita fie de la Kusadasi, oraș-resort de faimă

Tetrul dinspre Calea lui Arcadius - Ephesus

mondială, aflat la numai 15 km distanță (peste munte), fie din Izmir, al treilea oraș ca mărime al Turciei. De fapt, aeroportul Izmirului se află aproape la jumătatea distanței dintre Izmir și Selcuk, orășelul de la marginea muzeului în aer liber Ephesus. Deci, un alt loc de unde se poate vizita ruinele este chiar Selcuk – și mulți turiști își stabilesc acolo baza. În sfîrșit, Efesus reprezintă destinația multor tururi organizate în alte orașe cu caracter turistic: Marmaris, Bodrum, Antalya, chiar Istanbul și Ankara (deși acestea din urmă la multe ore depărtare).

În Noul Testament, Ephesus apare menționat în mai multe locuri. În primul rînd (cronologic) în scrisorile lui Pavel. Pe lîngă scrisorile către ***Corinthieni***, scrise probabil la Efes, mai are o scrisoare către ***Efesieni*** (paternitatea este îndoielnică...) Apoi, este amintită în ***Fapte***, apostolul Pavel oprind în ea în două prilejuri, chiar trăind o dată acolo trei ani. Și, în sfîrșit, către „îngerul Efesului" Iisus trimite o scrisoare, în ***Apocalipsă***. Și în tradiția creștină Efes ține un loc important: se zice că aici și-ar fi petrecut ultimii ani din viață Sfîntul Ioan, autorul celei de-a patra Evanghelii (și, zic unii, a Apocalipsei), ucenicul lui Iisus, fratele lui Iacob și fiul lui Zevedei, „cel mai iubit dintre ucenici", Prezbiterul. Și pentru că Iisus i-o încredințează pe Maria, Maica Sa (conform Evangheliei după Ioan), tradiția zice că și Fecioara Maria și-a trăit ultimii ani din viață aici.

A fost dificil să aleg în ce secțiune voi vorbi despre Efes. Pentru conveniență, am decis să o țin alături de celelalte șase cetăți din Apocalipsă, să fie Șapte cu totul (așa cum sunt cunoscute). Amintesc totuși și despre opririle lui Pavel aici. În schimb, despre ruinele Bisericii Sfîntului Ioan și Casa Mariei (Meryemana) vorbesc în secțiunea despre Selcuk, legînd-o de stațiunea Pamucak și nu de Kușadasi).

***

Efes este o cetate foarte veche, probabil întemeiată odată cu Ilium (Troia) și Smyrna, în perioada apariției culturii bronzului (2300 îHr). Profita de un golf generos, două dealuri care ofereau posibilitatea ridicării unei acropole greu de cucerit și izvoare bogate. E posibil ca cetatea să fi fost părăsită (sau distrusă) pe timpul atacului Popoarelor Mării (1100). Grecii (ionieni) au sosit pe la 1000 îHr și au pus bazele Efesului antic. Cetatea

era construită pe coasta nordică a dealului ***Pion***, Templul fiind parte a cetății. Ulterior, pe timpul diadohilor (Lisimach), cetatea a fost mutată spre vest pe valea dintre cele două dealuri, Pion și Koresos, unde atunci curgea un pîrîu, iar portul a fost mutat la poalele muntelui Koresos. Casele urcau pe panta dealurilor, dar ocupau și platoul superior și zona de la bază, unde era portul. Cele mai importante clădiri civile erau pe această vale.

Din cele mai vechi timpuri, în acest loc a existat cultul „***Artemisei***" – de fapt, o zeitate a fecundității anatoliană, probabil înrudită cu Cybele. Grecii au dat o mare dezvoltare cultului, au construit încă prin sec. 8 un templu care apoi a fost mărit, iar după ce a fost distrus în 356 î.Hr. de un nebun, reconstruit încă mai splendid. A fost una din cele 7 minuni ale lumii antice și nu ne putem închipui cum arăta decît privind ruinele templului lui Apollo din Didyma – care, oricît de impresionant, nu a fost măcar comparat cu cel din Efes. E destul să spunem că Templul a fost funcțional pînă cînd Teodosius a interzis cultul, și chiar și atunci statuile Artemisei au fost ascunse (de le-am descoperit noi) și nu distruse, cum sunase porunca. Așa știm că acea Artemisă nu era fecioara suplă, cu chiton scurt și arc în mînă, zeița frumoasă a vînătoarei, ci o femeie matură, hieratică, frumoasă, cu 18 sîni – semn al marii ei fecundități.

Templul era construit la oarece distanță de malul de atunci al mării, pe cîmpia dintre Pion și dealul numit azi Ayasoluk, la marginea localității de azi Selcuk. În acest moment nu prea e nimic de văzut, după distrugerea lui. Cele mai multe coloane au fost folosite la construirea basilicii Sf. Ioan. A rămas doar o mlaștină din care se ridică cîteva coloane singuratice. Mlaștina împiedică, deocamdată, săpăturile arheologice.

Cînd a trăit Pavel în cetate, prea puține din monumentele pe care le vedem azi existau. Pe Pion erau zidurile ridicate de Lisimachus, exista și teatrul – mult mai mic pe atunci. Portul era legat de o Agora printr-o alee largă, cu colonadă. Pe stînga acum este un impunător gymnasium. În piața din fată teatrului aleea dinspre port se intersecta cu o cale est-vest care ducea, spre est, la poarta cetății (înspre Templu Artemisei). Drumul trecea pe lîngă un mare stadion.

Teatru era mare încă din perioada elenistică, fiind unul cu cea mai bună acustică. Pe timpul romanilor a fost lărgit (în perioada 41-115 AD), pînă a ajuns să aibă o capacitate de 25 de mii de spectatori. În perioada

în care Pavel a trăit în Efes, 54-56 AD, teatrul era în construcție.

Spre Vest, din fața Teatrului pornea Calea Sacră, strada care mărginea spre sud Agora. În timpul romanilor, calea era cu adevărat măreață, cu coloane impunătoare pe care ardeau în timpul nopții lampadare. La capătul ei era o poartă monumentală și Embolos, Centrul Efesului. Acum piața este dominată de fațada Bibliotecii lui Celsus, dar atunci acolo era un bordel, o fîntînă și un templu octogonal. În Embolos se termina valea dintre dealuri pe care, cum ziceam, curgea un pîrîu. Cînd s-a construit cetatea, pîrîul a fost canalizat și acoperit cu dale din marmură, sfîrșind în fața Teatrului într-un nymphaem (fîntînă monumentală).

Strada care cobora pe vale se numea Calea Cureților. Cureții erau preoții cultului lui Artemis – și al mamei ei, Leto. Se zice că atunci cînd Leto a născut frații-zei gemeni Apollo și Artemis, cureții au bătut cu săbiile în scuturi pemtru a acoperi plînsetele copiilor, să nu fie auzite de geloasa Hera. Sub pardoseala templului cureților au fost descoperite îngropate statuile Artemisei cu multe țîțe. Probabil Calea era mărginită de coloane și avea pe ambele diferite părți clădiri civile și sacre, dar acum ceea ce vedem este dintr-o perioadă ulterioară vizitei lui Pavel. Acum putem întîlni Palatul lui Hadrian, Templul lui, Fîntîna lui Traian, Templul lui Memmius (eroul eponim al cetății). În capătul de sus era Poarta lui Herakles. Pe ambele pante ale dealurilor erau străduțele cu case în care locuiau efesoții.

Centrul politic-administrativ al cetății era pe platoul de sus. Acolo era Prytaneum (Sfatul Cetății), care avea în spate un „odeon" – un teatru mai mic (1400 locuri), unde se ținea Adunarea poporului (demos), și Templul lui Hestia Bouleea (cu focul veșnic). Nu departe sunt Băile lui Varus, un gymnasium și Porțile Magnesiei. Probabil platoul, ca și dealurile spre est și vest, pînă la zidurile cetății, erau acoperite de case. – din care nu se mai păstrează nimic.

Activitatea lui Pavel în Efes a durat trei ani. Se afirmă că a înființat o biserică – dar mai mult ca sigur nu era singura biserică creștină din cetate. Erau și alți „apostoli", probabil chiar reprezentînd credința Iudeo-creștină. Probabil situația întîlnită la Corinth, a bisericilor lui „Petru,", a lui „Apollo", a lui „Iisus", era comună și în marea cetate – care în acea perioadă avea peste 250 de mii de locuitori și era capitala provinciei Asia. Chiar și „biserica paulină" se pare că a fost înființată încă înainte ca

cei doi ucenici ai lui din Cenchrea (Corinth), Priscilla și Aquila, să fi ajuns în cetate.

Faptele prezintă două evenimente legate de Pavel. Prima este cea legată de „exorciștii” evrei. Cînd duhul cel rău nu a cunoscut pe acei Iudei care, pe toate căile, ajunseseră să folosească numele lui Iisus în exorcism, ba chiar a început să-i chinuie – i-a salvat Pavel. Așa că mulți din ei și-au ars cărțile – în valoare de 50 de mii de arginți! Alături de alte exagerări (dacă ar fi să crezi afirmațiile Faptelor, populația Asiei ar fi trebuit să fie creștină în totalitate, cu aproape 300 de ani înainte de Constantin!), cea cu exorciștii nu are deloc sens. Iudeii ori credeau în Iisus, ori nu credeau. Nu poți face exorcism cu ceva în care nu crezi. Pe urmă, 50 de mii de arginți e o sumă colosală. Să nu uităm că Iisus a fost vîndut pe 30 de arginți, doar. Oricît de scumpe ar fi fost sulurile pe atunci (încă nu existau „cărți”), cu această sumă puteai avea o întreagă bibliotecă. Probabil cetatea Efes nu a avut niciodată atîtea suluri nici chiar în Biblioteca lui Celsus, construită pe timpul lui Traian.

A doua întîmplare e legată de răscoala lui Demetrius, argintarul. Se zice că acesta, văzînd că i se diminuiază cîștigurile (el făcea din argint amulete pentru templul Artemisei, vînzîndu-le pelegrinilor) în urma creștinării masive a locuitorilor din cetate și din Asia, a stîrnit pe ceilalți argintari și s-au adunat în Marele Teatru ca să ceară pedepsirea creștinilor. Cîțiva ucenici ai lui Pavel au fost arestați – iar el oprit să meargă în Templu să le țină răzvrătiților o cuvîntare. După ce răsculații s-au răcorit strigînd lozinci („Mare e Artemisa a Efesienilor”), unul din arhonți a putut să-i liniștească, eliberînd pe creștini (care nu călcaseră legea). Dar Pavel a părăsit în curînd Efesul.

În ce constă exagerarea? Tocmai în afirmația că Demetrius și-a justificat răzmerița prin faptul că pierduse clienții, deci veniturile. Știm că acest cult al Artemisei a durat mult timp chiar și în epoca creștină, fiind pînă la urmă interzis de Împărat (Teudosius cel Mare), că Artemisa era iubită și respectată. Chiar dacă în Efes crescuse numărul creștinilor, principalii clienți ai argintarului erau pelerinii sosiți din alte părți, pe unde probabil pe atunci nici nu se auzise de Iisus Hristos. Într-un oraș de 250 de mii de locuitori, cei cîteva zeci de creștini nici măcar nu erau băgați în seamă! Nu putem decît să ne întrebăm ce a făcut Pavel de a stîrnit mînia locuitorilor. Probabil nu a făcut un act de blasfemie la adresa

Artemisei și a Templului ei, altfel ar fi fost linșat sau ucis de autorități, dar ce? Știm (din Fapte chiar) că biserica din Efes nu a avut nimic de suferit, că pe timpul cînd Pavel a trecut înapoi în drum spre Ierusalim ea avea presbiteri care au refuzat să se întîlnească cu apostolul – dar se pare că nici chiar enoriașii nu prea voiau să-l revadă pe apostol. E clar că lui Pavel i-a fost teamă să reintre în cetate.

Vizita la situl Efesului durează pe puțin 3 ore. E bine să sosiți ori foarte devreme, ori spre seară, pentru că la prînz e foarte cald și locul e plin de turiști. Cînd am fost eu am numărat nu mai puțin de 16 autobuze – numai în parchingul de sus! De obicei e atît de multă lume încît nici poze nu poți să faci...

***

Scrisoarea către Cetatea Efesului (în realitate către „Îngerul Bisericii din Efes”), este următoarea:

„Iată ce zice Cel ce ține cele șapte stele în mîna dreaptă și Cel ce umblă prin mijlocul celor șapte sfeșnice de aur:

„Știu faptele tale, osteneala ta și răbdarea ta, și că nu poți suferi pe cei răi, că ai pus la încercare pe cei ce zic că sunt apostoli și nu sunt, și i-ai găsit mincinoși. Știu că ai răbdare, că ai suferit din pricina Numelui Meu, și că nu ai obosit.

Dar ce am împotriva ta este că ți-ai părăsit dragostea dintîi. Adu-ți dar aminte de unde ai căzut; pocăiește-te și întoarce-te la faptele tale dintîi. Altfel, voi veni la tine și-ți voi lua sfeșnicul din locul lui, dacă nu te pocăiești.

Ai însă lucrul acesta bun: că urăști faptele Nicolaiților, pe care și eu le urăsc.

Cine are urechi să asculte ce zice Bisericilor Duhul: „Celui ce va birui, îi voi da să mănînce din pomul vieții care este în raiul lui Dumnezeu.”

Știm din ***Fapte*** că nu Pavel este întemeietorul bisericii creștine din Efes. Nici ucenicii lui, Priscilla și Aquila. ***Faptele*** nu spune cine a înființat această biserică – tradiția o atribuie lui Ioan fiul lui Zevedei. Chiar dacă

autorul Apokalipsei nu este acel Ioan, este lesne de înțeles că „prima dragoste” nu este evanghelia lui Pavel. E posibil ca prin „apostolii mincinoși” să se facă referire tocmai la el. Totuși, spre sfîrșitul primului secol – începutul secolului al doilea, bisericile deja majoritar ne-iudaice începuseră să treacă la evanghelia lui Pavel. E mai mult decît probabil ca autorul Apokalipsei, iudeu creștin în tradiția bisericii din Ierusalim (cei ce ulterior s-au numit ebioniți) să fi cerut bisericii din Efes să se întoarcă la tradiția creștină lăsată de Iisus și primii lui apostoli. Astfel de sugestii pot fi întîlnite și în scrisorile către celelalte biserici.

Începînd cu Irineu în tratatul lui împotriva ereziilor, s-a încercat să se explice cine sunt Nicolaiții amintiți în Apocalipsă. Unii au presupus că se referă la un anumit diacon (sau episcop) din Samaria, apropiat al lui Simon Magus. Traducerea cuvîntului grecesc (pe atunci nu se foloseau inițiale capitale) ar fi „cei ce se ridică deasupra poporului” – implicîndu-se: nu prin Duh (har). E posibil ca autorul să aibă în vedere noua castă preoțească ce începuse să apară în Biserică – Iisus nu a lăsat „preoți”, ci s-a ridicat împotriva lor! Chiar și primii lideri ai bisericii nu erau preoți. Episcopos înseamnă „slujitor”, iar diakon „cel ce servește la masă”. Bătrînii (presbiterii) aveau funcție administrativă doar, le era interzis să țină predici (iar în Timotei presbiterii sunt egali cu episcopii). Singurii care aveau dreptul să spună Cuvîntul lui Dumnezeu, Evanghelia, erau apostolii, „trimișii”, care la început erau itineranți. Multe lucruri s-au schimbat în biserica lui Hristos...

Cosmopolitana Smyrnă

Din anumite motive pe care cu greu mi le pot explica acum, nu m-am putut îmbia să vizitez temeinic orașul Izmir. Este al treilea ca mărime în Turcia, după Istanbul și Ankara, cu mai bine de 2.5 milioane de locuitori. Un oraș modern, în multe privințe european. Prin bulevardele largi, mărginite cu palmieri groși și înalți, bănuiesc că seamănă mult cu vreun oraș din sudul Franței. Dar m-am simțit străin acolo și am preferat să

plec spre alte destinații, iar la întoarcere (am avut bilet retur din Istanbul către Izmir) am preferat să-mi prelungesc șederea în Selcuk.

Smyrna este un foarte vechi oraș – dar mult prea puține lucruri s-au păstrat. În urma Primului Război Mondial, cînd Turcia se afla printre statele care pierduseră războiul, Grecia a atacat-o pentru a-și recuceri Asia Mică. Afirmau grecii că acela este pămînt grecesc, fusese locuit de greci mai bine de trei milenii... Au debarcat la Smyrna și în cîteva luni au cucerit mare parte din Anatolia. Au fost opriți la Ankara de către Ataturk, și în alte cîteva luni erau aruncați în mare. Dar în 1921, armata greacă în retragere a distrus multe orașe locuite în mare parte de populație greacă. Manissa și mai ales Smyrna au fost printre ele. Au dinamitat orașul și, ajutați și de incendiul izbucnit, au distrus mai bine de 80% din clădiri... De aceea acum Izmir este un oraș modern, cu mult prea puține urme ale istoriei multi-milenare.

Se pare că a fost locuit încă de la 3000 îHr, din perioada bronzului, alături de Efes și Troia-Illium. Probabil Popoarele Mării au distrus localitatea pe la 1200 dar prin 1100 au sosit Eolienii, care au înființat o cetate în fundul golfului, acolo unde azi e cartierul Beyrakli. Pe la 1000 a fost cucerit de Ionieni, care au transformat Smyrna într-una din cele mai importante cetăți ale Ligii. Se afirmă că aici s-a născut marele Homer (alții susțin că s-a născut în Chios – și alte aproape o duzină de locuri...). Dar pe la 600 a fost distrusă de Lydieni și a rămas așa pînă cînd Alexandru a pus bazele unei noi cetăți. De data asta, generalul lui Alexandru, Lisymachus, a construit-o pe muntele ***Pagus*** (azi, Kadifekale), întărind-o cu ziduri greu de cucerit. Zidurile stau și acum în picioare, după ce au fost reparate de bizantini, apoi de selgiucizi, apoi de otomani...

De pe Muntele Pagus, cetatea s-a lărgit spre țărmul Egeei. Acum acolo se află cea mai veche parte a orașului – ***Konak***. S-au păstrat o mică moschee, decorată cu faianță de Kutahya, Turnul cu ceas (emblema orașului) – construit însă la începututl sec. 20, și cîteva coloane din colonada Agorei romane. Casele din bazar și de sub munte păstrează însă caracterul otoman din secolul trecut. Tot în Konak se află Muzeul de Arheologie – poate cel mai interesant loc de vizitat în Izmir.

După eleniști au sosit romanii, apoi bizantinii, apoi arabii, genovezii, selgiucizii, mongolii lui Tamerlan, cruciații, otomanii... Suleyman a declarat Smyrna oraș deschis comerțului cu europenii, prin primul

Izmir - spre Kadife Kale

contract comercial dintre Turcia și un monarh european (Francisc I al Franței). Smyrna a devenit un oraș cosmopolit locuit de turci, arabi, greci, italieni, germani, francezi, spanioli, evrei, armeni... A căpătat un caracter tot mai pronunțat european, fiind numită de turci „Smyrna cea ghiaură”. Și pe urmă a venit focul...

Cred că ceea ce m-a făcut să renunț la a o mai vizita a fost dificultatea de a te orienta în ea. Deși principalele străzi (numite „cordoane”) aleargă paralel cu malul mării din Alsancak, la Golf, pînă în Konak, faptul că au sensuri unice iar mulțimea de cercuri giratorii au o mulțime de ieșiri în direcții complet necunoscute (marcate în turcește), face un turist care nu cunoaște orașul și conduce o mașina închiriată (fără gps) să se învîrtă la nesfîrșit fără a ajunge undeva. Circulația este haotică și a găsi un loc de parcare pare la fel de imposibil ca și în Istanbul. Dacă nu aveți un GPS, NU închiriați o mașină în Izmir! E mult mai simplu să luați un tren la ***Basmane***, să vă cazați la una din pensiunile ieftine de peste drum de gară și să bateți cu pasul cordoanele și faleza. Între Konak și Piața Republicii, Centrul „modern”, sunt vreo 3 km. Pe Kadifekale puteți ajunge luînd din Konak un autobuz – dar încercați să fiți acolo la apus, cînd muezinii fac chemarea de seară și soarele se ascunde în apele Egeei.

Pavel a trecut măcar o dată prin Smyrna, în a treia călătorie în drum spre Troas și Macedonia. Poate și pe parcursul celor trei ani cît a locuit în Efes – din Efes la Smyrna sunt cam 80 km, 2 zile de mers. Dacă el a vizitat, într-adevăr, Pergamum, Thiatyra, Sardis – așa precum bănuiesc eu -, Smyrna nu putea lipsi. Dar poate că și-a trimis ucenicii, doar.

***

Iisus trimite, în Apocalipsă, o scrisoare „îngerului Bisericii din Smyrna”. Ea zice:

„Iată ce zice Cel dintîi și Cel de pe urmă, Cel ce a murit și a înviat:

„Știu necazul tău și sărăcia ta (dar ești bogat), și batjocurile din partea celor ce zic că sunt iudei și nu sunt, ci sunt o sinagogă a Satanei. Nu te teme nicidecum de ce ai să suferi. Iată că diavolul o să arunce în temniță pe unii din voi, ca să vă încerce. Și veți avea un necaz de zece zile. Fii credincios pînă la moarte, și-ți voi da cununa vieții.

Cine are urechi de auzit să asculte ce zice Bisericilor Duhul: „Cel ce va birui, nicidecum nu va fi vătămat de a doua moarte.”

E greu de zis care a fost necazul cel „de zece zile”. Nici ce suferințe au suferit iudeii (creștini) din Smyrna. Cert este că ei se confruntau cu cei „care zic că sunt Iudei, dar nu sunt”. Oare asta nu seamănă cu Pavel? El în mai toate scrisorile a subliniat naționalitatea lui de Evreu (din neamul lui Beniamin), dar a cerut să se renunțe la Lege, la Torah, pentru un nou legămînt prin Iisus. Poporul lui D-zeu, în învățătura lui, nu erau iudeii, ci noii creștini. Și, deci, aceștia puteau mînca orice carne ne-kosher, fără a păcătui – lucru de scîrbă pentru un evreu. O evanghelie diferită de cea spusă de creștinii lui Iacob cel Drept, fratele lui Iisus, capul Bisericii din Ierusalim.

Dar din cele ce Pavel le-ar fi putut vedea în Smyrna, nimic nu mai este. Coloanele, lucind albe sub dealul Cetății, sunt mult mai tîrzii, pe cînd Pavel stătea el însuși îm fața Scaunului de Judecată...

Impresionantul Pergam

Nu e ușor să vizitezi Pergamul. Este în afara șoselei care leagă Canakale de Izmir, de cele mai multe ori autobuzele nu pătrund în oraș ci lasă călătorii la bifurcație. De acolo sunt însă trei kilometri pînă la marginea orașului, plus alți trei pînă în Centru! Nu se organizează tururi – și mă întreb de ce, Pergamul fiind unul din cele mai interesante situri arheologice ale Ioniei!

Chiar ajuns în ***Bergama***, numele orașului de azi (peste 50 mii loc), e greu de vizitat. Cele cîteva hoteluri și pensiuni sunt grupate în jurul Centrului, tot acolo este Autogara și Muzeul. Autobuzele fac curse regulate nu la Izmir, 80km spre sud, ci spre stațiunea ***Ayvalik*** (50km, ferry spre insula grecească Lesbos) și Dikili (30km). Din Centru, Asklepionul este la 2km, iar Akropolis la 6km. Urcușul la Akropolis este unul pentru oamenii mai tineri și deloc sedentari...

Pergam, una din cele Șapte Cetăți din Apocalipsă, îmi era cunoscută mai ales datorită „pergamentului”. Neputînd avea acces la papirusul egiptean din momentul în care Biblioteca din Pergam a început să o concureze pe cea din Alexandria, întreprinzătorii localnici au găsit o cale să facă un material pe care se putea scrie din ceea ce aveau în abundență: piei de miei și iezi. Argăsite, tăbăcite, subțiate, acestea au devenit „pergamente”, material pe care s-a scris timp de mai bine de 1500 de ani, pînă a fost înlocuit cu hîrtia. Adică, mult timp după ce papirusul încetase să mai fie folosit.

Îmi mai era cunoscut de la o vizită la Berlin – acolo am fost și la Muzeul numit Pergamon, unde era reconstituit Altarul lui Zeus. Acel Altar fusese construit pentru a comemora victoria pergamezilor în lupta cu celții – cu „galii”, cum erau numiți în epocă. Acești gali au fost fixați în centrul Anatoliei, dînd numele provinciei Galatia. Dar nu am știut nici atunci prea multe despre Cetatea a cărei oaste îi învinsese pe gali – cei ce au fost cumparați de marea Romă ca să fie lăsată în pace. Nu e de mirare că pe friză era înfățișată lupta zeilor cu giganții!

Vizitînd ruinele Pergamului, am aflat mai multe. Este una din cele mai uimitoare cetăți antice și, chiar dacă în ruine, este impresionantă chiar și acum. Acropola Pergamului poate fi comparată doar cu cea a Athenei. Este un site care nu trebuie ratat; doar Efesul și Hierapolisul îi pot sta alături.

Cum ziceam, nu este ușor să vizitezi ruinele Pergamului. Acropola este situată pe un deal abrupt, la șase kilometri de oraș. Nu trebuie mers pe drumul îngust, șerpuitor, care ocolește dealul pentru a ajunge la poarta Acropolei, deasupra văii Rîului ***Selinus*** (acum acolo este un baraj și un lac), ci se poate sui poteca pieptișă care duce din marginea orașului, prin Terasa de Jos, pînă la cea de Sus. (Acum este instalat un teleferic.) Acropola este acolo, sus, înconjurată de ziduri elenistice. Coloanele de marmură albă a Templului lui Traian pot fi văzute de jos, din oraș, de la Asklepion, ba chiar și din cîmpie. În limba anatoliană, *pergam* înseamnă „cetate, întăritură, acropolă”. Așa se numea și acropola Troiei (știm din Iliada).

Cetatea a fost întemeiată pe timpul Troiei, dar distrusă de invazia popoarelor mării. Ionienii au reîntemeiat-o, dar a fost din nou distrusă,

Akropola - Pergam

poate de perși pe timpul răscoalei cetăților ioniene. În urma cuceririi macedoniene, a fost construită o nouă cetate. Dezvoltarea ei a avut loc datorită unui accident al istoriei. Pornind la război cu Seleucizii, regele Lisimachos al Traciei (care în acel moment stăpînea de la Dunăre în Peloponez și jumătate din Asia Mică, și-a lăsat tezaurul în cetatea greu de cucerit a Pergamului,sub paza unui servitor credincios, eunucul Philetaros. Nu știm dacă acesta i-ar fi înșelat încrederea, dar Lisimachus a fost ucis pe cîmpul de luptă în 281 îHr. Văzîndu-se dintr-o dată cel mai bogat om din Asia, Philetaros s-a declarat rege al Pergamului, a angajat oșteni și a pornit la cucerirea regiunilor înconjurătoare. La moarte, l-a lăsat urmaș pe Eumenes I, un nepot (cel care i-a învins pe gali) și acesta, ca și urmașii lui Attalus I și Attalus II au dus puterea regatului din Egee pînă în centrul Anatoliei. Aliați cu noua putere apărută în zonă, Roma, au cucerit mai toată Asia Mică. Dar, lipsit de urmași, regele Attalus III și-a lăsat regatul moștenire Romei. Probabil bine a făcut, Pergamul nu ar fi rămas multă vreme independent, ochii hrăpăreți ai Romei priveau deja cu jind la frumoasa cetate.

Dar Pergamul a avut noroc, în această epocă de expansiune politică și teritorială, de un mare constructor: Eumenos al II-lea. Acesta a făcut ceea ce urma să facă Augustus cu Roma: găsind o cetate din lut și piatră, a lăsat una din marmură. Pe timpul lui s-au construit cele mai multe lucruri frumoase, și doar lăcomia oamenilor a lipsit Acropola de ce era mai frumos. El a construit un ***Templu Athenei*** în Acropolă, unul lui ***Dionyssos*** și unul ***Demetrei*** – pe acestea coborîndu-le pe terasa de jos, pînă atunci nelocuită. În Acropola și-a construit palatul, ***Altarul lui Zeus*** și ***Biblioteca***, dar și un Arsenal. Și mai ales ***Teatrul***, cel mai uimitor teatru văzut de mine, săpat în întregime direct în coasta abruptă a muntelui; de acolo, priveliștea deasupra cîmpiei pînă departe, la coloanele albe ale Asklepionului, este de necrezut. În secolele următoare aceste construcții au fost reparate, iar Traian a construit, chiar deasupra Bibliotecii, un mare ***Templu al Romei și al Împăratului***. Acum aceasta este cea mai impresionantă ruină rămasă.

La poalele muntelui este marea ruină a ***Bisericii*** (numită „Roșie", datorită cărămizilor). Ruina este și ea impresionantă; o moschee a fost construită într-o capelă laterală a nartexului, doar. Orașul, numit azi

Bergama, care acum numără peste 60 de mii de locuitori, este mai mult lung decît întins, fiind construit de-a lungul străzii principale, lungă de mai bine de 3 km. Cînd am fost eu, trecea prin reparații masive, fiind pavată cu marmură și bazalt, cu insule cu flori și palmieri. Cine îl va vizita în anii viitori va putea rămîne cu plăcere peste noapte în el. Vizita ruinelor, inclusiv a Asklepionului, ia cel puțin o zi.

Asklepionul este și el în afara orașului, spre vest, dar mult mai aproape: doar la 2km (3 din Centru). Intrarea se face pe o ***Cale Sacră***, largă, mărginită de coloane din marmură. Complexul este construit rectangular. În partea estică era ***Centrul de Primire*** și ***Templul lui Asklepios***. Spre nord era ***Biblioteca, Colonada*** și ***Teatrul***. În Vest erau băi și toalete, iar spre sud alte coloane (acum e un șant adînc de 3m, rămas în urma săpăturilor, și un șir frumos de chiparoși). În colț este interesantul ***Templu al lui Telephorus***. În el se pare că erau paturi pe care dormeau (adormiți cu ierburi?) bolnavii. În vis le apărea Zeul și pe baza visului, preoții medici prescriau medicamente. Acestea erau homeopatice – cultul lui Asklepios căuta vindecarea prin intermediul plantelor, dar și al exercițiilor fizice, liniște, pace, odihnă, teatru, muzică, băi, aer curat... Cam la ce se încearcă astăzi să se revină! De la acest Templu ducea un culoar subteran al cărui scop nu a fost înțeles. În mijlocul patrulaterului, în direcția de mers a tunelului, era Fîntîna Sacră. De la Asklepion se pot vedea, lucind în soare, coloanele de marmură de pe Acropolă.

***

În *Fapte* nu se pomenește nimic despre vizita lui Pavel în această cetate. E greu de crezut că, trăind trei ani în Efes, să nu fi dat o fugă și pînă la marea cetate, cea care se bucurase de tot atîta faimă ca și Efesul, Smyrna sau Miletul. A și trecut pe aproape, în drum spre Troas. A oprit la Smyrna, poate și la Phocea – de ce nu la Pergamon? Dar eu cred că sigur a trecut pe acolo – dacă nu el, atunci ucenicii lui. Ascultați ce spune Scrisoarea către îngerul cetății Pergamului:

„Iată ce zice Cel ce are sabia ascuțită cu două tăișuri:

Știu unde locuiești: acolo unde este scaunul de domnie al Satanei. Tu ții Numele Meu și n-ai lepădat credința Mea nici chiar în zilele acelea

cînd Antipa, marturul meu, a fost ucis la voi, acolo unde locuiește Satana.

Dar am ceva împotriva ta. Tu ai acolo niște oameni cari țin de învățătura lui Balaam, care a învățat pe Balac să pună piatră de poticnire înaintea copiilor lui Israel, ca să mănînce din lucrurile jertfite idolilor și să se dedea la curvie.

Tot așa, și tu ai cîțiva cari, deasemenea, țin învățătura Nicolaiților, pe care eu o urăsc. Pocăiește-te dar. Altfel, voi veni la tine curînd și Mă voi război cu ei cu sabia gurii Mele. Cine are urechi să asculte ce zice Bisericilor Duhul: „Celuice va birui, îi voi da să mănînce din mana ascunsă, și-i voi da o piatră albă; și pe piatră este scris un Nume nou, pe care nu-l știe nimeni decît acela care îl primește.”

Este interesantă referirea la „să mănînce lucrurile închinate idolilor”, piatra de piedică pe care „Balaam” a pus-o l-a porunca regelui „Balan”. Ceea ce întîlnim aici este unul din pesherurile pe care iudeii de la Qumran le foloseau în scrierile lor. Deci, cine era acel „Balaam” la care face referire autorul Apocalipsei? Acest îndemn la consumul cărnii închinate idolilor a fost unul din punctele cheie ale învățăturii lui Pavel. Pentru el, Pavel s-a certat cu Petru și cu Barnaba. A atins acest subiect în multe epistole. Să fie Balaam Pavel? Să existe în Pergam ucenici care îi duc învățătura mai departe? Iar Nicolaiții să fie noul tip de preoți organizați pe principii pauline? Dacă autorul Apocalipsei este „Israelian” – iudeo-creștin după învățătura lui Iacob din Ierusalim (și a lui Iisus), așa cum bănuiesc, atunci răspunsul este: Da, Pavel a lăsat o urmă în Pergam.

Patriarhala Thiatyra

Pe drumul care pleacă din Bergama pentru a ajunge în Sardis, tăind dealuri molcome și lunci bogate, se află mica localitate ***Aksaray***. Avînd vreo 50 de mii de locuitori, are caracterul unui tipic oraș de cîmpie. Poate cum ar fi vrut Ceaușescu să facă în România, dar nu a reușit. Pentru că Aksaray este un orășel agrar-comercial, reconstruit pe baza unui grid

de străzi, cu blocuri moderne (și foarte puține case), cu bulevarde largi mărginite cu pomi, multe parcuri, străzi pietonale cu băncuțe pe care stau mame cu copii în cărucioare sau jucîndu-se – și un Muzeu de Arheologie chiar în centru, un muzeu în aer liber care cuprinde o singură ruină: o biserică bizantină de prin secolul VI AD. Din biserică s-au păstrat puține ziduri, masive, din cărămidă, dar parcul e plin de fragmente din arcadele, coloanele, grinzile, decorațiile din marmură albă, acum zăcînd aruncate alandala pe sub tufe și copaci... Thiatyra, *Aksaray*, este un posibil loc de popas între ziua plină a vizitării Pergamului și un drum matinal spre Sardis și Pamukkale. Aerul patriarhal, liniștit, al orașului, e greu de uitat.

***

Nu știm dacă Pavel a ajuns vreodată pe aceste meleaguri. Poate da, în drum, ca și mine, dinspre Pergam spre Sardis. Thiatyra era o cetate în provincia Lydia, așa că femeia întîlnită de către apostol tocmai în Philippi putea fi numită Lydia, mai curînd „lidianca” – deci, o poreclă și nu un nume. Cetatea nu era mare, probabil, și își trăgea bunăstarea din comerț și agricultură – și din vopseluri. Se pare că meșteșugarii locali inventaseră culoarea de purpură, obținută din minerale din apropiere, devenind vestiți în întregul imperiu. Pentru că pînă la ei purpura se obținuse printr-un proces complicat și scump dintr-o moluscă ce trăia în apele Tyrului fenician, făcînd ca acea culoare să fie folosită numai de împărați, regi, senatori, generali – persoane cu adevărat importante și bogate. Dar invenția celor din Thiatyra a permis ca pînă și legionarii romani să poarte pelerine vopsite purpuriu!

Iisus a scris o scrisoare „îngerului Bisericii din Thiatyra”:

„Iată ce zice Fiul lui Dumnezeu, care are ochii ca para focului, și ale cărui picioare sunt ca arama aprinsă:

Știu faptele tale, dragostea ta, credința ta, răbdarea ta și faptele tale depe urmă, că sunt mai multe decît cele dintîi.

Dar iată ce am împotriva ta: tu lași ca Iezabela, femeia aceea care se zice proorociță, să învețe și să amăgească robii Mei, să se dedea la curvie și să mănînce din lucrurile jertfite idolilor. I-am dat vreme să se pocăiască, dar nu vrea să se pocăiască de curvia ei! Iată că o să o arunc

bolnavă în pat; și celor care preacurvesc cu ea, am să le trimit un necaz mare, dacă nu se vor pocăi de faptele lor. Voi lovi cu moartea pe copiii ei. Și toate Bisericile vor știi că Eu sunt Cel ce cercetez rărunchii și inima: și voi răsplăti fiecăruia din voi după faptele lui.

Vouă însă, tututor celorlalți din Thiatyra, care nu aveți învățătura aceasta și nu ați cunoscut „adîncimile Satanei”, cum le numesc ei, vă spun: nu pun peste voi altă greutate. Numai țineți cu tărie ce aveți, pînă voi veni. Celui ce va birui și celui ce va păzi pînă la sfîrșit lucrările Mele, îi voi da stăpînire peste Neamuri. Le va cîrmui cu toiag de fer și le va zdrobi ca pe niște vase de lut, cum am primit și Eu putere de la Tatăl Meu. Și-i voi da Luceafărul de dimineață.”

Cine are să asculte ce zice Bisericilor Duhul.”

O scrisoare mai lungă decît celalalte, și mai greu de înțeles. Cine este acea „Iezabela”, pesher care amintește de Jezebel, nevasta lui Ahab, cea care a adus în Israel închinarea la baali, tăind preoții lui Jahve? Prin faptul că îndeamnă la consum de carne de la temple păgîne, dar și prin reguli de puritate sexuală respinse de Iudeii creștini, poate fi bănuită a fi una din ucenicii lui Pavel. Dar cuvintele puse în ghilimele - au cunoscut „adîncimile Satanei” -, ne pot face să bănuim că ucenicii „Iezabelei” ar putea fi niște gnostici în formare. În urma primirii evangheliei lui Pavel, mulți convertiți au pornit pe un drum criticat chiar de apostol. Învățați că nu au obligația să respecte poruncile Torei, ei au început să nu respecte nici o lege morală. Ziceau ei că pentru a te pocăi, trebuie să cunoști păcatul. Să cobori în „adîncimile lui Satan”, cu alte cuvinte. Să te cunoști mai bine și să te poți învinge. Poate că într-adevăr „copiii” proorociței false din Thiatyra sunt niște foști ucenici ai lui Pavel căzuți spre gnosticism – una din primele menționări ale „ereziei”, care experimentau „pe pielea lor” păcatul...

Bicefalul Sardis

Șoseaua merge spre Răsărit, pe valea darnică a unui rîu, Gadiz Cayi (fostul ***Hermus***). Valea e generoasă, verdele culturilor contrastează

Sardis spre Mt. Tmolus

cu brunurile munților care se văd pe ambele părți, la cîțiva kilometri, afumați de depărtare. La un moment dat culmile de pe dreapta, dinspre sud, încep să se apropie și treci pe lîngă o săgeată maro pe care scrie cu litere albe: ***Sardis***. Pornind spre dreapta, spre munții ajunși destul de aproape acum, intri într-un sat tipic turcesc otoman: *Sartmustafa*. Case din piatră și lut, înconjurate de ziduri din piatră (*aslar*) fără tencuială, pînă la brîu, vopsite cu var, care nu ascund nimic. Ici și colo, capre, unele cu iezi după ele, ridicate în două picioare pe împrejmuiri, ciugulesc din frunzele tufelor. Femei cu basmale și șalvari se opresc din munca lor și privesc la mașina străină. Probabil sunt învățate cu această priveliște.

Dincolo de sat este intrarea la muzeul în aer liber: ***Templul lui Artemisa***. Coloanele albe, restaurate, lucesc pe fundalul munților care aici au coborît pînă în sit. Valea continuă între dealuri, spre sud, acum cu loturi de culturi. Dincolo de ruinele Templului, alte ruine, mai curînd pietre împrăștiate: o ***biserică bizantină***. În Turcia sunt multe astfel de locuri, îmbibate de un spirit sfînt. Loc unde oamenii au simțit ceva inefabil și s-au îndemnat să construiască temple, altare și biserici și, la urmă, moschei, poate. Printre pietre, maci de un roșu aprins, atît de diferiți de macii canadieni pali și de o mare diversitate de culori, de la galben și oranj pînă la bleu deschis și mov... Sub o copertină se fac săpături, la adăpost de soare și ploi.

Ieșind din site și îndreptîndu-te spre nord, trecînd din nou prin sat, ajungi la șosea. Acolo au apărut niște dughene care servesc ceai, cafea și *pide*. Peste drum, începe cel de-al doilea sat al Sardisului: *Sartmahmut*. Nu este nici un semn – dacă nu aș fi citit ghidul, aș fi pornit la dreapta, pe șosea, spre Pamukkale. Cum treci de sat, spre est, înspre mica gară ce se zărește la vreun kilometru, sunt restul ruinelor. Doar așa îți dai seama că Sardis a fost o cetate mare, întinsă. Ceea ce se păstrează este dintr-o perioadă destul de tîrzie, bizantină. O ***Cale de Marmură*** lungă de mai bine de un kilometru, mărginită de ateliere și magazine. Multe din ele au aparținut evreilor, care se pare că au avut o comunitate extrem de numeroasă și puternică. ***Sinagoga*** păstrată este una din cele mai mari și mai frumoase sinagogi din Asia Mică. Se păstrează și urmele unui ***gymnasium***.

Nu prea mulți au auzit de Sardis. Mai mulți au auzit de regele care a domnit acolo: Croessus. Cel mai bogat om al antichității, zic legendele.

Din Sardis stăpînea regatul Lydiei și, prin regat, întreaga zonă a Asiei Mici de la Egee pînă în nord, în Bithynia, spre sud în munții Lyciei și spre răsărit în Frygia și Pamfilia. Cetatea, devenită capitala Lydiei încă de pe la 799 îHr, era bogată, pe valea fertilă a rîului Hermus, pe drumul comercial care lega Smyrna (la doar 80 km spre vest) de Syria, Persia și India, un centru al industriei de lînă și cu munți bogați în aur, carnelian (*sardinos*, în gr) și materiale de construcții doar la o aruncătură de piatră.

Dar Croessus era bogat mai ales datorită invenției tatălui său: moneda. La Sardis s-au folosit prima dată monedele, „banii”. Pînă atunci oamenii făceau troc în produse (și obiceiul a continuat sute de ani). În alte părți ale lumii au apărut „bani” în paralel, deși în alte vremuri: scoici, de exemplu, sau, ca în Boemia precreștină, eșarfe. Sau, în unele locuri, pieile de vită – astfel că deseori primele monede au avut chiar forma unei liliputane piei de vacă argăsită... Dar regii lydieni au fost primii în „*oikumene*” (lumea cunoscută – de greci) care au folosit, ca echivalent al bogățiilor din tezaur, monede din metal: aur, argint, aramă. Cum să nu crezi că regele (respectiv, Croessus) e cel mai bogat, dacă numai în punga de la brîu (ca pe atunci nu aveau buzunare) purta o comoară?

Dar s-a dovedit că bogățiile, chiar în aur, nu sunt adevărate bogății. Nu l-au salvat de la sfîrșitul neașteptat și deloc dorit: Perșii, conduși de Cyrus I cel Mare, au cucerit Lydia și Sardisul. Iar Croessus, refuzînd ideea de a fi sclav, după ce fusese cel mai bogat om al Oikumenei, a făcut un rug din toate bogățiile lui și s-a aruncat deasupra, arzînd cu ele – dacă tot nu le putea lua cu el, dincolo...

Cetatea a fost locuită în continuare de lydieni; persanii i-au lăsat în pace, dîndu-le un satrap. A venit Alexandru și a cucerit cetatea fără luptă și i-a dat elenismul. Au venit apoi pergamezii și romanii – și romanii au fost cei ce au refăcut cetatea în urma cutremului din 17 AD, cînd a fost rasă. Tot ce se mai poate vedea azi la Sarmis e din acea perioadă ori mult mai recentă. Și s-a dovedit că printre locuitori au fost mulți iudei, synagoga era una din cele mai mari și mai decorate din Imperiu. E una din principalele ruine în sit. Ca și strada mărginită de colonade și cu canalizare pe centru, mărginită de magazine și ateliere (mai toate bizantine) – multe din ele ale evreilor, ca magazinul de vopseluri al lui Jakub, sau atelierul altui Jakub, prezbiter al synagogii...

***

Nu se știe dacă Pavel a trecut prin cetate. Dacă a făcut, cumva, turul prin cetățile Asiei, trecînd prin Smyrna, Pergamum, Thiatyra în drum spre Laodykeia, sigur a trecut și prin Sardis. Dar poate aici au ajuns doar ucenici de-ai lui. Ca cei care au dus altă învățătură decît cea de la început, amintiți în scrisoarea lui Iisus către „îngerul Bisericii din Sardis”, în Apocalipsă:

„Iată ce zice Cel ce are cele șapte Duhuri ale lui Dumnezeu și cele șapte stele:

„Știu faptele tale, că îți merge numele că trăiești, dar ești mort. Veghează și întărește ce rămîne, care e pe moarte, căci n-am găsit faptele tale desăvîrșite în fața Dumnezeului Meu. Adu-ți aminte dar cum ai primit și auzit! Ține, și pocăiește-te! Dacă nu veghezi, voi veni ca un hoț, și nu vei ști în care ceas voi veni peste tine.

Totuși ai în Sardis cîteva nume, care nu și-au mînjit hainele. Ei vor umbla împreună cu Mine, îmbrăcați în alb, pentru că sunt vrednici. Cel ce va birui va fi îmbrăcat astfel în haine albe. Nu-i voi șterge nicidecum numele din cartea vieții, și voi mărturisi numele lui în fața Tatălui Meu și înainte îngerilor Lui.”

Cine are urechi de auzit, să asculte ce zice Bisericilor Duhul.”

Dacă presupunerile mele sunt adevărate, se pare că iudeii, prozeliții și gentilii din Sardis au primit învățătura creștină de la iudei creștini din Ierusalim – adevărații apostoli. În urmă, a apărut în cetate noul creștinism, cel paulin, adresat mai ales Neamurilor, astfel că biserica a devenit „moartă”... Oricum, deși synagoga evreiască a înflorit și rezistat pînă tîrziu în perioada bizantină, urmele creștine sunt tîrzii, după sec 5 – este totuși pomenit un episcop al Sardisului (Melito) prin sec. 2. Ruinele creștine apar în alt loc – la poalele muntelui, dincolo de ruinele Templului, probabil pe atunci interzis deja de către împărații bizantini.

Nemuritoarea Philadelphia

Cetatea „Dragostei de frate” a fost construită de regele Pergamului Attalus II pentru fratele lui, Eumenes. Dar cetatea a fost iarăși și iarăși „întemeiată”, fiind situată pe o linie de falie și fiind distrusă, periodic, de cutremure. Locuitorii preferau, de aceea, să locuiască în case simple, din lemn, în afara cetății.

De ce locuiau totuși, aici? Mai ales pentru vii. Dealurile, cu orientare spre sud-vest, erau cît se poate de roditoare, iar vinul din regiune era vestit (și vîndut) pînă la Roma. Nu e de mirare că principalul zeu local era Bachus, alături de Athena, zeița culturii de măslini. Împărații romani apreciau producția micului orășel, astfel că au scos tot timpul bani din pungă pentru a-l reconstrui. Mai întîi, Tiberius, după marele cutremur din 17 AD (cînd, l-a numit Neo-Caesarea, apoi Vespasian, care i-a zis Flavia (după numele soției), apoi Diocletianus... Pentru că a rezistat creștinismului pînă tîrziu, a fost numit „mica Athena”. Acum poartă numele de ***Alașehir*** (orașul alb).

A fost construit pe valea rîului ***Cogamus***, afluent din stinga a rîului Hermus, pe drumul comercial care lega Smyrna prin Sardis de Laodykeia și, mai departe, de Attaleia și Cilicia. „Drumul Susei”, cum era numit de perșani, Via Sebaste, cum i-au zis romanii... Azi, orașul seamănă foarte mult cu Akhisar (Thyathira): un oraș agro-comercial, cu grid de străzi pe coasta dealurilor deasupra văii largi, cu un parc central. Singura ruină demnă de vizitat este cea a ***bisericii bizantine*** din sec. 5-6, cu adevărat impresionantă, deși nu se păstrează decît cîteva coloane.

***

Iarăși, nu se știe dacă Pavel a trecut pe aici. Poate vreun ucenic de-al lui să fi dus învățătura creștină (paulină) în orășelul care respecta atît de mult zeii păgîni. Scrisoarea lui Iisus către „îngerul bisericii din Philadelphia” zice:

Akhisar (Philadelphia)

„Iată ce zice Celce este Sfînt, Cel adevărat, Celce ține cheia lui David, Celce deschide și nimeni nu va închide, Celce închide și nimeni nu va deschide:

„Știu faptele tale: iată ți-am pus o ușă deschisă pe care nimeni nu o poate închide, căci ai puțină putere și ai păzit Cuvîntul Meu, și n-ai tăgăduit Numele Meu. Iată că îți dau din ceice sunt în sinagoga Satanei, care zic că sunt iudei și nu sunt, ci mint; iată că îi voi face să vină să se închine la picioarele tale și să știe că te-am iubit.

Fiindcă ai păzit cuvîntul răbdării Mele, te voi păzi și eu de ceasul încercării, care o să vină peste lumea întreagă ca să încerce pe locuitorii pămîntului. Eu vin curînd. Păstrează ce ai, ca nimeni să nu îți ia cununa. Pe celce va birui îl voi face un stîlp în Templul Dumnezeului Meu, și nu va mai ieși afară din el. Voi scrie pe el Numele Dumnezeului Meu și numele cetății Dumnezeului Meu, noul Ierusalim, care are să se pogoare din cer dela Dumnezeul Meu, și Numele Meu cel nou."

Cine are urechi, să asculte ce zice Bisericilor Duhul."

Din nou, referința la cei ce se dau iudei, fără a fi. Aceste cuvinte ne face să înțelegem că cei din Philadelphia, care păstrează „Numele", deși puțini și slabi, sunt adevărații iudei – deși creștini. Prorocirea nu s-a împlinit. Iudeii creștini s-au trecut, așa cum s-au trecut și cei paulini. Acum orașul este cît se poate de musulman.

Adormita Laodykea

Laodiceia nu mai există. E singura din cele Șapte cetăți pe care nu am putut-o vizita. Am plecat din Pamukkale devreme, avînd drum lung de făcut în acea zi, cu multe situri de vizitat. Cînd am ajuns la situl Laodiceii, nu departe de Pamukkale în drum spre Denizli, la 3 km de satul Korucuk, era puțin după șase jumătate dimineața. Am luat de bune cele scrise în ghid: că locul poate fi vizitat oricînd, nefiind păzit. Acum este înconjurat cu gard, cu o poartă încuiată, și se poate vizita doar între 8am - 6pm. Așa că am plecat mai departe, după cîteva poze ale împrejurimilor.

Tot ghidul zice că nu sunt multe lucruri de văzut. Urmele unui stadion, din care s-au luat mai toate pietrele (pentru construirea căii ferate) și ruinele a două teatre. Totuși, se poate vedea că Laodykea a fost o cetate mare, ruinele fiind răspîndite pe o mare arie. Tot ce am putut admira a fost frumoasa perspectivă care se deschidea de pe dealul sitului, spre munții din est și sud.

***

Iisus a scris „îngerului din Laodykea" următoarele:

„Iată ce zice Celce este Amin, Marturul credincios și adevărat, începutul zidirii lui Dumnezeu:

„Știu faptele tale: că nu ești nici rece nici în clocot. O, dacă ai fi rece sau în clocot! Dar dacă ești căldicel, nici rece nici în clocot, am să te vărs din gura Mea. Pentru că zici: „Sunt bogat, m-am îmbogățit și nu duc lipsă de nimic", și nu știi că ești ticălos, nenorocit, sărac, orb și gol, te sfătuiesc să cumperi de la mine aur curățit prin foc, ca să te îmbogățești; și haine albe, ca să te îmbraci cu ele și să nu ți se vadă rușinea goliciunii tale; și doftorie pentru ochi, ca să îți ungi ochii și să vezi.

Eu mustru și pedepsesc pe toți aceia, pe cari-i iubesc. Fii plin de rîvnă, dar, și pocăiește-te! Iată Eu stau la ușă, și bat. Dacă aude cineva glasul Meu și deschide ușa, voi intra la el, voi cina cu el și el cu Mine. Celui ce va birui, îi voi da să șadă cu Mine pe scaunul Meu de domnie, după cum și Eu am biruit și am șezut cu Tatăl Meu pe scaunul Lui de domnie.

Cine are urechi, să asculte ce zice Bisericilor Duhul."

Din aceste rînduri e greu să înțelegem exact sensul scrisorii. Probabil e o critică la lipsa de „zel", concept important pentru iudeii creștini (și esenieni). Pavel, în scrisoarea lui către ***Coloseni*** (apocrifă), amintește de Laodiceia și de „Nimfa și biserica din casa lui." Spune și ca scrisoarea să fie citită în biserica din Laodiceia, precum și scrisoarea ce va veni din Laodiceia să fie citită în biserica din Colosse. Colosse era o cetate la vreo 20km est de Laodykea, pe drumul spre Apollonia și Attaleia. Acum situl

nu are nimic de vizitat, nefiind făcute săpături arheologice.

Nu este cunoscut să fi fost trimisă vreo scrisoare către Laodykea, dar se poate bănui că Pavel a trecut prin cetate în drum spre Efes, în a treia călătorie. De asemenea, se înțelege din Colosseni că evanghelia a fost dusă în cetate, ca și la Colosse și Hierapolis (cetatea din Pamukkale), de către Epafras, originar din Colosse – deci Pavel nu s-a oprit să propovăduiască. Se dă de înțeles că va trece prin zonă și Marc, „vărul lui Barnaba" – probabil Ioan Marcu, cel ce a pornit cu apostolul în prima lui călătorie – părăsindu-l însă la Perge. O altă scrisoare adresată către coloseni este cea către Philimon. În ambele scrisori adresate colosenilor, Pavel atinge subiectul relației dintre stăpîni și sclavi.

IV. Călătoriile misionarului Pavel

Prima călătorie apostolicească

Cel numit de către creștinii ortodocși și catolici „Sfîntul Paul" (Pavel, la români) se pare că a existat ca persoană istorică, nu este doar o tradiție legendară. Din cele patrusprezece scrisori atribuite lui în Noul Testament, se pare că cel puțin șase (cele două către *Corinthieni*, cele două către *Thesalonicieni*, cea către *Romani* și cea către *Galatieni*) aparțin aceluiași autor – care se putea numi Paul. Tradiția îi dă un rol însemnat în răspîndirea religiei creștine către „neamuri" și, mai tîrziu, cînd faima lui a devenit tot mai mare, tot mai multe „colonii" (biserici) creștine l-au afirmat drept întemeietor. Acest lucru le dădea o poleială de vechime, de sfințenie. Fenomenul nu era nou, nenumărate cetăți își afirmau drept întemeietor unul din eroii greci, semizei sau luptători la Troia...

Faptele Apostolilor, o carte programatică, avînt drept scop mai puțin istoria reală, cît cea apologetică a lărgirii treptate, „prin voia lui Dumnezeu", a Bisericii lui Hristos – de la Ierusalim în întreaga Iudee,

apoi în Orientul Mijlociu, apoi în Europa și mai departe, „pînă la capătul pămîntului”, prezintă o succesiune de acțiuni misionare pe această linie. Astfel, după ce Petrus (Keffa) a dus „evanghelia” din Ierusalim în teritoriile apropiate, a venit rîndul lui Pavel să o ducă mai departe. Și autorul *Faptelor*, fie el chiar „Lucas”, a fost un admirator al lui Pavel! Într-atît de mult încît respinge tradiția că de fapt Petre ar fi dus creștinismul la Roma – așa cum afirmă alți „istorici” creștini. El scria în perioada în care faima lui Paul, deși puțin importantă în primele decenii, căpătase statură – către sfirșitul primului veac.

Faptele ne prezintă, deci, chiar în detaliu, călătoriile misionare ale lui Pavel în Anatolia și în provinciile romane Macedonia și Ahaia, pînă la Roma. Eu am pornit pe urmele acestor călătorii – cel puțin în parte. Pentru că ar putea constitui o vacanță de o lună numai străbaterea miilor de kilometri bătuți cu piciorul de Pavel și tovarășii lui în cele trei călătorii prin Asia Mică.

Prima călătorie, care ar fi avut loc prin anii 48-49 AD, s-a desfășurat pe traseul ***Antiohia ap Orontes - Seleukeia Pieria – Salamis*** *(pe insula Cypros)* ***– Patmos*** *(idem)* ***– Perge – Antiocheia Pisidiei – Iconium – Lystra – Derbe – Lystra – Iconium – Antiocheia Pisidiei – Attalia – Seleukeia Pieria – Antiocheia ap Orontes***. Tovarăși ai lui Pavel au fost Joseph (Jese) Barnaba, care a avut rolul de lider, cel puțin în prima parte a călătoriei, și, pînă la Perge, Ioan Mark. În cursul acestei călătorii Pavel nu numai că-și schimbă numele (din Saul în Paulus), dar începe propovăduirea Evangheliei către neamuri. Pînă la întoarcerea în Antiohia își formează învățătura proprie, diferită de cea tradițională, iudeo-creștină (a bisericii din Ierusalim, „iudaizanții lui Iacob”), afirmă că evanghelia lui este singura adevărată (așa cum susține în scrisoarea către Galateni, datată imediat după această perioadă de către unii exegeți) ca venind direct de la Iisus, și își atribuie rolul de „apostol al neamurilor” ca venind nu prin recunoașterea „oamenilor”, ci direct de la Iisus în urma viziunii avute pe drumul Damascului. Ulterior va susține că a fost dus în al treilea Cer...

A doua călătorie are loc, conform *Faptelor*, în urma primului „sinod” de la Ierusalim, prin anii 51-54. De data asta pleacă la drum cu Silas (Silvanus?), în urma răcirii prieteniei cu Barnaba care, ca și Petru, acceptase forma „iudaizată” a creștinismului. Apostolul a călătorit pe traseul (probabil) ***Antiocheia – Tarsus – Derbe – Lystra – Iconium –***

Antiocheia Pisidiei – (Frygia) – (Mysia) – Alexandria Troas – Neapolis - Philippi – Thesalonika – Beroia – Athena – Corinth – Cenchrea –Ephesus – Cesarea Maritima** (a Iudeii) **– Ierusalim.

Mare parte a traseului este vagă, așa cum e prezentată în *Fapte*. Pavel se pare că nu este hotărît de drumul pe care să-l urmeze, de multe ori este întors din drum de „sfîntul duh” – sau, dimpotrivă, pornit într-o anumită direcție de către acesta (spre Macedonia). Călătoria spre „Galatia” (sudul provinciei Galatia, unde se aflau cetățile primei călătorii Derbe, Lystra, Iconium și Antiohia Pisidiei, a fost făcută „să întărească în credință” pe membrii bisericilor înființate de el în urmă cu doi-trei ani – și cărora le trimisese scrisoarea să le ceară să reziste „tulburătorilor” sosiți de la Ierusalim. Ca în multe alte locuri în N.T., versiunea din scrisori este diferită, chiar greu de împăcat cu cea prezentată în *Fapte*. Mai mult, chiar actele lui Pavel par a fi inconsistente. În ciuda scrisorii dure adresate Galatenilor (ei de fapt nici nu se recunoșteau Galateni, ci erau Pisidieni, Lakonieni, Paphlagoni...), Pavel se pare că mare lucru prin cetățile respective nu a făcut. A luat cu el un singur tovarăș, pe Thimoteus din Lystra – pe care, cu mîna lui, l-a „tăiat împrejur”! (deși în scrisoare se împotrivea acestui obicei „jidovesc”) De fapt, se pare că urmele arheologice găsite pînă în acest moment indică o prezență extrem de scăzută a creștinilor în zonă, pînă după Constantin...

Pornirea către Macedonia și Grecia s-a datorat mai ales lui Lukas, medic originar din Philippi parese, și mai puțin „visului”. În Macedonia a avut un succes parțial, deși statornic – biserica din Macedonia a fost singura care i-a rămas credincioasă și i-a trimis bani de cîte ori a cerut. Biserica întemeiată la Corinth a fost mereu pornită să accepte alți „apostoli”, nu odată ajungînd la certuri aprinse cu Paul. Se poate spune că rolul lui în Corinth a crescut abia spre sfîrșitul primului secol, atunci cînd presbiterul (episcop?) de Roma, Clemens, a încercat să aducă Biserica Corinthiană sub ascultarea Romei. Cu ajutorul scrisorilor lui Pavel, biserica din Corinth a reușit să-și păstreze independența.

În această călătorie, Ephesus a fost doar un popas în voiajul pe corabie. Pavel nu s-a oprit, de data asta, în cetate, ci a pornit direct spre Iudea. În urma lui au rămas Priscilla și Aquila, tovarășii lui din Corinth și din prima parte a voiajului pe corabia plecată din Cenchrea. Se pare că rolul lor era cel de a pregăti terenul pentru întoarcerea lui Pavel – care va avea loc în următorul an.

A treia călătorie a avut loc între 54-58. A pornit din nou prin sudul Galatiei – dar de data asta s-a dus direct spre Ephesus. Traseul probabil al călătoriei a fost ***Antiocheia ap Orontes – Tarsus – Sud Galatia – Apolonia – Apamea – Laodykeia – Thralles – Ephesus – Smyrna – Alexandria Troas – Macedonia – Corinth –** înapoi pe uscat la **Philippi – Alexandria Troas - Assos –** pe corabie la **Chios – Samos – Miletus – Patara - Tyr – Ptolemais – Cesarea Maritima - Ierusalim***. La întoarcerea la Ierusalim îl așteptau întemnițarea de 3 ani la Cesarea și drumul (final?) spre Roma.

Faptele Apostolilor nu prea vorbește despre drumul apostolului pînă în cetatea Efesului, decît că a trecut prin „Galatia și Frygia” (și, de fapt, prin mare parte din provincia Asia). În Efes a stat doi ani jumătate, pînă la „răscoala lui Dimitrie, argintarul”, cînd a plecat în Macedonia și apoi în Corinth. Acolo a stat cîteva luni și s-a întors tot pe uscat. La Efes nu a dorit să mai ajungă, „să nu întîrzie pe drum”, zice *Faptele* – dar la Miletus a trimis după „prezbiterii bisericii din Efes”, pierzînd timp îndoit. Mai că am zice că alte motive îl împiedicau să oprească în marea cetate... Și istoria prezentată în *Fapte* ne arată că el nu a mai ajuns în Efes niciodată, că de fapt a mai pus doar de două ori piciorul pe pămîntul Asiei, în ***Mirha*** și ***Knidos***, în drumul pe corabie spre Roma.

În călătoria mea am trecut prin mai toate locurile în care Pavel a făcut (sau poate nu) popas. Nu am ajuns în Alexandria Troiei, în Assos, în Knidos, Mirha, și nici pe porțiunile drumului roman din „Frygia” și „Mysia”. Poate o altă vacanță în Turcia mă va duce și pe acolo.

Anthioch ap Orontes

Cetatea a fost întemeiată de regele ***Seleukos I*** „Nicator” (Învingătorul), prieten din copilărie și general de-al lui Alexandru. La împărțirea teritoriului ocupat de acesta, la moartea lui înainte de vreme, Seleukos a moștenit Asia – mai precis, Siria, Mesopotamia și Persia, din Marea

Mediterană pînă la Indus și părțile Afgane. A avut lupte cu ceilalți diadohi, astfel că a avut puțin cîștig în Asia Mică și în sud, în Palestina, unde stăpînea Ptolemeus I „Soter". La început a avut capitala la Babilon, dar a simțit nevoia să se mute mai spre lumea greacă. A construit portul Seleuceia, intenționînd să îl tranforme în cetate, dar, temîndu-se de atacuri de pe mare, a întemeiat ***Antioch***, numită astfel după tatăl său, și acolo și-a mutat capitala.

Antiohia a fost construită în anul 300 pe malul rîului ***Orontes***, între rîu și munții Staurin (spre Nord) și ***Silpius*** (500m, spre sud). Pe Silpius s-a ridicat fortăreața, iar zidurile (întărite mai tîrziu de bizantini, sub Justinian) înconjurau aria dintre rîu și poalele munților. Cetatea a fost cucerită mai întîi de arabi, apoi de cruciați în 1098, după un asediu de peste 8 luni.

Cetatea a crescut repede, atingînd înainte de sfîrșitul erei peste jumătate de milion de locuitori. Era la capătul lungului drum al „mătăsii" care străbătea întreaga Asie pentru a aduce produse din Orient pe piața Occidentală. De asemenea, era un important punct pe drumul care lega Asia Mică de Palestina și Egipt – fie prin Siria (Damasc), fie direct spre sud, prin Phoenicia, pe malul mării.

Încă de la început Antioch a avut toate construcțiile tipice unei localități elenistice: Agora, Bouleterion, Gymnasium, Stadion, Teatru, Hipodrom... Străzile erau după un grid tipic, cu strada principală cu colonadă între porțile Beroia (la nord-est) și Daphne (la sud-vest).

Cetatea a fost locuită de populația băștinașă, likieni, sirieni, pisidieni, paflagonieni, puternic elenizați, dar și ciprioți și cretani. Avea o importantă comunitate de evrei – întrecută în acel moment ca număr doar de cele din Iudea și Alexandria Egiptului. În rîndul acestora au apărut primii creștini, dacă e să credem cele scrise în *Fapte*.

Conform *Faptelor*, la Antioch s-au refugiat mulți dintre „eleni" – evreii ce vorbeau *koine* și trăiseră în lumea elenă. Erau tovarăși ai lui Stephanos, primul martir, și se refugiaseră în Antioch de frica persecuțiilor. Aici au format o colonie (biserică), în care au acceptat și pătrunderea „neamurilor". Cap peste ea a fost pus ***Barnaba***, care l-a chemat să-i fie ajutor pe Pavel din Tars. Așa a început cariera de apostol a celui mai însemnat apostol al bisericii creștine.

Pavel a plecat în toate călătoriile lui din Antioch și aproape de

Orpheus (mozaic) - Muzeul din Antakya

fiecare dată s-a întors tot aici. (Excepție: din a treia călătorie s-a întors la Ierusalim, prin Cesarea, iar spre Roma a plecat direct din Cesarea.) Totuși, din scrisorile lui putem înțelege că la un moment dat între el și biserica din Antioch au apărut disensiuni – mai ales că între timp venise acolo Petru, ca lider al bisericii. De fapt, cetatea (și orașul de azi) păstrează o tradiție legată de Petru, nu de Pavel. Cea mai veche „biserică” (catedrală) din oraș, într-o ***grotă***, este numită după Petru. Totuși, biserica datează numai din secolul V, deși tradiția afirmă că grota ar fi aparținut Sf. Lukas. Fațada de acum a fost construită de cruciați.

Antioch a fost al doilea oraș ca mărime al imperiului bizantin, de aceea împărații romani – în special Justinian - s-au ocupat cu întărirea și înfrumusețarea lui. A fost baza de pornire a campaniilor romane și bizantine spre Parția și imperiul Sasanid. Dar cutremurele care bîntuie zona au lăsat puține urme ale gloriei trecute. În sec. 8 a fost cucerit de arabi, astfel că localitatea a avut, pînă în secolul 20, o populație majoritar arabă. Încă mulți din locuitorii ***Antakyei*** vorbesc araba (siriană), iar orașul mai este cunoscut ca ***Hatay***. În acest moment are peste 150 de mii de locuitori.

Mai tot ce este de văzut în oraș se află în Centru. Aici rîul ***Asi,*** fostul ***Orontes*** (canalizat acum) este încălecat de podul *Bana*, construit de romani în sec. 3. Lîngă pod este ***Muzeul***. Pe partea estică, spre munte, este pitorescul ***bazar***. Interesant este faptul că deseori pot fi văzuți meșteșugari lucrînd în aramă, fier, piele – direct în fața turiștilor. A fost primul loc unde am văzut bureți de mare (autentici!) atîrnați deasupra unor tarabe. Atrăgeau atenția mai ales prin mirosul pestilențial (pînă să se usuce suficient...) Tot în zona respectivă se găsesc pensiunile – mai scumpe decît în alte localități, dar foarte bine dotate. Prețul la cele cîteva hoteluri (cu multe stele...) este de cîteva ori mai mare.

Antakya este un oraș destul de dificil de vizitat de turistul cu puțin timp la dispoziție, fiind situat departe de celelalte puncte de interes ale Asiei Mici. Este vizitat mai ales de cei ce și-au propus să viziteze partea de est a Anatoliei, pentru că este la sute de kilometri de destinațiile principale ale turiștilor. Chiar luînd un avion de la Izmir pentru Adana (salvînd astfel o zi pe tren), din Adana autobuzul face cam 3-5 ore pînă în orașul situat aproape de granița cu Siria (nu departe de Alep). Și totuși, în scopul documentării, trebuia să pornesc din acest loc, ca și Pavel.

Dar nu pot spune că regret vizita la Antakya, orașul are un obiectiv cu adevărat de marcă: Muzeul. În el pot fi admirate cele mai frumoase ***mozaicuri*** romane din Turcia – probabil, din lume! Primele patru săli ale muzeului expun mozaicuri extrem de bine păstrate, de o calitate deosebită, descoperite în oraș și la vilele din împrejurimi (mai ales spre cartierul Daphne). De asemenea, muzeul păstrează artefacturi din epoca brozului, dintr-o localitate de prin sec. 8 îHr, ca și numeroase statui, monezi, ceramică elenistică și romană...

Orașul poate fi vizitat într-o zi, dar cu dificultate – mai ales avînd în vedere timpul risipit pentru a ajunge în el. Sosind în *Adana* dimineața, am reușit să ajung în Antakya abia pe la ora 4PM. Autogara modernă se află la marginea orașului, dar sunt curse de mini-autobuze cu o frecvență destul de mare. Lăsat în piața centrală, alături de Poștă, trebuie să treci podul și să cauți o pensiune în preajma bazarului – cum ziceam, hotelurile de pe Ataturk sunt scumpe. Pînă se rezolvă cazarea, nu rămîne timp pentru prea multe lucruri, poate o vizită prin bazar și apoi, pe seară, una în Crîngul lui Daphne (care acum e un parc). Din „fericire”, autobuzele pleacă din Antakya spre Adana după amiază, așa că dimineața rămîne timp să se viziteze Muzeul și Grota lui Petru (dar pentru a se vizita și *Seleuceia ad Pieria* e nevoie de o întreagă dimineață!). Ajuns în Adana în jurul orei 4-5, rămîne ceva timp să se viziteze orașul (care nu are prea multe obiective de vizitat: cel mult podul roman și Marea Moschee – una din cele mai mari din lume). Mai toate autobuzele pleacă spre seară în diferite direcții; la fel și trenul de Ankara.

Daphne

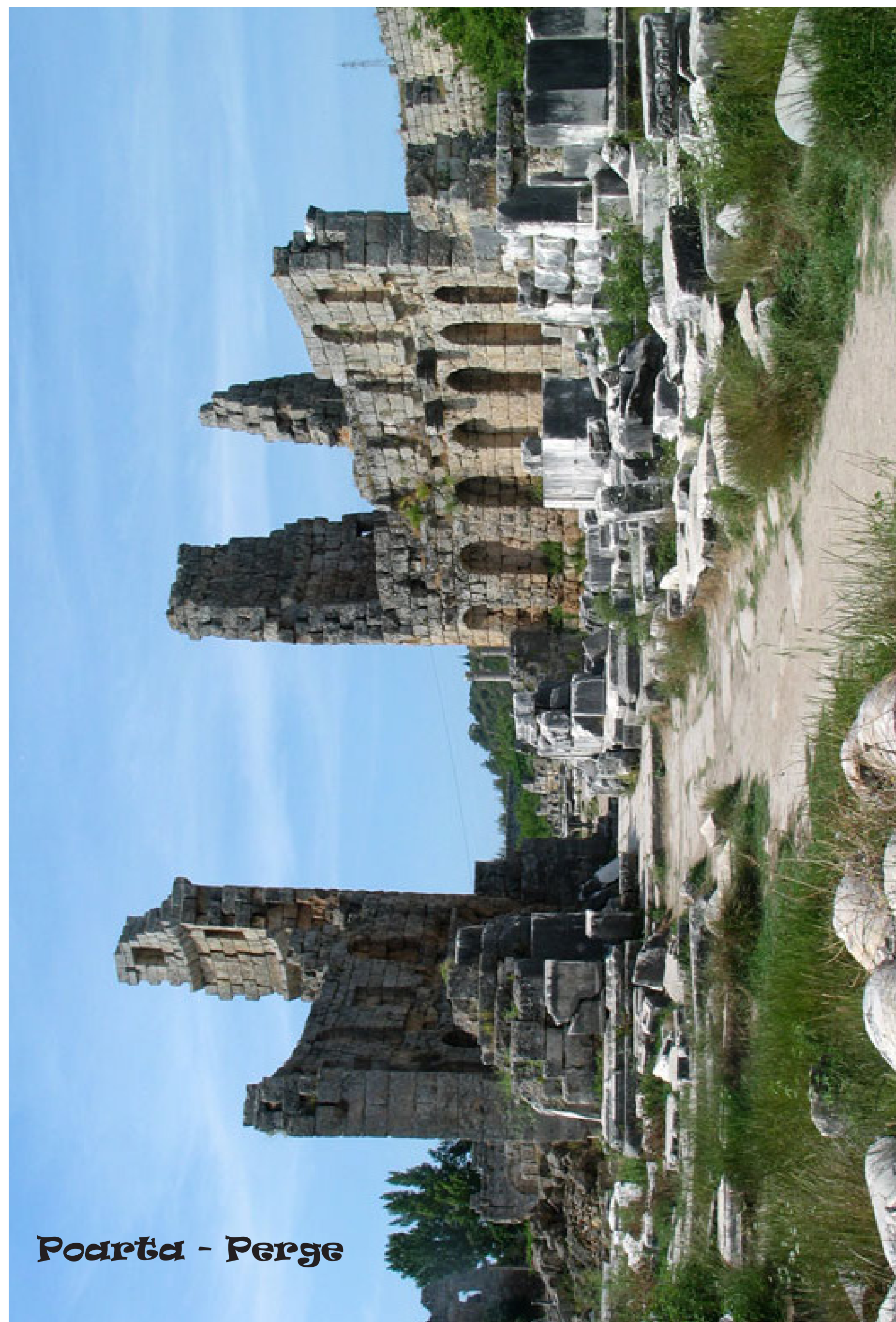
Tradiția spune că în acest loc nimfa Dafne s-a transformat în copac (laur, dafin) pentru a scăpa de „atențiile” necerute ale lui Apollo. În crîngul nimfei s-a construit un sanctuar, vestit în epoca greacă-romană. Preotesele de la templul lui Apollo nu semănau deloc patroanei lor, fiind hierodule (prostituate sacre). Frumusețea crîngului, a izvoarelor, a atras mulți locuitori să își construiască vilele în zonă (numită azi *Harbiye*). Multe din aceste vile au avut mozaicuri – pe care azi le putem admira în Muzeu.

Seleucia ad Pieria

Micul sat *Cevlik* e tot ce a mai rămas din extrem de activul port al cetății Antioch, aflat la 34 km distanță spre est. Orontes era navigabil pînă la Antioch (Ptolemizii au cucerit o dată cetatea printr-un atac surpriză cu vasele de-a lungul rîului), dar rîul s-a colmatat în timp. Ca și portul, de altfel, în ciuda faptului că Vespasian și Titus au încercat să abată apele unui pîrîu care se vărsa în port. ***Tunelul*** se păstrează și azi – fiind singura atracție a locului (care nu mai păstrează mai nimic din vechiul port. Totuși, din acest port a pornit Pavel în prima lui călătorie, spre Cipru. Aici a fost cantonată, în primul sec. AD, flota romană de Răsărit. Acum e mai degrabă o stațiune ce atrage cetățenii sirieni (la *Samandag*) – un loc cu nisip fin (și, probabil de aceea, cu apa destul de tulbure mai tot timpul). Nu departe se ridică muntele *Musa Dag* (Muntele lui Moise) – locul unde s-a desfășurat lupta eroică, timp de 40 de zile, a refugiaților armeni în romanul scriitorului german Franz Werfel. Accesul la ruine e dificil, autobuzele vin doar pînă în stațiune, de acolo mai e o distanță de vreo 6 km...

Porţile Pergei

Al doilea stop pe pămîntul Asiei în timpul primei călătorii misionare a lui Pavel a fost ***Perge***. Apostolii făcuseră un popas pe insula Creta, vizitînd cetățile Salamis și Paphos, dar din Paphos au luat o corabie direct către Perge. Bibliștii presupun că proconsulul din Creta, *Sergius Paulus*, în fața căruia apostolul avusese un succes limitat, avea rubedenii în Antiochia Pisidiei și acest fapt l-a pornit pe Pavel în acea direcție. Mai presupun că întîmplarea a făcut ca în acel moment să plece o corabie către portul Pergei, și nu către Attalia, marele port al timpului, aflat nu departe de Perge, pe coastă. Totuși, drumul spre Pisidia pornea mai curînd de la Perge, pe Via Sebaste, un drum roman care unea Pergamul

Poarta - Perge

de Side, traversînd toată Asia Mică.

Nu se știe cît a stat Pavel în Perge. Cei care caută să atribuie apostolului multe activități misionare, presupun că a stat „măcar cîteva zile” (scrierea apocrifică „*Faptele lui Barnabas*” pomenește de două luni) – din moment ce a avut timp să se certe cu Ioan Marc. Se mai presupune că unul din motivele pentru care Pavel a pornit spre înălțimile Pisidiei a fost că a avut un atac de malarie, locuind în cetatea din cîmpia aluvionară a *Kestros*-ului.

Totuși, nu există nici o dovadă că în Perge s-ar fi înființat vreo biserică creștină. De fapt, cele două biserici din Perge sunt mult mai tîrzii, din epoca bizantină. În plus, spre deosebire de celelalte cazuri, Pavel la întoarcere nu mai trece deloc prin Perge, ci se duce direct la Attalia, de unde se suie pe o corabie. Dacă ar fi predicat în cetate, cu rezultate pozitive sau nu, ar fi trecut din nou pe drumul de întoarcere. Totuși, nu sunt puține neconcordanțele între cele afirmate de Lukas în Fapte și cele amintite de Pavel în scrisori...

În acel timp, Perge avea două porturi – nici unul în oraș. De fapt, Perge, atunci, ca și acum, era departe de malul mării (atunci la 12 km), la poalele munților Taurus în cîmpia Paflagoniei, în lunca rîului Kestrus (azi Aksu). Rîul, lipsit de deltă, era navigabil pînă aproape de cetate, astfel că cheiul era la o distanță de 4 km de poarta vestică. Un al doilea port era la Meghydus, la 10 km (lîngă Lara) pe drumul spre Attalia.

Oricum, drumul spre nord, spre Pisidia, pornea de la aceste două porturi; intrarea în cetatea Pergei ar fi fost un ocol nejustificat. Dacă totusi Pavel a vizitat cetatea, puține din construcțiile care acum sunt ruine ar fi fost văzute de el. În primul rînd ar fi zărit ***Palestra lui Cornutus***, construită chiar lîngă poartă, dedicată Împăratului Claudius. Centrul cetății fusese deja mutat jos, în cîmpie, și cele două ***turnuri*** a căror urme reprezintă efigia Pergei, existau (poate cu stricăciuni în urma marelui cutremur din 17 AD). Poate că poarta sudică începuse deja să fie construită de romani. Sus pe Acropolă, o suprafață plată pe vîrful dealului nu prea înalt (60m), exista ***Templul Artemisei***, unul din cele mai vestite din zonă (amintit de Strabo), iar la poalele lui, vechiul ***teatru elenistic***. Probabil lunga ***stradă*** mărginită cu o colonadă dublă exista deja, iar pe mijlocul ei e posibil să fi existat canalul care ducea apă de la fîntîna de pe acropolă în noua ***Agoră***, din spatele porții cu cele două turnuri. Acolo exista o a doua ***fîntînă***, mărită pe timpul lui Hadrian (și, deci, inexistentă pe timpul lui Pavel). Statuile de zei ce o împodobeau, ca și a donatoarei, *Plancia Magna,* și ale Împăraților (Marc Aurelius și Faustina) se găsesc în Muzeul din Antalya.

Tot în Muzeu se află fragmente din *friza lui Neptun*, ce împodobea noul ***teatru roman***, aflat în afara zidurilor la sud de cetate, deasupra marelui ***stadion elenistic*** (aflat în stare bună). În acest moment se fac lucrări de restaurare a teatrului. În partea dreaptă a Porții (deci, pe stînga cînd intri) se află ruinele unor imense ***băi romane cu hipocaust*** (canale cu aburi, sub pardoseli), de asemenea ulterioare perioadei cînd Pavel a bătut acești coclauri. Urmele celor două biserici sunt bizantine. De fapt, bizantinii au neglijat cetatea, rîul Kestros începuse să se colmateze și prin sec. al VII-lea cetatea a fost definitiv părăsită.

Perge nu este o destinație în sine, deși la intersecția la șosea se găsesc cîteva pensiuni și restaurante. Situl se poate vizita în relativ scurt timp (cca 2-3 ore), dar e păcat să fie ocolit. Se poate vizita înscriindu-te într-un tur organizat de una din sutele de agenții din Antalya sau Side, sau chiar Alanya. Se recomnandă cuplarea vizitei la Perge cu o vizită la Aspendos, mai spre Side, și Selge, cetatea din munți. Dacă se pleacă din Alanya, turul cuprinde și o vizită la Side. Din păcate, situl cu ruinele cetății Termessos nu este cuprins în tururi.

Antiocheia ad Pisidis

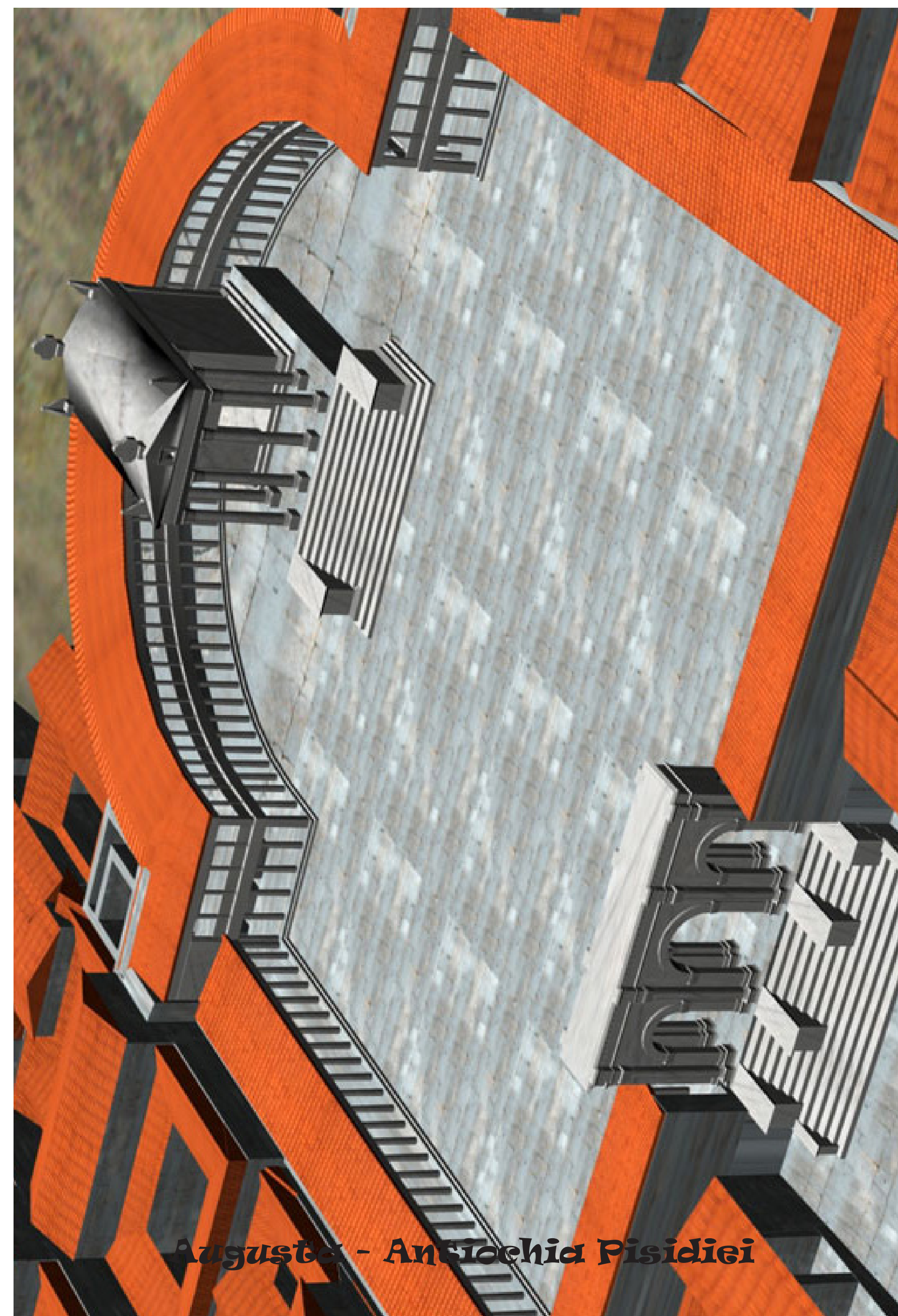
Unul din marile mistere ale N.T., respectiv *Faptele Apostolilor*, este călătoria lui Pavel către Antiohia Pisidiei. Nu se știe precis care urma să fie destinația, respectiv itinerariul primei călătorii misionare. *Faptele* spune că „Duhul Sfînt” i-a pus deoparte (pe Barnaba și pe Saul) și aceștia doi au primit misiunea de la biserica din Antiohia. S-au dus direct în Creta (de unde era originar Barnaba) și au străbătut insula între Salamina și Paphos, „intrînd în sinagogile iudeilor” și predicînd. În Paphos, însă, au fost chemați de dregătorul roman al insulei, consulul *Sergius Paulus*, „un

om învățat” care a vrut să audă cuvîntul lui Dumnezeu. *Faptele* zice că acesta „a crezut” – prin asta implicîndu-se convertirea lui la creștinism.

Nu încerc să contrazic această afirmație pentru că nu avem nici o altă informație în afara Bibliei care să o susțină (sau infirme). Numai că, din anumite motive, în acest moment misiunea celor doi (și a „slujitorului Ioan”) pare să se schimbe. Cei trei iau o corabie direct către Perge și de acolo Saul și Barnaba „urmează drumul înainte”, după ce Ioan Marc îi părăsise. Tot din acest moment autorul *Faptelor* („Lukas”) începe să vorbească despre „Pavel și însoțitorii lui” – care or fi fiind aceștia -, Barnaba devenind o figură neimportantă a grupului. Din aceste puține cuvinte putem înțelege că destinația lor era în acest moment Antiohia, Perge fiind pur și simplu locul unde au acostat (așa cum Seleucia a fost locul unde s-au îmbarcat la plecare). Asta mă face să cred că Pavel poate nici nu s-a oprit la Perge.

Bibliștii dau două explicații pentru plecarea spre Pisidia, Frigia și Galatia. Prima se leagă de o eventuală boală de care ar fi suferit Pavel, poate malarie, și care, la sosirea lui în cîmpia litorală umedă a Pamfiliei ar fi izbucnit din nou. De aceea s-a grăbit către înălțimile muntoase, reci și uscate, ale regiunilor amintite. Această presupunere se bazează pe scrisorile lui Pavel care amintește de o anumită „suferință a trupului” (alții presupun că a avut epilepsie). A doua presupunere este că, în urma convertirii lui Sergius Paulus, acesta i-a trimis să ducă evanghelia la rudele lui din Antiohia. Cum vom vedea, nici această presupunere nu este susținută de fapte.

Drumul dintre Perge și Antiohia este necunoscut. În acel timp, cel mai bătut drum era Via Sebaste, construit de Cornutus Aruntius Aquila în 6 îHr, numit așa în cinstea împăratului (sebaste = augustus). El lega Pergam, prin Smyrna, Sardis, Philadelphia, Laodicea, Apolonia, Sagalassos, Perge și Aspendos, de Side. Făcea un ocol prin vestul lacului *Lamnia* (azi Egirdir) și munții Taurus Pisidieni, dar era preferat datorită cetăților numeroase, locurilor de popas și siguranței oferite de trupele romane staționate în diferite locuri. Totuși, din anumite motive (cel mai probabil pentru a arăta hotărîrea lui Pavel să facă apostolat chiar trecînd prin prăpăstii și răgălii...), se oferă o altă posibilitate: un drum direct, prin Pednelissos, Adada și Melos, pe o potecă folosită mai ales de pedeștri sau cei călare pe cai/catîri. Din Melos poteca devenea cărare și străbătea

Augusta - Antiochia Pisidiei

munții prin locuri uneori extrem de dificile. În plus, în acel moment zona era puțin sigură, deseori muntenii pisidieni atacau călătorii. Singura garnizoană mai apropiată era tocmai la Antiohia! Azi acest drum este străbătut de ciobanii turci în primăvară, cînd urcă turmele la munte – și de turiștii care vor să meargă „pe urmele lui Pavel”. În multe locuri cărarea are diferite amenajări recente, ca: podețe, lanțuri, scări... La un moment dat se coboară pe malul lacului Egirdir și ultima porțiune este străbătută cu barca. Niciunde nu se afirmă că Pavel ar fi călătorit pe lac... Rămîne întrebarea: ce l-ar fi făcut pe Pavel să străbată acest drum sălbatic, 200 de leghe din Perge, timp de cel puțin trei săptămîni, pe drumuri dificile și periculoase? Doar pounca Sfîntului Duh?

Antiohia Pisidiei nu era totuși în Pisidia, ci în sudul Frigiei. Numele ei era „ad Pisidis” și însemna „aproape de (către, înspre) Pisidia” - pentru a o identifica dintre celelalte 14 cetăți întemeiate de Seleukos I și urmașul lui, Antiohus I „Soter” (Salvatorul). Regii Seleucizi au cucerit cu greu și vremelnic parte din Asia Mică, inclusiv Pisidia și sudul Frigiei – teritorii pierdute mai tîrziu în urma războiului cu romanii. Aceștia au dat zona Pergamului, pînă în Pamfilia, dar, după dispariția regatului pergamez, romanii au înființat aici un regat clientelar pisidian.

Pisidienii erau un popor anatolian înrudit cu luvienii și hitiții. Datorită sărăciei zonei, se ocupau mai ales cu păstoritul. Se pare că au participat alături de persani la războiul împotriva Eladei – așa ne spune Herodot. Se mai ocupau cu tîlhăria, drumurile în regiunea lor nefiind niciodată sigure. Ultimul rege pisidian (Amyntas – 37-25 îHr) a fost ucis într-o ambuscadă a muntenilor pisidieni. Odată cu venirea lui Augustus la puterea imperiului, vremea lor a trecut. Consulul *Quirinus* (cel cu recensămîntul în timpul Nativității) a „pacificat” munții: bărbații care nu au murit în luptă, au fost vînduți ca sclavi. Într-atît de „pacificată” a fost regiunea încît August a trebuit să înființeze colonii, împroprietărind veterani romani. La o generație după evenimente, limba vorbită în regiune era latina vulgară!

Antiohia era construită pe coasta unui munte la nord de lac, aproape de pîrîul Anthius (azi Yalvac Cayi) care se varsă în lac lîngă satul de pescari *Yalvac*. Nu se păstrează urmele fostei cetăți elenistice, tot ce a rămas sunt ruine romane și bizantine. Intrarea în cetate era în partea vestică,

printr-o ***poartă-arc de triumf*** dedicată lui Hadrian și nevestei acestuia, Sabina. De aici o stradă principală (*decumanus maximus*) pornea spre sud-est, intersectînd perpendicular o altă stradă principală (*cordo maximus*). Mai toată viața cetății avea loc aici, pe cele două artere, mărginite parțial cu coloane. La nord de decumanus era ***Teatrul***, poate elenistic la bază dar lărgit de romani. Imediat, la nord de intersecție, pe dreapta, era „piața centrală”, de fapt o stradă lărgită (platea), mărginită cu magazine și ateliere, poate și coloane. Prima parte a pieții se numea ***Tiberia Platea***, a doua ***Augusta Platea***. Accesul între cele două era printr-o poartă monumentală (propilee) dedicată lui August, împodobită cu basoreliefuri. Era înălțată prin 12 trepte în trei serii, cu coloane și fîntîni. Platea din spate, chiar la poalele muntelui, sub Acropolă, era mărginită de stoa (colonadă dublă pe două etaje, cu acoperiș), iar în partea dinspre stîncă avea un ***templu dedicat lui August și Zeiței Roma***.

La capătul nord-estic al cordo-ului, acolo unde în mod normal ar fi trebuit să fie o poartă, era o fîntînă monumentală (***nymphaeum***) care colecta apa adusă de un apeduct. În dreapta ei, chiar sub zid, erau niște terme și o palestră. Se păstrează de asemenea urmele unui *stadion*, singura clădire în afara zidurilor, și ***două biserici bizantine***, din sec. 4-6, una numită „a sfîntului Pavel”.

Faptele prezintă munca misionară a apostolului în cetate ca un model (se va repeta în alte cetăți). Sosit în colonie, el prezintă o predică în sinagogă, în primul Sabat. În ea vorbește despre Vestea cea Bună (evanghelie): Fiul lui Dumnezeu, omul Iisus, este Mesia (Unsul) promis de profeți! Deși răstignit la instigația evreilor din Ierusalim, el a adus salvarea atît evreilor cît și „temătorilor de Dumnezeu”. Prin aceștia se înțeleg cei din „neamuri” *(goim*) care sunt curioși să afle mai multe despre un zeu unic, dar nu au acceptat legămîntul (circumcizia). E de presupus că ei frecventau slujbele din sinagogă, alături de iudei, așa se înțelege cel puțin din *Fapte*. Cartea prezintă predica drept una de mare succes: Pavel a fost invitat să predice din nou în Sabatul următor... Totuși, această situație mai este întîlnită și în alte ocazii; iudeii permiteau discursul liber în sinagogă, își luau totuși o perioadă (o săptămînă) în care să gîndească problema. Nu însemna deloc că ar fi acceptat ideile lui Pavel. În săptămîna care se scurge, spune *Faptele*, Pavel a continuat să vorbească cu „neamurile” (de presupus, cei temători de Dumnezeu?),

astfel că mulți au acceptat învățătura lui. Atît de mulți încît iudeii au devenit geloși și, apelînd la legăturile lor („femeile cucernice cu vază” și „fruntașii cetății”), i-au alungat pe Pavel și pe tovarășii lui.

Acum, acest lucru este destul de greu de înțeles. Presupunerea multor analiști creștini este că Pavel venise în Antiohia în urma îndemnurilor lui Sergius Paulus. Putem crede că Pavel avea în mînă chiar o scrisoare de recomandare din partea acestuia. Atunci, de ce s-a dus la iudei și nu la rudele lui Paulus? Iar, în urma conflictului, de ce aceste rude (în mod cert printre ei se numărau femei de vază și fruntași ai cetății; doar Sergius era consul!) nu au ținut partea apostolului, ci a iudeilor? De fapt, chiar existența iudeilor nu este deloc certă. Care ar fi motivul ca mai mulți evrei, o comunitate întreagă (comunitate = sinagogă) să ajungă tocmai pe aceste meleaguri pierdute în lume? Trebuie să amintesc că deocamdată nu a fost descoperită nici o inscripție, decorație sau ruină care să ateste prezența evreilor din cetate.

În plus, după părerea mea, chiar *Faptele* aduce mărturie că cele prezentate anterior (înclusiv înființarea unei biserici în cetate „și în toată țara”) să nu aibă temei real. În momentul în care Pavel părăsește cetatea, acesta își scurtură încălțările, conform îndemnului lui Iisus, pentru că localnicii au respins evanghelia. Ori, dacă ar fi existat o biserică creștină, oricît de puțini membri ar fi avut ea, gestul de respingere a cetății nu-și mai avea sens. Dimpotrivă, noii creștini ar fi trebuit să țină partea apostolilor. În acel moment nu putea fi vorba despre opresiuni la adresa noii religii.

În afara faptului că a fost una din localitățile vizitate de Pavel, situl nu oferă mai nimic unui turist. Se păstrează ruinele plateii lui August și urmele templului, ca și ale bisericii lui Pavel. Altfel, locul e departe de alte obiective interesante – la cca 100 km N-V de Konya. Fără o mașină închiriată, e greu de ajuns la ruine.

Iconium, peste Timp

Iconium – azi marele oraș turc **Konya** -, este la cca 3-4 zile de mers (pe jos) spre S-E din *Antiohia Pisidiei*. Din Antiohia spre Iconium erau posibile două drumuri în epocă: trecînd munții Sultan spre N-E se ieșea după mai mulți kilometri în Calea Ciliciană, drum existent încă de pe timpul frigienilor și al perșilor, care lega Efesul de Tars. Dar o cale mult mai comodă era o derivație a Căii Sebaste care venea dinspre Apolonia, Apamea și Neapolis și ducea spre Iconium, ocolind pe la nord lacul Lamnia și Munții Pisidiei. La un moment dat, la circa o zi înainte de cetatea Iconiumului, o derivație ducea direct spre sud, spre Lystra. Probabil că Pavel a urmat acest drum.

Ajuns în Iconium, s-au repetat acțiunile din Antiohia: Pavel s-a dus în primul Sabath la sinagogă și și-a spus discursul despre Iisus „astfel că un mare număr de Evrei și temători de Dumnezeu au crezut”. În general, termenul „au crezut” are sens că s-au creștinat – ori, nu este deloc sigur că așa s-a întîmplat în Iconium. Evreii au cerut timp de o săptămînă pentru a se gîndi la cele spuse, dîndu-i întîlnire lui Pavel în sabatul următor. Din nou, asta nu are deloc înțelesul de „a crede”, ci mai curînd o practică curentă în sinagogi unde oricine (evreu) avea dreptul să comenteze asupra Scripturilor. Dacă blasfemia era prea evidentă, evreii nu aveau nevoie să gîndească răspunsul, acesta era evident: uciderea cu pietre a blasfemiatorului.

Faptele continuă să spună că între timp Pavel s-a întîlnit cu „temătorii de Dumnezeu” și a convertit pe mulți. Acești „temători de Dumnezeu” erau, în epocă, simpatizanți ai religiei monoteiste care se apropiaseră de Iudaism fără a-l fi acceptat ca credință. Dacă acceptau, trebuiau să se circumcizeze – ceea ce mulți din „neamuri” nu erau gata să o facă. Sunt cercetători creștini care afimă că tocmai de aceea Pavel a continuat să se ducă mai întîi la sinagogi, deși nu era bine primit de evrei: să se întîlnească cu acești „temători” pregătiți pentur o credință monoteistă, dar nu pentru iudaism.

Oricum, ca și la Antiohia, lucrurile devin încordate. Evreii, zice *Faptele*, văzînd succesul lui Pavel, au prins pică pe el și au apelat la autorități, intenționînd să-l ucidă cu pietre. Această afirmație e greu

Hitit sculpture - Iconoum

de dovedit; autoritățile (romane) aveau un alt fel de-ai pedepsi pe cei ce creau frămîntări în cetate. De obicei închisoarea, bătaia, eventual tăierea capului. Uciderea cu pietre era o pedeapsă specific evreiască și se practica numai în caz de blasfemie, de încălcare gravă a Legii iudaice – în care autoritățile (romane) și Neamurile nu aveau nici un interes. E greu de crezut că puterea evreilor în Iconium era foarte mare...

Oricum, cei doi (și ce însoțitori a mai avut) au fugit din cetate, aflînd ce intenționau să facă evreii.

Cît timp au stat în cetate? *Faptele* spune că „au rămas destulă vreme”, poate cîteva săptămîni, poate cîteva luni. De aici Pavel și însoțitorii lui au plecat spre Lystra. Oricum, apostolul a revenit de cîteva ori în cetate: prima dată la întoarcere, după cîteva săptămîni, apoi de fiecare dată în drum spre Asia, în a doua și a treia călătorie a sa. În nici unul din acele prilejuri nu se mai amintește de împotriviri din partea evreilor; dar nici de vreo biserică creștină. În ***2Timotei*** (care nu e scrisă de Pavel) se amintește că în trei locuri (Antiohia, Iconium și Lystra) Pavel a întîmpinat necazuri – dar probabil doar la prima vizită. Ulterior nu se cunoaște nimic despre creștinii din zonă. Nu există urme de biserici sau inscripții creștine, decît din timpul bizantinilor, de prin secolele VI-VII.

Chiar și ***Scrisoarea către Galateni*** nu este sigur că se adresează bisericilor respective. Antiohia făcea parte din Frygia, pe cînd Iconium, Lystra și Derbe erau cetăți lykaone. Într-adevăr, administrativ ele fuseseră ulterior adăugate provinciei romane Galatia – dar locuitorii cetăților nu se considerau deloc galateni. E ca și cînd am trimite o scrisoare unui palestinian din Israel și ne-am adresa lui cu „evreule”... Nu se știe precis cui a fost adresată scrisoarea, dar cei ce au adăugat-o Canonului i-au dat titlul de „către Galatieni” reflectînd vremea cînd au făcut-o.

***

Deși importanța cetății nu este prea mare pentru creștinism, dincolo de amintirea ei printre primele cetăți unde s-a înființat o biserică, Iconium are o mare importanță pentru turci.

Oraș foarte vechi, este situat doar la 50 km de *Chatal Hoyuk*, poate cea mai veche localitate din lume. Pe dealul din centrul orașului, ***Alaettin***, s-au descoperit urme din perioada aramei (3500 îHr). Hitiții îl numeau

Ikanuwa, dar pe timpul lui Pavel se numea *Claudiconium* (după colonia înființată acolo de Claudius, *Colonia Julia Augusta Iconium*). Nu știm cît de mult a fost distrusă de arabi, dar sultanii selgiucizi, după ce au cucerit Anatolia, au acordat mare importanță orașului. După dezmembrarea Marelui Seljuk, Sultanii de Rum au folosit Iconium, numit acum Konya, drept capitală, între 1100-1300. Cele mai importante clădiri din oraș (care acum are peste 1 milion locuitori) datează din acea perioadă.

Mai mult, învățătura *Mavlevi* (dervișii rotitori) are centrul în oraș. **Celaleddin Rumi**, inițiatorul credinței, numit **Mevlana** (Sfîntul), a trăit în Konya și a avut suportul sultanilor selgiucizi. Acum, „muzeul" Mevlana, de fapt un adevărat complex, este centrul mișcării ce, nu numai că a supraviețuit opt veacuri, dar are o recrudescență în zilele noastre. Deși islamică, credința are o respirație universalistă, insistînd asupra faptului că în ochii lui Dumnezeu (Allah) toți suntem egali: femei și bărbați, stăpîni și sclavi, musulmani și „necredincioși". Credința prezintă un mesaj de pace între oameni, de dragoste, de înțelegere, insistîndu-se asupra cunoașterii de sine, a meditației – nu foarte diferită de creștinism. Din păcate, cei mai mulți sunt atrași de aspectul exterior al credinței, de „dansul" dervișilor rotitori (*sema*) – care are o semnificație de rit. De fapt, ei sunt „călugări" și la ei rotirea are un rol de meditație și o simbolistică deosebită. Nu se cere credincioșilor să se rotească... În rit, și muzica are un rol particular, fiind interpretată numai cu instrumente tradiționale și avînd o sonoritate aparte, de muzică sălbatică a călăreților din stepe. Tot pe aceeași muzică s-au pus multe din cele 25 de mii de poeme scrise de Rumi, alături de versete din Koran. Chiar și azi sunt mulți artiști care compun și interpretează muzică „suffi", Mavlevi.

Complexul Mevlana e situat la circa 2 km est de centrul orașului – care este dealul Alaettin. Constă din **Muzeu** (fosta medresă – seminar), chilii, morminte (*turbasi*), un cimitir și o fîntînă de spălare rituală. Alături e marea moschee construită de Selim cel Crunt, **Selymaniye Camii**. În Muzeu, cu pereții bogat ormamentați cu caligrafie arabă scrisă cu aur pe plăci de faianță, sunt coșciugele a zeci, poate sute de lideri ai sectei, începînd cu Mevlana. De asemenea, printre exponate sunt instrumente vechi, covoare, korane, vase de cult, obiecte ce aparținuseră lui Mevlana... Muzeul este permanent plin, întrucît este zilnic vizitat de mii de credincioși și turiști. Credința Mavlevi este deosebit de atrăgătoare

pentru femeile musulmane, care găsesc în ea un mai mare respect față de femeie decît în islamismul tradițional.

Alte obicetive deosebite de vizitat în Konya sunt ***medresele***. Construite pe timpul sultanilor selgiucizi, ele sunt instituți laice: seminare. În unele se preda religie (islamică), pregătindu-se viitorii imami, dar și se învățau copiii să scrie și să citească – din ei ridicîndu-se funcționarii de stat. În altele se predau însă diferite meserii, chiar medicina (care era tot o meserie). Cele mai importante sunt **Marele Karatay** și **Ince Medrese**. În arhitectura selgiucă, clădirea era simplu decorată la exterior – dar poarta, respectiv turnul, și interiorul erau decorate deosebit de bogat. Poarta de la Marele Karatay este un exemplu stălucit al artei turce selgiucide. În acest moment, aici e Muzeul ceramicii. Ince Medrese, nu departe, își ia numele de la Minaretul „subțire", bogat decorat cu faianță colorată. În el azi este un muzeu al sculpturii și gravurii în lemn și piatră. Cele mai multe tradiționale, folosind elemente stilizate sau caligrafie arabă, dar sunt cîteva exemple de gravuri figurative, neobișnuite în arta islamică (Koranul interzice prezentarea unei figuri „căreia nu îi poți da viață").

Nu departe, spre sud, este o altă medresă, **Sircale Medrese** (Seminarul Cristalin) – numit așa datorită plăcilor de faianță albastră care îl decorează. În el este un muzeu al monumentelor funerare (pietre de căpătîi) turcești. Inițial se pare că a fost o basilică creștină (Sfinții Petru și Pavel?), dar s-au păstrat doar poarta și galeriile exterioare (cu etaj). Acoperișul e căzut, astfel că muzeul este în „aer liber"... În sfîrșit, **Complexul Sahib Ata Kulyese** are o medresă deosebit de frumos decorată cu faianță albastră și verde, în care sunt depozitate coșciugele (de asemenea acoperite cu faianță) a cîtorva sultani selgiucizi, inclusiv Alaettin Keykubat I, cel mai important dintre ei. Muzeul de Arheologie, extrem de interesant, se află într-o clădire a Complexului, ca și un mic Muzeu Etnografic (închis cînd am vizitat eu orașul).

Tot de interes sunt și moscheile. Pe lîngă **Selymaniye**, alte moschei de vizitat sunt **Iplikci Camii** (cea mai veche), **Șerafettin Camii** (cea mai mare) – ambele în Konak, piața centrală dintre dealul Alaettin și Mevlana, și **Azizye Camii**, în Bazar (chiar la sud de Konak). Pe deal este **Alaettin Camii**, construcție tipic selgiucidă, cu poartă frumos ornată și o pădure de stîlpi din marmură, amintind de Alhambra. În jurul moscheii, de fapt tot dealul, este un mare și frumos parc (aici am putut bea sirop cu sifon,

așa cum se bea în țară pe vremuri: extrem de rece, înțepător la limbă, aromat...). În partea de nord a Parcului sunt singurele ruine selgiucide, un zid din fosta vilă a sultanului Kilic Arslan. De asemena, orașul e plin de case vechi, tipic turcești (selgiucide și otomane)

Una peste alta, Konya este un oraș frumos în care turistul merită să stea măcar o noapte. Sunt multe pensiuni ieftine și cafenele-bufete cu mîncare ieftină și bună. Închiriind o mașină, se pot vizita cetățile „biblice" din împrejurimi (Antiohia și Lystra, poate și Karaman-Laranda) într-o zi – deci fiind necesare două cazări. Sosind la prînz dinspre Cappadocia, am vizitat orașul (cam pe fugă), a doua zi am închiriat o mașină și am vizitat siturile propuse (inclusiv Catal Hoyuk – dar nu Derbe, care este doar un deal nesăpat, 150km est de Konya) și spre seară am plecat spre Antalya. Dar cred că era bine să mai fi stat o zi...

Lystra, un deal

Cetatea Lystrei se afla la vreo 50 km sud-vest de Iconium. Nu s-ar fi știut unde anume, dacă nu s-ar fi descoperit o piatră cu dedicație (aflată azi în Muzeul din Konya) pe care apare numele „Lustra". În apropierea satului *Hatunsaray* („Palatul Sultanei") se găsește un „mount" (deal cu ruine) în care nici un hîrleț de arheolog nu s-a înfipt încă.

În mod normal, 50km (30 mile) se străbăteau într-o zi de marș forțat. Nu știm însă la ce oră au părăsit Pavel și Barnaba Iconium, deci e posibil ca ei să fi dormit o noapte pe drum și să fi intrat în cetate înainte de amiază. Acolo are imediat loc întîmplarea amintită în *Fapte*: Pavel, văzînd un „olog din naștere, care nu umblase niciodată", care îl asculta „și avea credință", i-a poruncit să se scoale și să meargă. Și ologul a mers! Asta a avut un efect neașteptat, comic pentru cititori: locuitorii cetății au început să se închine celor doi ca unor zei, crezînd că Barnaba este Jupiter iar Pavel, Mercur, mesagerul zeilor. Preoții se pregăteau să le aducă jertfe de ghirlande și boi în Templul lui Zeus (și August?) care se afla lîngă porți – cînd cei doi și-au rupt veșmintele (semn de mare groază în fața blasfemiei), refuzînd „cinstea"...

Mount of Lystra

Poate că *Faptele* are în vedere o poveste-tradiție locală în Lycaonia: se povestește că aici Zeus și Hermes, după ce au fost alungați de locuitori, au tras peste noapte la bătrînii Baucis și Philemon, care le-au oferit să împartă din puținul avut. Drept răsplată, Zeus le-a poruncit să urce pe muntele din preajmă. Cînd au ajuns în vîrf, au văzut întreg ținutul inundat („potopul"). Casa lor a fost transformată în templu, în care cei doi au slujit ca preoți pînă la moarte. Povestea ne este spusă de Ovidiu în ***Metamorfoze***.

Oricum, întîmplarea cu ologul are rostul doar de a-i atribui lui Pavel o „minune". Nu numai că este copiată după „minunile" lui Iisus, dar nu are sens. Chiar dacă Pavel avea puterea de a alunga „dracii" (vindecînd boala), un om care nu a mers niciodată nu va putea merge imediat! Trebuie mai întîi să învețe să meargă. Asta o știe oricine. Chiar și un atlet, dacă stă în pat luni de zile în urma unui accident, are nevoie de săptămîni să reînvețe să meargă. Pur și simplu muschii „uită" mecanismul mersului.

Dar lucrurile se derulează cumva similar ca în celelalte două cetăți. Cînd să apuce Pavel să încreștineze niște oameni, s-a trezit cu o delegație de Iudei din Antiohia și Iconium, care a stărnit populația. Cei care doar cu o clipă mai înainte erau gata să li se închine ca unor zei, au aruncat cu pietre în Pavel! Acest fapt este iarăși greu de crezut. Din Antiohia este drum de 150 km, mai bine de 5 zile de mers. Ce i-a făcut pe Iudei să îl urmărească pe Pavel? Doar „gelozia"? Avuseseră interes să-l vadă plecat din cetatea lor, dar e greu de crezut că și-au părăsit familiile și afacerile ș-au pornit pe coclauri în urmărirea lui Pavel...

Mai mult, e greu de presupus că, atunci cînd Pavel a fugit din Iconium, a lăsat vorbă că poate fi găsit în Lystra. De fapt, este o creștere dramatică a acțiunii: la Antiohia au fost alungați, la Iconium amenințați de ucidere cu pietre, la Lystra chiar bătuți cu pietre. De Barnaba se pare că nu s-au atins. Iarăși, Neamurile din Lystra, care nu erau evrei, sunt prezentați aplicînd o pedeapsă specific evreiască (sau permițînd Iudeilor să o aplice unor vizitatori străini). Pavel, tîrît afară din cetate (crezut mort) se pare că nu a avut mult de suferit. Mai mult, se pare că s-a întors fără probleme în cetate și a plecat abia a doua zi dimineață. Oare cei din cetate nu l-au văzut pe „mort" întorcîndu-se? Nu le-a păsat? I-a orbit „îngerul"? Ei, asta este adevărata „minune", nu cea cu ologul!

Se pare totuși că cei doi nu au plecat chiar imediat. *Faptele* vorbește mai tîrziu că în Lystra au fost totuși cîțiva care au crezut, mai ales o femeie numită Eunice, evreică măritată cu un grec, al cărei fiu, Timotei, va fi luat de Pavel ca ucenic în a doua călătorie, cînd a revenit în Lystra. Sau poate că ea a devenit creștină doar la întoarcerea lui Pavel din Derbe? *Faptele* nu spune nimic. Putem doar înțelege că Pavel nu și-a temut deloc viața în Lystra. Poate că, toată întîmplarea descrisă în *Fapte* pornește de la fragmentul din ***2 Corinthieni***, în care scrie „o dată am fost împroșcat cu pietre". Dar poate este o exagerare – în aceeași frază Pavel spune că „o noapte și o zi am fost pe fundul mării"...

În legătură cu Timotei întîlnim un alt fapt curios. Înainte să fi plecat în a doua călătorie, deci cu cîteva luni înainte de a-l lua ucenic pe tînărul din Lystra, Pavel scrisese scrisoarea către ***Galateni*** în care tuna și fulgera împotriva „tăierii împrejur". Zicea el că a accepta acest obicei e ca și cînd l-ai respinge pe Iisus! Și ce face el, înainte să plece cu Timotei mai departe? Îl taie împrejur. Asta, zice *Faptele*, „din pricina Iudeilor care erau în acele locuri, căci toți știau că tatăl lui (a lui Timotei) era Grec." Adică, Pavel ar fi încălcat propria Evanghelie doar pentru că „Iudeii din acele părți" îl știau pe Timotei fiu de grec? Și ce dacă? Pavel avea de gînd să plece la mii de kilometri de „acele locuri". Să viziteze și să înființeze biserici după propria lui evanghelie, în care tăierea împrejur nu-și avea locul.

Dar *Faptele* spune în continuare că, în drumul lui, Pavel „învăța pe frați să păzească hotărîrile apostolilor și presbiterilor din Ierusalim." Poate că hotărîrile Adunării de la Ierusalim au fost altele decît cele menționate în *Fapte* (și scrisori)? Că de fapt se cerea Neamurilor să facă legămînt cu Dumnezeu prin circumciziune – iar Pavel trebuise să se supună acestei hotărîri? Azi e greu de știut ce s-a hotărît la Ierusalim în 49 AD, tot ce știm e prezentat (probabil partinic) de Pavel și de autorul *Faptelor*, în mod evident unul din ucenicii lui.

Vizita la Lystra (*Hatunsaray*) nu se justifică, decît dacă, așa cum a fost în cazul meu, faci o călătorie de documentare. Poate că lucrurile se vor schimba în deceniile viitoare, dacă vreun arheolog va găsi fonduri să facă săpături la Lystra.

Și, bineînțewles, dacă vrei să treci prin Catal Huyuk, cea mai veche localitate omenească, aflată între Konya și Lystra, cumva lateral. Deși vezi mai multe artifacte în muzee...

Nevizitabilul Derbe

Plecînd dimineața din Lystra, cei doi călători au pornit spre Derbe. De ce această localitate? Probabil nimeni nu poate răspunde la această întrebare. Mult mai importantă era Laranda, o colonie romană aflată doar la vreo trei zile de Lystra (probabil chiar au trecut prin această cetate) – care a devenit localitatea Karaman de azi. Oraș de graniță între Imperiu și statul clientelar Comagene, era mult mai important decît adormitul orășel de provincie, Derbe; probabil nu mai mare decît un sat întărit. Ca și în cazul Lystrei, localizarea lui (la *Kerti Hoyuk*, lîngă satul *Ekinozu*) s-a făcut pe baza unei inscripții acum păstrată în Muzeul din Konya. Mai există o piatră de mormînt a episcopului Mihail „din Derbe" (sec. 5), în Muzeul din Karaman.

Oricum, după 4-5 zile de mers pe un drum nepavat, cei doi ajung în singura cetate unde nu au fost persecutați. În scrisoarea ***2 Timotei***, atribuită lui Pavel (deși datează din sec II AD), Derbe nu este amintită printre cetățile unde a avut de suferit. ***Fapte*** spune doar că au propovăduit și „au făcut mulți discipoli", după care s-au întors la Lystra, Iconium și Antiohia. De ce s-au dus la Derbe, de ce s-au întors?

O posibilitate ar fi ca ei să fi intenționat să treacă munții Taurus spre Cilicia – care în acel punct al călătoriei era foarte aproape. Pînă la Poarta Ciliciană mai erau doar cîteva zile de mers. Este adevărat, în timpul iernii munții deveneau dificil de străbătut, uneori căderi masive de zăpadă opreau circulația caravanelor – dar pedeștrii nu întîmpinau aceste probleme. Pornind din Laranda era, de asemena, un drum care ducea direct, în cîteva zile, la Silifke, pe malul Mediteranei. Era cel mai natural drum de urmat – spre Cilicia, spre Tars, direct spre Syria -, dar Pavel nu l-a luat. În schimb s-a întors pe drumul bătut, prin cetățile unde avusese neplăceri, cu perspectiva de a străbate munții Pisidiei, mult mai dificili decît cei din Cilicia Aspră. Un ocol de alte multe luni. De ce?

Bineînțeles, dincolo de a se afirma că așa i-a poruncit Duhul Sfînt, e posibil ca apostolul, știind că se întoarce la Antiohia Siriei fără nici

un rezultat, să mai fi făcut o încercare. Poate pe drum a învățat ceva: că nu trebuie să se adreseze evreilor, care sunt mult prea credincioși tradiției lor religioase, mult prea geloși să împartă cinstea de „popor sfînt” cu Neamurile – ci să se adreseze direct Neamurilor, dar în primul rînd prozeliților. În afara Iudeii ei erau de departe mai numeroși, și poate că era nevoie de o altă stratagemă. Poate această lecție învățată pe propria-i piele a aplicat-o prima dată la Derbe – unde poate nici nu exista sinagogă. Și un oarece succes printre Neamuri să-i fi dezvăluit calea pe care o avea de urmat. Așa că, s-a întors în cetățile prin care trecuse (și unde probabil avusese dificultăți cu evreii, care i-au refuzat „evanghelia”, dar nu violențe din partea lor), de data asta adresîndu-se direct Neamurilor și, mai ales, celor „temători de Dumnezeu”. Probabil aceasta este explicația „geloziei” iudeilor, furiei lor: Pavel le „fura” prozeliții. Știa că aceștia sunt atrași de ideea unui Unic Dumnezeu și de speranța unei vieți viitoare – fără a accepta însă toate interdicțiile Legii.

Dacă e adevărat că între timp venise iarna, e posibil ca el să fi rămas în cele trei cetăți cîteva luni, pînă spre primăvară, și abia atunci să fi străbătut din nou Munții Pisidiei. Avînd însă în vedere că *Faptele* trece repede peste această parte, precum și rezultatele relativ modeste, Pavel să se fi oprit puține zile în fiecare, „întărind sufletele ucenicilor”, apoi de la Antiohia să fi urmat drumul prin Apolonia, ferit de zăpadă. Oricum, acum, la întoarcere, *Faptele* spune că a vestit Cuvîntul în Perge, de unde s-a dus la Attalia și de acolo au luat corabie spre Antiohia (Siriei). Nici în Attalia, nici în Perge nu se pomenește să fi existat vreo biserică creștină în urma vizitei lui Pavel.

În urma acestei călătorii se presupune că a scris Scrisoarea către ***Galateni***. Scopul scrisorii a fost mai ales să-i avertizeze pe creștinii nou convertiți împotriva oamenilor „care îi tulbură” cu o evanghelie diferită de cea spusă de Pavel. Astfel că în ea, apostolul își justifică poziția, misiunea, care „nu vine de la oameni”, precum și evanghelia primită direct de la Domnul („prin cunoașterea Mîntuitorului”).

Cine să fie „tulburătorii”? Cel mai probabil sunt Creștinii evrei de la Ierusalim, cei din biserica lui Iacob „fratele lui Iisus”. Se pare că, din anumite motive (nu le discut aici), Pavel a fost primit cu greu – dacă a fost primit vreodată! – printre apostoli. Astfel că el vorbește ironic despre „stîlpii bisericii” și afirmă că a fost făcut apostol de Iisus (dacă nu

chiar de Dumnezeu, fiind pus deoparte încă de la naștere!), și nu prin punere de mînă, așa cum erau toți ceilalți apostoli. În plus, el aducea o revoluție în creștinismul primar, adresîndu-se mai ales Neamurilor. Și infirmînd prescripțiile Legii (mai ales cele legate de circumciziune, mîncarea „necurată” și „preacurvie” – în realitate, de carnea de animale jertfite zeilor păgîni la temple și de prostituția religioasă). Știa că prin impunerea acestor reguli, îndepărtează mulți din potențialii creștini.

Pe de altă parte, în ciuda scrisorii, afirmațiile „tulburătorilor” aveau oarece temei. Ei susțineau că Pavel este inconsistent în predicile lui. Am văzut că a tăiat împrejur pe Timotei – deși scrisese cu putere împotriva acestui lucru. Cu altă ocazie se arată versatil („cu evreii sunt evreu, cu creștinii sunt creștin”). Cei din biserica din Corinth îl acuză exact de acest lucru. În sfîrșit, ajuns în fața Soborului (Sanhedrinului din Ierusalim), el se afirmă Fariseu! Și astea în ciuda faptului că în *Galateni* spune „chiar dacă noi înșine sau un înger din cer ar veni să vă spună o altă Evanghelie, diferită de aceea pe care v-am propovăduit-o noi, să fie Anatema”.

Derbe nu este o destinație. Dacă drumul (în caz că aveți închiriată o mașină pe timpul vacanței în Turcia) vă duce pe acolo, e OK, altfel, un ocol din Konya (sau sosind din Capadocia) nu are sens. Tot ce se poate vedea lîngă micul sat de turci este un deal de nisip...

Antalya – o destinaţie în sine

În cazul Attaleii (azi Antalya, peste 1.5 mil. locuitori), spre deosebire de multe alte cetăți, se știe precis cînd a fost întemeiat. După ce regele seleucid ***Antiohus al III***-lea a pierdut bătălia de la Magnesia (176 îHr), a trebuit să renunțe la toată Anatolia în fața romanilor. Aceștia însă au dat teritoriile aliatului lor, Pergam, care a ocupat Anatolia din Asia pînă în munții Taurus, în Pamfilia. Pe cînd regele ***Attalus II*** asedia cetatea Selge, în munți, avea nevoie de un port, însă cetățile Perge și Side nu i-au deschis porțile, astfel că a trebuit să își facă propriul port. Așa a apărut Attaleia în 158 îHr pe malul nordic al marelui golf natural (numit azi „al

Asklepios - Muzeul din Antalya

Antalyei”), într-un loc unde exista un mic golf la picioarele falezei (azi, Portul de Iahturi, Marina sau Portul Roman).

Pe timpul lui Pavel, Attaleia era deja cel mai mare port al regiunii, profitînd de faptul că Perge își avea docurile departe de oraș și rîul începuse să se colmateze. De asemenea, lungul drum din Pergam la Side se scurtase, terminîndu-se acum la Attaleia. În plus, cetatea profita din plin de cîmpia mănoasă a Pamfiliei, care o înconjura.

Cînd au moștenit regatul Pergam, romanii au primit și cetatea, astfel că au dezvoltat portul construind noi docuri de piatră – care se păstrează și azi. Mulți împărați au vizitat locul, dar urme au rămas mai ales de pe timpul lui Hadrian (117-138 AD). După ce o vreme a stat sub bizantini, cetatea a căzut în mîinile turcilor, sultanii selgiucizi de Rum (de la Konya) făcînd din Antalya al doilea oraș al imperiului lor, principala lor ieșire la mare. După o scurtă perioadă în care a fost în mîna unor bey și apoi a cavalerilor de Malta (pe atunci avînd baza pe insula Rodos), cetatea a devenit otomană, în prezent fiind cel mai important oraș din Mediterana Centrală a Turciei.

În afară de port, nu se cunosc alte ruine pe care le-ar fi putut vedea Pavel în scurtul lui popas în Attaleia. Probabil el nu a apucat să propovăduiască aici, nu se știe nimic despre o biserică locală, ci a luat prima corabie care pleca spre Seleucia ad Peiria, portul Antiohiei Siriei. Nu a mai pus niciodată piciorul în această cetate, nici nu mai este vreodată pomenită în Biblie.

***

Totuși, Antalya este o destinație în sine. Este una din „stațiunile” oferite românilor, alături de Kusadași. E drept, plajele pe care le oferă nu sunt deosebit de bune, acoperite cu pietricele și nu nisip. Au priveliști spectaculoase spre Munții Beyului (**Beydagi**) și spre oraș (mai ales cea vestică, **Konyaalti**). Este însă un oraș interesant de vizitat și în mijlocul unei regiuni pline de situri demne de văzut.

Antalya are două lucruri care nu trebuie scăpate: **Kaleici** (orașul vechi – „Cartierul din Fortăreață”) și **Muzeul de Arheologie**. Muzeul este interesant pentru multele obiecte din mai toate perioadele (chiar dacă Attaleia nu este foarte veche, urme de locuire în împrejurimi datează

încă din paleolitic). E vestit mai ales prin colecția de statui elenistice (din perioada romană), aduse de la Perge. **Sala Zeilor** poate sta oricînd alături de sălile celor mai mari muzee de arheologie din lume! Mai sunt frumoase obiecte din perioada romană (mai ales capete de marmură, extrem de expresive), bizantină, continuînd pînă la arta otomană (în secția etnografică).

Kaleici este inima orașului. Piața din sus de fortăreață, avînd clădiri mai importante precum Turnul cu ciubuce (**Yivli Minare**), cărămiziu (fostele cahle din faianță colorată care îl acoperea au căzut) – simbolul Antalyei, Turnul cu Ceas, Turnul fortăreței (**Kale**) –toate din perioada selgiucidă, ca și mormintele de alături (*turbasi*) -, precum și vechea moschee otomană **Tekeli Mehmet Pașa**, formează „Centrul Antalyei. Spre vest, Piața se continuă cu frumosul parc Ataturk, cu multe terase atîrnate pe buza falezei, deasupra golfului, cu vedere asupra **Portului Roman**. În spatele ei, spre nord, este Bazarul. Coborînd străduțe și/sau trepte spre sud și vest, se poate ajunge în Port, un loc mereu plin de oameni – atît localnici cît și turiști. Cele cîteva restaurante servesc mereu pește proaspăt prins – dar sunt cele mai scumpe! Alături, tot la baza falezei, este singura plajă care merită să fie amintită: cu nisip fin, apă curată și adîncă, stînci de pe care se poate plonja în apă... Din păcate, e foarte mică și se ocupă repede. Intrarea se face printr-un restaurant plătind locul (8TL), pe criteriul „primul sosit, primul servit". Nu se vînd decît cîte locuri sunt pe șezlonguri, ca la teatru...

Spre est de Kaleici – piața centrală, se întinde strada Republicii (Cumkuriet), o stradă cu două sensuri despărțite de palmieri înalți și groși, avînd pe ambele laturi magazine moderne, restaurante, bănci, oficii, hoteluri... Nu departe este piața de fructe, acolo unde Ataturk Caddesi pornește spre sud. Pe Ataturk Ca., la cîteva zeci de metri, se află al doilea simbol al Antalyei, **Poarta lui Hadrian** (de fapt, un arc de triumf monumental construit cu ocazia vizitei împăratului în cetate, în 130 AD). De-o parte și alta a Porții sunt două turnuri, unul roman (spre sud), celălalt selgiucid. Poarta a fost încorporată în zid, astfel că a fost descoperită abia în 1956, la un cutremur! Acum se coboară trepte de-o parte și de alta a porții: terenul s-a înălțat din acele timpuri mai bine de doi metri.

Prin Poartă se intră direct în inima cartierului vechi, Kaleici. De aici

Portul roman - Attaleya

începe un labirint de străduțe înguste, mărginite de case în arhitectura tipic turcească. Declarată zonă de patrimoniu, este interzis să se construiască clădiri noi, ci se renovează cele vechi. Multe din ele au devenit pensiuni, restaurante, magazine de covoare... Unele sunt chiar frumoase, cu piscine – așa numitele „buticuri”. Prețul unei camere este relativ mic, între 20-50TL, și e mult mai interesant decît să te cazezi la un hotel modern. Cele mai multe au acum toate utilitățile (duș, aer condiționat, TV color cu satelit) și deseori servește micul dejun în preț. În acest moment, multe din străduțe se renovează de asemenea, fiind pavate cu plăci de bazalt sau marmură, cu rigole (acoperite) pe mijloc, să preia apa ploilor – probabil iarna, că eu nu am apucat ploaie în Turcia timp de lună, cu excepția unei averse în Selcuk!

Nu departe de Poartă se poate vedea o ruină interesantă, **Korkut Cami** și Turnul Scurt (**Kesik Minare**). Inițial un templu roman, a fost transformat în biserică în sec. 6 AD. Apoi, distrusă de arabi, a fost reconstruită de turci ca moschee. Cavalerii de Malta, cînd au cucerit zona (pe la 1360) au transformat-o din nou în basilică – dar Korkut, fiul lui Beyazid II, a renovat-o ca moschee, care a funcționat pînă în 1896, cînd a fost distrusă de un incendiu (împreună cu partea superioară, de lemn, a turnului). Acum ruinele sunt încuiate în dosul unei porți din fier forjat, cu un lacăt cît o căciulă, dar se pot vedea (și fotografia) ruinele – inclusiv cele romane, din marmură.

În ultima vreme, o linie de tramvai nou-construită leagă Kaleici de Muzeu, vreo 2 km. Plaja ***Konyaalti*** se află chiar sub Muzeu, coborînd un drum în serpentină. Din acest loc, spre vest, se întind, pînă la noul port (aflat la vreo 4 km vest), un lanț de hoteluri. Alte plaje, mai bune și mai nisipoase sunt situate spre est de oraș, numite în general ***Lara Coast***, în general un lanț aproape neîntrerupt de resorturi cu multe stele, *all inclusive*, destinația principală a turiștiștilor est-europeni (inclusiv români). Practic, de la ***Lara*** (4-5 km de Antalya), prin ***Lara Kundu***, ***Belek*** pănă la Side – 60 km de Antalya, stațiunile se țin lanț. La Belek este situat cel mai mare și vestit teren de golf (profesionist) din Turcia.

Restaurantele sunt scumpe în jurul Portului, dar, intrînd în inima Kaleici, poți întîlni bufete și restaurante ieftine – cu cît mai departe de Port, cu atît mai ieftine. Aveți numai grijă să aibă prețul afișat, că altfel vă jupoaie! Antalya nu are mîncăruri tradiționale specifice, mai peste

tot baza este kebabul, dar are totuși ceva specific: gemurile. Sunt vestite în întreaga Turcie, făcute din diferite fructe și deosebit de aromate. De asemenea, în unele restaurante se servește un fel de ‚dip’, picant, aromat, *hibes*, pe bază de ulei de ricin.

Antalya poate constitui o foarte bună bază de pornire în diferite excursii în împrejurimi. În primul rînd, sunt tururile cu vase organizate chiar din Port, în Golful Antalyei și pînă spre sud, la Side și Alanya. Pe urmă, sunt tururi la cele două cascade din zonă: **Dudek** și **Kunșurlu**. Dar mai interesante sunt tururile (rare) organizate la **Termessos**, spre vest, și cetățile din est de oraș, **Perge**, **Aspendos**, **Selge** și **Side**. Despre ele voi vorbi în altă parte. Pentru un sejur la mare aș recomanda însă Side, Alanya sau Phaselis-Kemer-Olympia, poate chiar Patara, dincolo de Koș și Kalkan. Mai ales Side, care are o plajă minunată și multe obiective arheologice ca să devină ea însăși bază turistică. Este situată relativ aproape de Antalya (și celelalte obiective turistice din regiune).

V. Popasuri în Anatolia

Acesta a fost ultimul popas în Prima călătorie a apostolului neamurilor. Pavel a stat în Attaleia pînă as-a putut urca pe o corabie spre Antiohia. Eu am poposit mai mukt: periplul pe urmele apostolului se terminase. Urmau zilele de vacanță...
Drumul spre cetățile amintite în Noul Testament, fie cele din Apocalipsă, fie cele din *Fapte*, m-a dus și spre alte locuri frumoase pe care,spre bucuria mea le-am vizitat. Nefiind nici cetate „biblică”, nici destinați e de vacanță, le-am pus în acest capitol „intermezzo”.

Un loc de tabără: Selcuk

Singura localitate din Turcia pe care am vizitat-o de două ori, în afară de Istanbul, a fost ***Selcuk***. Nu neaparat pentru că-mi stătea în drum, că am folosit aeroportul din apropiere, ci pentru că în această localitate micuță (cca 27.000 loc) m-am simțit foarte bine.

Orășelul se află la vreo 80 km sud de Izmir. Aeroportul Izmirului,

Adnan Menderes, se află între cele două localități, mai aproape de Izmir, dar o cale ferată cu trenuri destul de dese are una din stații chiar la aeroport, iar șoseaua Izmir-Selcuk trece prin fața aeroportului, la circa 1 km. Fără discuție, Izmirul este mare, al treilea oraș al Turciei, peste 2,5 milioane, o metropolă cosmopolită cu un pronunțat aer european (poreclit încă de otomani „orașul ghiaurilor”). Totuși, cine a cunoscut Selcuk, va alege aproape inevitabil să și-l facă bază. De ce oare?

În primul rînd, pentru așezare. Este localizat în mijlocul unei cîmpii aproape rotunde, înconjurată de dealuri și munți. Clima este relativ uscată, plouă extrem de rar – dar temperaturile nu se ridică des la peste 30 de grade, așa cum se întîmplă mai peste tot în Anatolia pe timpul verii. Irigațiile transformă cîmpia în grădină verde, produsele găsindu-și ușor calea la piața locală. Centrul orășelului este relativ mic și prietenos, cu alei și străduțe pietonale acoperite cu bazalt și marmură, jardiniere și felinare și un amestec de restaurante tradiționale turcești și cosmopolite. Se poate chiar bea vin la unele din ele! Și multe au spectacole „live”, cu muzică folclorică turcească, derviși – sau de discotecă, nu neapărat extrem de gălăgioasă. Baia turcească este relativ ieftină (o treime din cît se plătește în alte locuri) și pensiunile cu camere renovate, gresie, aer condiționat, baie personală și mic dejun, printre cele mai ieftine în Turcia.

În al doilea rînd, are cîteva obiective demne de vizitat chiar în apropierea Centrului. Este dealul central, ***Ayasoluk***, pe care se înalță ruinele ***basilicii Sf. Ioan***, care a fost a doua ca mărime în Imperiul Bizantin (și în lume, pînă cînd a fost părăsită) și zidurile bine păstrate ale cetății construite de Justinian și refăcute de otomani. Basilica se găsește pe prima terasă și are, ca punct de interes, mormîntul „Sf. Ioan Evanghelistul”, o placă de marmură cu patru stîlpi la colțuri. Dar sunt relativ bine păstrate părți din ziduri și numeroase coloane, care au fost scoase de la templul Artemisei și refolosite aici. Intrarea se face printr-o masivă poartă bizantină, parte a fostelor fortificații construite de Justinian. ***Castelul***, din vîrful dealului, este foarte bine păstrat, inclusiv cele vreo 15 turnuri. De aici se poate vedea o panoramă a orașului și a cîmpiei înconjurătoare, ca și spre vest, spre ruinele Efesului și mare. La poalele dealului, spre sud-vest, se ridică minaretele moscheii ***Isa Bey Cami***, în stilul de tranziție selgiucid-otoman. (pe la 1300). La picioarele

Mormîntul lui Ioan - Selcuk

lui se termina în antichitate generosul golf al Efesului. Acum, plaja se află la circa 7 km spre vest.

Al doilea obiectiv ca importanță este ***Muzeul***. Aflat în partea sudică a Centrului, este excelent! Mai tot ce s-a descoperit la Efes și nu s-a cărat la Istanbul (sau marile muzee ale lumii), se poate vedea aici. Inclusiv micile osuare ale „celor șapte adormiți"... Pe undeva, vizitarea Muzeului (Efesului) poate fi tot atît de interesantă ca și vizitarea ruinelor fostei cetăți.

În plus, mai sunt lucruri de văzut. Ruinele fostului ***viaduct bizantin*** trec chiar prin Centru, se păstrează cîteva picioare – în vîrful cărora berzele își fac cuib în fiecare primăvară. Tot în centru este un interesant grup statuar monumental al „devenirii Turciei", din marmură, piatră și bronz... În plus, cîteva *turbesi* (mausolee/morminte) și o capelă bizantină îngropată pe jumătate în pămînt (datorită ridicării terenului în mileniul și mai bine trecut, de la construirea ei).

Desigur, principalul punct de atracție al zonei, cel care a pus Selcuk pe harta turistică a Turciei, este faptul că fosta cetate antică, ***Ephesus***, se află chiar la marginea orașului. La doar 1 km de Centru, pe drumul spre „Ephes", se află ***Artemisium***, locul unde pînă în sec. V s-a înălțat poate cel mai faimos templu al antichității, cel al Artemisei („al lui Venus", cum îi ziceau romanii). Acum se mai păstrează doar cîteva coloane, descoperite în mlaștina din groapa fostului templu, care au fost ridicate în picioare pentru a sugera măreția apusă. Mai toate coloanele au fost folosite la construirea basilicii Sf. Ioan Evanghelistul, aflată la vreo 2 km spre nord.

Șoseaua (care leagă de fapt Selcuk de stațiunea-oraș Kusadasi) trece, după alți 3 km, prin fața ***Muzeului în aer liber Ephes***. Intrarea este la circa 300m pe stînga. Din șosea se observă parte din construcții (mai ales teatrul) și ruinele din valea dintre cele două dealuri. Trebuie amintit că pe locul unde trece azi șoseaua (și a micului aeroport utilitar) pe vremuri băteau apele mării! Fostul port era chiar unde acum începe pista aeroportului.

Mergînd în continuare pe șosea (fără a o lua spre stînga, spre Kusadasi) se ajunge la Mare: plaja ***Pamucak***. Este acoperită cu nisip nu foarte fin, de culoare închisă, și prezintă o frumoasă panoramă spre dealurile care închid golful. Porțiunea de plajă chiar din fața șoselei nu este întreținută, dar spre sud se poate ajunge la cele cîteva resorturi

private (cu un mall și un water-park). În general, locurile în hoteluri sunt rezervate cu un an înainte de agenții din Olanda, Germania și alte state din Uniunea Europeană (inclusiv România).

Un alt punct de interes este ***Meryemana***, presupusa casă a Fecioarei Maria. Ea se află sus în munți, la sud de oraș. Pornind din Centru pe șoseaua care duce spre sud (spre Aydin), se face la dreapta imediat după ieșirea din oraș. În scurt timp trecem pe lîngă intrarea spre ***Grota celor Șapte Adormiți***. Legenda spune că șapte tineri creștini s-au refugiat în această grotă pe timpul persecuțiilor (nu se dau amănunte). Un cutremur a închis intrarea în grotă, astfel că urmăritorii nu i-au mai putut prinde. Cei șapte au adormit și s-au trezit... după cîteva sute de ani! Între timp creștinismul devenise religie de stat. Cînd au murit (de-a binelea...), au fost înmormîntați în firide săpate în pereții grotei, puși în niște osuare. Osuarele sunt expuse la muzeul din oraș (sunt, desigur, bizantine). Grota este o ruină în care nu se pot vedea decît firidele...

Drumul asfaltat trece în continuare chiar prin fața porții de sus a cetății Ephesus. Cetatea poate fi deci, vizitată, fie pornind de jos și suind dealul, fie de sus și coborînd pînă la platoul de jos. Dacă ai propria mașină, nu contează – oricum trebuie să te întorci să-ți iei mașina. Cei ce sosesc în tur sunt depuși, de obicei, la intrarea de sus și apoi luați de la ieșirea de jos. În jurul intrării, în ambele locuri, sunt zecile de tarabe cu suveniruri, apă rece și covoare turcești...

Din acest loc, șoseaua pornește pe o pantă pronunțată, pe serpentine pe coasta muntelui, apoi prin păduri de pin, pînă sus, circa 5 km din acest loc (7 km din Selcuk). (În acest loc a fost instalată o statuie a Maicii Domnului.) Se pot folosi taxiuri (relativ scumpe – dar folosite în grup devin rezonabile...) Unele autocare urcă și ele pînă acolo (am aflat de la o romîncă ce a stat la Kusadasi și a vizitat Efesul). Sus nu sunt prea multe de vizitat – dar e un loc fantastic pentru un picnic în timpul amiezii fierbinți. Este un loc verde, odihnitor, răcoros... Principala ruină este fundația unei bisericuțe (capele) în stil bizantin, considerată a fi fundația casei în care și-ar fi trăit ultimii ani din viață Maica Domnului. Dacă cunoști totuși oarece arhitectură, suficient să recunoști stilul ruinei, ți se răspunde că da, a fost construită de bizantini „pe locul casei”. Dar numai dacă spui ceva – altfel ești lăsat să crezi ce vrei...

Descoperirea ei a fost o „minune”: o nemțoaică mistică a „visat” prin sec XIX, în patentatul stil al Sfintei Elena, locul, și, săpîndu-se, s-a descoperit! O tăbliță de marmură afirmă că Papa Ioan Paul II s-a arătat suficient de mulțumit de „minune” pentru a o declara „autentică”. Papii sunt infailibili... Amintesc că un alt papă, un Pius de data asta, recunoaște că placa de marmură de la Basilică este a mormîntului Sf. Ioan Evanghelistul. Nu departe de ruină este o mică mînăstire catolică. Nu am înțeles dacă e de maici, pentru că am vazut două maici și un călugăr... Mînăstirea nu se poate vizita. (***Notă***: lucrurile s-au mai schimbat; mănăstirea a fost transformată într-un mic muzeu.) Sub acest complex este o fîntînă cu trei țuțuroaie (nu funcționează toate trei; apa este minunată!) și un perete cu „plîngeri” – mii de bilețele cu cereri către Sf. Fecioară.

Un ultim obiectiv este satul ***Sirince*** (se pronunță *Siringe*), aflat în munți la circa 8 km est de oraș. Drumul urcă pe serpentine abrupte printre vii și livezi. Cei circa 800-1000 loc ai satului se ocupă, pe lîngă agricultură, cu facerea vinului „pentru turiști”. Pus în sticle de comandă specială, vinul este deseori amestecat cu fructe de pădure din zonă – și, deci, foarte bun, aromat, în general considerat „desert”. Mai tot satul este transformat în bazar, avînd și multe restaurante și cafenele – dar puține pensiuni. Majoritatea turiștilor sosesc pe seară, cînd panorama apusului căzînd peste cîmpia Efesului este de neuitat! Cu un ceai sau pahar de vin și cu mîncare tradițională turcească (nu tocmai scumpă), e un mod plăcut să petreci seara – pînă la ultimul autobuz!

Desigur, un bilet pentru ***Kusadasi*** cumpărat din România are un preț extrem de convenabil, care reduce costul unei vacanțe pe cont propriu în zonă la circa jumătate, poate chiar o treime. Kusadasi nu are cele mai bune plaje din lume, nici măcar din Turcia – chiar și Pamucak, lîngă Selcuk, e mai bună! E o stațiune gălăgioasă, aglomerată, scumpă – în multe privințe seamănă cu Mamaia. Se organizează excursii zilnice la cetățile din împrejurimi (și chiar la Pamukale). Dar, recomand vizitarea, zilnic chiar, a Selcukului. Minibuze (*dolmuș*) străbat cei 15 km în cîteva minute și sunt foarte dese (și ieftine). Chiar avînd baza în Kusadasi, în Selcuk se pot face mult mai multe lucruri plăcute – chiar și plajă la Pamucak.

Castelul de Bumbac al Hierapolisului

Desgur, aș fi ajuns acolo oricum, vizitînd *Laodykeia*. Aceasta se află la cîteva minute cu mașina de ***Pamukkale*** (în turcește = Castelul de Bumbac), chiar pe drumul ce leagă principalul oraș din zonă, *Denizli*, și faimoasa localitate. Pentru că nu e măcar o agenție de turism în Turcia, alegeți ce oraș doriți, care să nu aibă măcar un afiș publicitar pe care scrie, cu litere de-o șchioapă, „Pamukkale”. În plus, una din cele mai active companii de transport cu autobuze poartă același nume. Turiștilor străini, indiferent ce zonă din Turcia vizitează, le sunt oferite excursii, măcar de-o zi, la Pamukkale. Și cine se înscrie la ele nu are decît de cîștigat!

Inaginea de pe postere este într-adevăr spectaculoasă, cu travertinul alb ca neaua adus în prim plan, cu cerul albastru și bazinele încă mai albastre, deseori cu oameni umblînd printre ele... Nu mai sunt de actualitate, acum nimeni nu mai are voie să umble pe unde vrea el, cu atît mai puțin să se scufunde în acele minunății albastre (cu apă termală). Se constatase că trecerea mulțimii (și e ***mulțime***! În fiecare zi sunt mii de oameni care viziteză situl) dăuna dezvoltării travertinului. Travertinul este un mineral pe bază de calciu, care, în stare naturală, se află dizolvat în apa termală. Ajuns la suprafață, sub acțiunea aerului, se depune, rezultînd o rocă de o albeață strălucitoare care seamănă mai curînd cu zăpada și cu marmura, decît cu roca de calcar... Tălpile oamenilor făcea ca stratul nou, superficial, să fie împiedicat să se depună și era dus de izvoare la vale, sub formă de nisip sau pietricele. Așa că s-au făcut „poteci” pe unde turiștilor le este permisă circulația, pentru o vreme. De data asta au un rol pozitiv: travertinul tinde să dezvolte niște alge care trăiesc în apa termală și înnegresc roca. Trecerea turiștilor face ca acest strat de alge să fie dus la vale... Așa că autoritățile au grijă să mute tot timpul „poteca”, și zonele de scurgere a apei, astfel ca travertinul format, alb, să rămînă fără trecere de ape termale – dar și de turiști. Nu e ușor să întreții o „minune” naturală; s-au convins și turcii.

Imagine din Pamukkale

Tot ei au mai făcut ceva care e posibil numai într-o lume liberă, democratică (și deloc în România, unde, de atîta libertate, mai nimeni nu mai respectă legile): au mutat cele cîteva hoteluri înființate de antreprenori (au și turcii de-ăștia) chiar sus, pe platou, printre izvoare termale, ruine și travertin, care adăposteau sute de turiști, dar distrugeau minunea. Așa că ele au fost demolate și mutate jos în sat. Pentru că sus se bucurau de prezența apei termale în propriile lor piscine, guvernul a tras conducte cu apă termală la fiecare hotel. Cine stă în ele se poate bucura de efectul benefic al apelor.

Satul Pamukkale e situat la poalele falezei albe și cuprinde, probabil, vreo 6 mii loc. În afară de hoteluri și pensiuni (mai toate la șosea), nu prea e nimic de văzut. Dar, din el, pornește poteca ce străbate travertinul pentru a se ajunge sus, pe platou (în circa 30 min - 2km). Pe platou se găsește a doua mare atracție a sitului: ***Hierapolis***. Stațiunea a fost înființată de regele Pergamului Eumenes II (și numită după soția lui, Hiera). Lumea a început să fie atrasă nu atît de frumusețea teraselor de travertin, cît de apele calde tămăduioare, astfel că pe timpul romanilor cetatea a avut o mare dezvoltare. Multe clădiri (temple, terme, teatrul, porți, colonade, agora) datează din acea perioadă. Tradiția că aici a evanghelizat Apostolul Filip (și nu diaconul, cel ce a evanghelizat în Samaria și Iudea), cît și faptul că „Hirerapole” este amintit în scrisorile lui Pavel, a făcut ca cetatea să fie importantă și pe timpul bizantinilor (pînă prin secolul VI). Ei au construit așa-numitul ***Martyrium***, basilica octogonală a Sf. Filip (după tradiție, ucis de populația instigată de filosofi prin răstignire de un copac), ca și alte cîteva biserici și un palat episcopal. ***Necropola*** locală (sunt, de fapt, două) este cea mai mare din Anatolia, cu numeroase sarcofage, morminte tip „casă”, monumente, și este „ocupată” de greci, romani și creștini. Cetatea a fost de cîteva ori reconstruită după cutremure puternice, dar nu după cel din 1334, cînd locuitorii au preferat să se mute în vale.

Probabil centrul resortului era, cum este și azi, ***bazinul „sacru” roman***, tranformat în termae. Este deschis vizitatorilor (la un preț piperat: 18TL pe toată ziua!), dar mulți consideră că merită. Apa este caldă (nu fierbinte), limpede ca cleștarul (de aceea are nuanțe sinilii); numeroase fragmente de coloană romană zac pe fundul bazinului neregulat, înconjurat de arbuști cu foliaj și flori luxuriante și cu destulă pajiște să îi acomodeze pe cei ce vor să facă plajă (nu neapărat în șezlonguri). Numeroase bufete au grijă să scuture buzunarele turiștilor... Pînă cînd hotelul a fost mutat, baia era privată, acum e deschisă publicului. În același complex este ***Muzeul Hierapolis***. Alte locuri de interes sunt ***Teatrul roman***, foarte bine conservat (de fapt, aici are loc în fiecare an, la sfîrșitul lui mai-începutul lui iunie, festivalul național de muzică și dans folcloric), aleea largă cu coloane (platea) și ***Poarta-Arc de triumf a lui Domițian, Templul lui Apollo***, al lui ***Pluto***, necropola...

În partea de nord a sitului, la 5km, se află satul *Karahayit*, unde apa termală conține fier și sulf, astfel că micile terase/cascade de travertin au o frumoasă culoare roșie cu nuanțe galben-portocalii. Apele au un efect terapeutic încă mai bun decît cele de la Hierapolis, dar tind să „vopsească” pielea celor care le folosesc. Băile sunt bazine în interiorul hotelurilor, multe cu baze de tratament.

E greu să eviți vizitarea Pamukkale și, practic, nu ai avea de ce. Mai mult, recomand petrecerea măcar a unei nopți aici, dacă e posibil, pentru a se beneficia de băile termale fie sus, în termele romane (deschise pînă la 11 pm), fie în piscinele hotelurilor din zonă. Desigur, cele mai multe tururi organizate din stațiunile turistice sunt de o zi, deseori incluzînd și vizitarea altor obiective turistice.

Principalul oraș din zonă, Denizli, aflat la 19km de Pamukkale, peste 250 mii loc, nu are nimic interesant de văzut. Este un oraș agrar-industrial cu o dezvoltare explozivă în ultimele două decenii. Latura lui turistică este ca și nulă, e greu de imaginat că vreun turist va prefera să se cazeze în Denizli cînd o poate face la picioarele falezei de travertin, în hoteluri cu baze de tratament, deseori mai ieftine decît cele din marele oraș...

Dalba Aphrodisias

Credeți că numele cetății este legat de Aphrodite? Ați ghicit. Doar că cea celebrată aici, în mijlocul Asiei Mici, nu este acea zeiță născută din spuma mării la Paphos, în Cypru, care a luat mai apoi numele roman

de Venus, ci o zeiță anatoliană veche de cînd lumea, a fecundității și naturii. Mai degrabă o Dea Mater, o Cybele, o Gaea... Înrudită cu zeița cu multe țîțe din Efes.

Acropola cetății antice a fost construită pe un deal, desigur. Abia săpăturile recente au dovedit că acel deal este de fapt un *mount*, o colină care indică o locuire de milenii. Spațiul a fost locuit de prin mileniul V îHr! Și cultul zeiței fecundității al cărui nume nu s-a păstrat a început tot atunci. O dezvoltare deosebită a fost notată la apariția bronzului, pe la 2800-2200 îHr (mult timp s-a crezut că atunci a fost fondată cetatea – dar deja acropola a fost ridicată pe o colină existentă!) Mai tîrziu, odată cu sosirea grecilor, templul construit aici Aphroditei (pe la 800 îHr) a devenit un loc de pelerinaj vestit în toată lumea greacă (și apoi romană) timp de mai bine de 1000 de ani. Pînă cînd bizantinii au modificat Templul, transformîndu-l în basilică și punînd alături un palat episcopal (în sec IV, probabil pe timpul lui Teudosie cel Mare). Moment în care cetatea și-a pierdut definitiv din importanță, astfel că, după distrugerea produsă de arabi, dar mai ales de oștile lui Timur Lenk, cetatea avea să fie părăsită.

Acum vreo sută de ani a apărut un sat turcesc, construit exact deasupra ruinelor. Șansa sitului a fost că în anii 50 să aibă loc un puternic cutremur care a ras satul. Oamenii l-au reconstruit cîteva sute de metri mai încolo – permițînd astfel săpăturile arheologice inițiate de un turc, Kenan Erim, profesor la Universitatea din New York. La moartea lui, a fost înmormîntat în interiorul site-ului. Dar de atunci surprizele nu încetează, iar turiștii și-au făcut din site o destinație de prim ordin.

Surprizele au venit aproape imediat după începerea săpăturilor. S-a descoperit un stadion – unul din cele mai bine păstrate în întreaga lume greacă. Lui i s-au alăturat o poartă monumentală la intrarea în Templu (***Tetratlon***) – frumos reconstruită, urmele ***Templului*** (16 coloane au fost re-înălțate), un ***Odeon*** (excelent păstrat), ***Palatul episcopal*** (în ruini, ca și ***Băile lui Hadrian*** și ***Portico-ul lui Tiberiu***) La sud de ***Agora*** (care acum e un tăpșan înierbat) s-a dezgolit ***Teatrul*** elenistic – dar lărgit de romani ca să permită lupte de gladiatori -, de asemena foarte bine păstrat.

Dar cea mai importantă descoperire datează din ultimul deceniu: ***Sebasteion***, Templul lui August, pe locul unde o mlaștină părea să indice că nimic de interes nu poate fi ascuns. Templul era la capătul unei „platea” (stradă largă) mărginită de șiruri duble de coloane, pe două

nivele, cu statui și plăci cu basorelief. Pășind pe acea platea lungă de o sută de metri înspre Templu, sub privirile statuilor ce priveau de la etajul superior, trebuie să fi foat cu adevărat impresionant pentru pelerinul antic!

Multe din aceste statui se păstrează în ***Muzeul*** excelent, aflat imediat după intrare. La Aphrodisias se formase în sec I-II AD o școală vestită de sculptură, care profita de carierele de marmură din vecinătate (una cu marmură albă, strălucitoare, cealaltă cu o marmură vestită în antichitate, de culoare gri-albăstruie). Se credea că multele sculpturi care nu-și aveau rostul erau comenzi pentru construcții în întreaga Asie, poate chiar Roma (erau, pe lîngă statui de zei, portrete de împărați, senatori, guvernatori...)

Satul ***Gayre*** se află la 40km sud de șoseaua Denizli-Afyon, pornind din orașul Nazili (peste 100 mii loc). Mult mai aproape este orășelul Karacasu, la doar 13 km, aflat la intersecția cu drumul care duce peste munte direct la Denizli. Zona are puține locuri de cazare sau restaurante, majoritatea turiștilor sosind aici cu autobuze-tururi. De obicei este inclusă în tururi de o zi care pornesc de la Kusadasi (sau Izmir) spre Pamukkale, inclunzînd uneori și vizite scurte la siturile de la *Nyssa* și *Thralles* (Afyon).

Pe-un picior de plai...

Priene este un interesant loc de vizitat. De obicei, este inclus în turul care duce turiștii din Kusadași, Selcuk, Bodrum, Marmaris, sau chiar Denizli-Pamukkale, la „cele trei cetăți”, Priene-Milet-Didyma. Și într-adevar, e păcat să ajungi în zonă fără să le vezi.

Priene a fost construit pe malul golfului în care se vărsa Meandrul, care pe atunci curgea nu departe de poalele muntelui ***Mykale***. Astfel, cetatea profita de acropola formidabilă a muntelui, cu o cădere aproape vericală de peste 200 m, portul la Egee și valea Meandrului, devenind una din cele mai importante cetăți a Ligii Ioniene – de fapt, locul unde Consiliul celor 12 cetăți ale Ligii se întrunea anual. Acum rîul curge la

Templul lui Demeter - Priene

mai bine de 20 de km sud de ruine, iar marea nu se poate vedea, fiind la peste 14 km spre vest. De sus, de pe dealul pe care este situat situl, se poate vedea toată cîmpia aluvionară, pînă spre promontoriul Miletului, iar Meandrul își justifică numele, „meandrînd" prin cîmpie.

Situl este la cîteva sute de metri, pe un drum îngust, neasfaltat, de micul sat *Gulubahce*. Sat turcesc cu case împrejmuite de grădini bine udate și cultivate cu hărnicie. La o adică, sunt în sat cîteva pensiuni și bufete – deși nu prea văd cine ar opri aici peste noapte. Orașele mai mari Soke (14km), Aydin (70), Kusadași (55) – sau, spre sud, Altînkum-Yenihisar (40km), oferă multe pensiuni, hoteluri, restaurante – și viață de noapte...

Peretele aproape vertical al muntelui Mykale cade pînă la ***Templul Demetrei*** – din care au rămas doar cîteva coloane (reconstituite) - și urmele cetății bizantine. Zidurile elenistice (refăcute de bizantini) ocolesc muntele și platoul, oprindu-se deasupra rîpii aproape imposibil de suit dinspre cîmpie. La sud de Templu e ***teatrul***, nu mare (cca 5000 locuri) dar bine păstrat. Mai la sud de Teatru era zona centrală a cetății, care cuprindea mica ***Agoră***, ***Templul Athenei***, un ***gymnasium roman***, ***Bouleuterion*** (Casa Consiliului) și ***Prytaneum*** – și unde mai tîrziu s-a costruit o biserică bizantină. Încă mai la sud era ***marea Agoră***, ***Altarul lui Zeus*** și ***Palatul***, iar chiar pe buza platformei, ***stadionul*** și ***gymnasiumul elenistic***. Lateral, spre vest, era ***Templul Cybelei*** și ***Alexandrion*** – Templul lui Alexandru (Macedon). Mai exista, spre est, un ***Altar rotund al zeilor egipteni*** (Isis și Serapis). Toate acestea pe un grid de străduțe perfect perpendiculare între ele, în ciuda terenului denivelat, proiectat de arhitectul milesian *Hippodamos*.

În general, locul e plin de turiști aduși cu autocarul – dar cînd am ajuns eu acolo, în zori de zi (veneam direct de la Pamukkale, de unde plecasem pe la 6 și oprisem doar la Laodykeia și Aphrodisias), am fost aproape singur (mai era un cuplu de olandezi însoțiți de un ghid; poate portarul; am înțeles că dacă îi lași un bacșiș, îți arată ruinele...). Era liniște, doar cîntecul ciocîrliei se auzea deasupra cîmpiei, și brunurile sitului contrastau plăcut cu verdele intens al cîmpiei și pinilor, verdele pal al măslinilor, griul rocilor și albul marmurei. În ciuda liniștii, nu am văzut singurele viețuitoare ale cetății, șerpii și gușterii, ieșind la soare.

Misteriosul Milet

Părăsind satul Gulubahce, aflat la poalele muntelui pe care se găsesc ruinele cetății *Priene*, pornești spre sud tăind cîmpia mănoasă a Meandrului (*Buyuk Menderes* în turcește). Faptul că aici, în Antichitate, era golful Egeii, pare de necrezut – cîmpia se întinde la nesfîrșit! Doar în spate, abruptul muntelui Mykale îți arată pînă unde se întindea marea. La un moment dat, după vreo 20 km, încep să apară petece de mlaștină și, apoi, albia rîului. Este mărginit de stuf, așa că doar de pe pod ai o vedere a luciului de apă. În continuare, pînă acolo unde drumul spre **Miletus** (bine marcat) se desprinde spre est, cîmpia este plată și acoperită de tufe de ierburi care indică pînza apei la suprafață.

Primul lucru pe care îl vezi cînd ajungi la Milet este ***Teatrul Mare***. La început crezi că este un deal, poate cu o rîpă ca și Mykale deasupra cetății Priene – dar apoi începi să disceni gradenele. Personal nu am văzut un teatru atît de mare – nici măcar un stadion atît de mare! Da, sunt stadioane moderne imense, care pot aduna 70-80 de mii de spectatori – dar teatrul din Miletus putea aduna 25 de mii pe un sector de o treime de cerc!

Probabil așa l-a văzut și Pavel, la sosirea în Port. Spre sfîrșitul celei de-a 3-a călătorii, în drum spre Ierusalim, Pavel a făcut un popas în marele port al antichității, Milet. La acel moment, cetatea avea mai bine de o mie de ani vechime, fiind întemeiată de un erou grec ionian – zic legendele. Construită pe un promontoriu înconjurat din trei parți de apele Egeei, a avut trei porturi generoase și bine păzite, devenind cel mai mare port grec aș Antichității. De aici au plecat în timp nenumărate grupuri de colonizatori, care au întemeiat colonii din nord, de pe malul Mării Negre, pînă în vest, în Grecia Mare și Iberia... Printre ele, și Thomisul A fost liderul Ligii Ioniene, care cuprindea 12 cetăți grecești din Ionia și era cel mai mare port al Ligii. Dar Meandru, marele rîu care probabil a atras, prin lunca lui mănoasă, coloniștii în aceste locuri, s-a dovedit a fi blestemul cetății. Nestatornic în albia sa, „meandrînd" prin

luncă, a colmatat pe rînd fiecare port astfel că, după 1400 de ani de supremație, cetatea a fost părăsită definitiv. Acum există un sat la cîțiva kilometri – dar malul mării este la 14 Km! Cîmpia nu este o mlaștină doar datorită lucrărilor intense de îndiguire-asanare, care o transformă în bărăgan mănos. Cînd a sosit Pavel în Milet, cetatea rămăsese deja la doar două porturi...

E foarte interesant de găsit un răspuns la întrebarea: de ce s-a oprit Pavel în Milet? Să reamintim puțin întîmplările celei de-a 3-a călătorii misionare. După ce a străbătut toată Anatolia pe jos, din Siria prin Tars, Galatia, Pisidia, Pamfilia și Asia, apostolul a ajuns la Efes, ținta călătoriei lui. Era prin 53-54 AD. În Efes a stat trei ani, înființînd o biserică a lui, cu ajutorul celor lăsați de el acolo, Priscilla și Aquila. În acea perioadă a avut neplăceri cu biserica întemeiată de el cu cîțiva ani înainte, la Corinth, vizitînd-o (dacă luăm de bune afirmațiile din scrisorile lui către Corinthieni, scrise la Efes) de două ori, pe corabie.

Dar, în urma zaverei argintarilor, Pavel pornește spre Macedonia, mergînd pe jos prin Smyrna și Troas, apoi pe corabie la Philippi și apoi, din nou pe jos, la Thesalonike. De acolo, dă o fugă de cîteva luni (vreo 2-3?) la Corinth. Se pare că de data asta ruptura cu biserica din Corinth e totală, pornind de la acuzația că și-ar fi însușit din banii strînși pentru biserica din Ierusalim. Vrînd să plece spre Ierusalim direct de la Corinth, niște „Iudei" „îi pun curse" – așa că el se reîntoarce la Thesalonike. De data asta, fiecare biserică trimite colecta prin propriul ei sol, și nu prin Pavel. Nu se știe dacă asta este la cererea apostolului, pentru a-și dovedi buna credință, sau o hotărîre a bisericilor, manifestare a neîncrederii lor. Astfel că de la Thesalonike pornește un grup mai mare de creștini, luînd o corabie spre Troas. Dar, din nou, Pavel preferă să meargă pe jos pînă la Philippi, de unde ia o corabie (de fapt, de la Neapolis) spre Troas, însoțit de data asta de „noi" (poate Lukas?).

La Troas serbează Ziua Azimilor (ajunul Paștelui), după care ceilalți trimiși pornesc pe o corabie spre Ierusalim – doar Pavel merge din nou pe jos, de data asta pînă la Assos, drum de o zi spre sud din Troas, „pentru că el trebuia să facă drumul pe jos" (?). În Assos este luat pe coabie de ceilalți. Ne putem întreba: de cine se ferea apostolul? E greu de crezut că „Iudeii" din Corinth îl urmăriseră pînă în Thesalonike și Troas, să îi pună „curse"... Dar apoi se întîmplă un lucru și mai straniu.

Teatrul Mare din Milet

După ce trece pe lîngă Chios și oprește peste noapte în Samos, Pavel decide să nu oprească la Ephesus „ca să nu piardă timpul în Asia, căci se grăbea ca, dacă îi va fi cu putinţă, să fie la Ierusalim de ziua Cincizecimii". Avea sens, drumul între Troas și Ierusalim putea lua, în condiţii extrem de nefavorabile (altfel nu dura mai mult de zece zile pe corabie) cincizeci de zile, deci un stop la Efes putea întîrzia sosirea la Ierusalim.

Totuși, Pavel oprește în Miletus și de aici trimite vorbă presbiterilor din Efes să vină ei la Milet, să se întîlnească. Acum, distanţa dintre Milet și Efes este de vreo 75 de kilometri, traversînd doi munţi. Dacă solilor trimiși de Pavel le-a luat, probabil, două zile, prezbiterilor („bătrînilor") din Efes le-a luat pe puţin patru. Cu o zi de pregătire, e posibil ca Pavel să fi pierdut o săptămînă așteptînd în Milet. Asta cînd, dacă oprea în Efes, putea chema prezbiterii pe corabie să le spună ce avea să le spună, apoi pleca mai departe după cîteva ore. De ce, deci, nu a oprit în Efes?

Unii cercetători creștini spun că poate s-a ferit să dea ochii cu argintarii. Lucrurile nu stau chiar așa – după răscoală el nu a fost alungat, ci a plecat de bună voie. De fapt, autorităţile cetăţii îi ţinuseră partea, greu de crezut că avea să se teamă de ceva. Dar poate avea să se teamă de creștinii din Efes? Chemîndu-i pe prezbiteri, oameni din anturajul lui, la Milet, putea vorbi cu ei fără interferenţe din partea celorlalţi enoriași. Și, din discursul care apare în *Fapte*, se pare că tot scopul chemării lor a fost să „își ia rămas bun". De fapt Pavel a atins trei subiecte. Primul, să le spună despre problemele pe care bănuiește că le va întîmpina în Iudea; al doilea: să se justifice, să respingă acuzaţiile care i se aduceau (nu se spune precis care, dar se înţelege că nu a rîvnit „la argintul, aurul și hainele nimănui"; și mai este o frază care nu prea poate fi explicată: că e „curat de sîngele tuturor"); și, al treilea, să îi avertizeze împotriva celor care vor încerca să tragă ucenicii de partea lor.

Aceste prorociri aveau să se împlinească. În Iudea avea să-l aștepte „lanţuri": după ce a fost judecat în faţa Soborului (e greu de înţeles dacă în faţa Sanhedrinului Templului, sau a soborului bisericii creștine din Ierusalim) a apelat la ajutorul romanilor și a fost închis la Cesarea doi ani, după care a fost trimis la Roma. Cînd *Faptele* se încheie, în 62 AD, el trăiește încă în domiciliu forţat în Capitala Imperială. Acuzaţiile împotriva lui se pare că au fost acceptate la Ierusalim, biserica de acolo a refuzat să primească banii adunaţi de Pavel – primind doar cei aduși

de trimișii bisericilor. Bisericile înființate de Pavel l-au recunoscut ca întemeietor al lor abia mult mai tîrziu, dupa Războiul Iudeilor, cînd importanța creștinismului iudaic trecuse, iar figura lui Pavel începuse să se ridice din nou (mai ales datorită învățăturii adresate direct gentililor). La Efes nu a mai ajuns – decît dacă interpretările unor aluzii din scrisorile apocrife (atribuite lui) indică o ultimă vizită în Asia, între eliberarea lui în 62 și executația lui în 64-66 AD.

Nu ni se spune dacă în săptămîna cît a stat să aștepte pe prezbiteri a ținut vreo predică. E probabil să se fi ferit să fie văzut. Unii cercetători vorbesc despre posibilitatea ca acea corabie pe care se suise la Assos să nu fi oprit la Efes, mergînd direct la Milet – dar atunci asta ar fi spus și *Faptele*. Pe de altă parte, e posibil ca Milet să fi fost destinația acesteia, aici Pavel ar fi trebuit să debarce - și să nu fi găsit niciuna care să plece mai curînd. Ei se bazează pe faptul că, în final, Pavel a plecat pe o corabie la Patara și acolo s-a transbordat pe alta, spre Tir. Dar, trebuind să schimbe corabia în Milet (mai puțin de o zi de navigație spre sud), de ce nu s-a interesat de o alternativă în Efes, al doilea port ca mărime al Asiei, capitala Asiei de fapt? Probabil nu o să aflăm niciodată răspuns la aceste întrebări, Pavel și autorul *Faptelor* scriind de pe o poziție partinică...

Cînd Pavel a ajuns în cetatea Miletului, puține din clădirile ale căror ruine le vedem azi, existau. Unul din porturi este complet acoperit de cîmpie. Al doilea, o mlaștină în partea nord-vestică a promontoriului, este mărginit de ruinele celor două statui ce marcau intrarea în port, doi lei („***Portul Leilor***”) – dar e posibil ca ei să fie mai tîrzii. Marele teatru exista, dar era mult mai mic. Acum îl vedem pe cel lărgit de romani – este într-adevăr impresionant! - cel mai mare teatru antic păstrat în afara Romei (după Coloseum). Mai este ***stadionul***, la sud de teatru, elenistic, iar spre sud, ***Poarta Didymei***. Probabil existau și agorele, în forme reduse: Miletul avea trei ***Agore***, două în partea estică (de Nord și de Sud; ***Bouteulerionul*** între ele e mai recent) și unul în vest, lîngă stadion. Restul ruinelor reprezintă construcții ce datează de pe timpul lui Marc Aureliu (***Băile Faustinei***, celelalte ***terme romane***), dar și din perioada bizantină. În zona ***Muzeului*** se păstrează ruine din perioada miceniană și chiar minoică. Muzeul nu este prea interesant, mai tot ce era de valoare în sit este acum la British Museum... Mai există un caravanserai selgiucid, acum transformat în zonă comercială, și o mică ***moschee*** din perioada de tranziție selgiucidă-otomană, cu un interesant portic.

Miletus nu este o destinație în sine, dar merită văzut în turul organizat de mai toate agențiile turistice din zonă, incluzînd, alături de Milet, Priene și Didyma. Acesta durează cel puțin o jumătate de zi (acum sunt făcute cam în grabă, fie pentru a se putea organiza două pe zi, fie pentru a se opri la vreun magazin de covoare sau ceramică...). Pentru cei ce aleg să petreacă un sejur la *Altînkum*, dincolo de Didyma, o excursie la Milet este una scurtă; poate fi făcută chiar și cu bicicleta.

Coloanele Dydimei

Dydima este, de obicei, ultima etapă a turului „celor trei cetăți”: Priene, Milet, Dydima. De ce aceste trei și nu și altele din zonă, nu prea știu. Sunt oricum aproape în linie dreaptă, la distanță relativ scurtă una de cealaltă și pot fi făcute într-o zi. Mai nou, tăind colțurile și grăbind vizitarea, chiar în jumătate de zi, pentru a permite organizarea a două tururi pe zi. Și rămîne chiar timp de vizitare a unui magazin de covoare, pielărie sau bijuterii...

Miletul este la 22 km sud de Priene, iar Dydima (numit de turci *Didim*) la 20 km sud de Milet. În sine, orășelul Didim nu are multe lucruri de arătat – în afară de fabulosul ***Templu al lui Apollo***. Ruinele acestuia se află aproximativ în centrul localității (care se numea pînă nu de mult Yenihisar), orășel care, în ultimele două decenii, s-a lungit imens, înglobînd atît **Altînkum**, resortul din sud-est, cît și noile dotări turistice (resorturi, hoteluri, marina) ce au apărut la nord-vest – pe mai bine de 12km.

Ce se păstrează din fostul Templu e impresionant. Coloanele ce stau în picioare (probabil reconstruite) sunt absolut colosale. Dydima nu a fost niciodată o cetate – ci un loc de cult. Nu se știe cînd a fost construit primul templu, probabil la sosirea ionienilor, dar el a fost distrus de perși pe timpul răscoale, în 494 îHr. Pe timpul lui Alexandru a început construcția celui ce a devenit faimos în toată lumea antică (*oikumene*) și care, se pare, nu a fost niciodată terminat. Era locul unde preoții lui

Templul lui Apollo - Dydima

Apollo făceau oracole pelerinilor – deci, localitatea era locuită doar de preoți. Oracolele erau date pe tăblițe, în versuri, după ce „profetul” bea dintr-un izvor „sfînt”. E de bănuit că, într-un fel sau altul, apa „amețea” pe cel ce o bea (poate cu ajutorul unor ierburi?)

Templul avea 120 de coloane imense – se păstrează doar cîteva și postamentul celorlalte. Atît coloanele, cît mai ales piedestalurile erau decorate cu imaginație (am fotografiat mai multe, nici una nu se repetă în desenul decorației!). O rampă acoperită duce la „*cella*” – „sfînta sfintelor” -, acolo unde se făcea divinația și se afla altarul. O cale cu coloane și statui ducea de la templu la un mic port. Statuile au stat pe loc pînă le-au luat englezii, acum majoritatea sunt în lăzi în subsolurile British Museum...

Aspendos

Cetatea era situată chiar pe marginea cîmpiei Paflagoniei, la poalele munților. Este, deci, cea mai îndepărtată de Antalya și cea mai apropiată de Side. A fost o cetate prosperă, chiar înfloritoare pe timpul romanilor (în sec. 2 AD), deși nu avea ieșire la mare. Se afla însă pe Via Sebaste, la o distanță potrivită de popas între Perge (sau Attalya) și Side (o zi de mers pe jos). Ceea ce îi dăduse importanță fusese faptul că era cetatea de graniță a regatului Pergamului, locul unde se percepeau taxe de la călătorii/negustorii care intrau în regat.

Principala atracție este ***teatrul roman***, extrem de bine păstrat. De fapt, aproape intact (s-au făcut totuși deseori lucrări de reparație, chiar și pe timpul selgiucizilor). A fost construit pe baza proiectului arhitectului *Zenon* la 162 AD și are o capacitate de 12 mii de spectatori. Aici au loc în fiecare an spectacole de sunet și lumină, „life” – mai ales Festivalul Internațional de Teatru și Balet, care ține o lună (15 iunie – 15 Iulie). Repertoriul și numele prestigioase atrag un număr mare de spectatori, nu rareori toate cele 12 mii de locuri fiind vîndute cu mult timp în avans. Cei mai mulți spectatori sunt turiști din Antalya și Side, aduși de agenții turistici. Am avut și eu ocazia să urmăresc un spectacol cu Lucia di

Lamermoor de Donizetti, costul biletului fiind de 36TL (cu transport cu tot). Din păcate, camera digitală era la încărcat, așa că nu am nici o poză de la Aspendos.

În afară de teatru, sunt puține lucruri demne de văzut; doar ruinele unui apeduct roman cu două niveluri. Oricum, cei duși la spectacol nu au răgazul necesar să viziteze situl.

Termessos, cetatea șoimilor

Foarte puțini turiști au auzit de această cetate antică. Nici n-a fost una mare, într-o margine a micului regat al Paphlagoniei, deși cetatea era locuită de pisidieni. Numai cei ce se încumetă să urce spre acest cuib de vulturi înțeleg de ce Akexadru Macedon a trebuit să treacă pe lîngă cetate fără a reuși s-o cucerească, după ce a fost respins, iar romanii nu au încerca vreodată s-o atace. Ei au acceptat-o, în 70 îHr drept aliat și nu ca supus. Este una din puținele, poate unica cetate necucerită vreodată de-a lungul existenței...

Cetatea a decăzut mai tîrziu datorită proximității de marele oraș Attaleia și a faptului că drumurile comercial mergea pe la Perge, și nu pe la poalele muntelui lor, pierzînd unica sursă de venit: vama. Imperiul roman era prea puternic pentru a mai permite expediții de jaf din partea muntenilor pisidieni. Dar ceea ce a pus capăt existenței Termessosului au fost cutremurele.

Este destul de dificil de ajuns la sit. La 27 km de Antalya pe drumul spre Denizli, după ce se trece pe lîngă spectaculoasa cascadă Duden (de Sus), se face un drum lateral marcat modest (Gullukdagi Mili Park). Dn acest punct, alți 7 km prin pădure de pini ne duce la Poarta lui Hadrian – locul de unde pornește cărarea care urcă la cetate. Este un urcuș abrupt de cca 3 km (minim 30 min), în plin soare (e bine să fie făcut dimineața, chiar dacă aerul este mai răcoros decît în Antalya mai tot timpul zilei). E bine să aveți o sticlă de apă – nu veți găsi niciun izvor.

Cînd ajungeți pe culme – de fapt, o șea între două culmi muntoase, prăpăstioase -, dați de primele ruine. Pe stănga este un ***gymnazium***, în

față ruinele unei străzi cu magazine. Dincolo de ele, este ***mormîntul lui Alcesta***. La stînga, pe lîngă gymnasium, se ajunge la „***Casa termessiană***” (o ruină mai bine păstrată), de unde poteca se bifurcă: o cărare duce spre micul ***templu corinthian*** (după coloanele rămase) iar cealaltă, spre ***stoa***. De fapt, sunt două: ***a lui Attalos*** și ***a lui Osbaras***. Dincolo de ultma din ele, este Teatrul. În spatele coloanelor (postamente) ale acestei ultime stoa (reamintesc, stradă mărginită cu coloane, unde erau amplasate magazinele) este centrul economic și politic al cetății: un ***forum***, ***buleiteronul*** (sfatul), ***Herounul*** (templul Eroului eponim) și două ***temple***: al lui ***Zeus*** și al ***Artemidei*** (probabil aceiași zeitate anatoliană a fecundității). Cărarea continuă spre sud, ducînd, după un urcuș încă mai abrupt de alți 3 km, la ***necropolă***. Imaginea mormintelor și sarcofagelor deschise, aruncate parcă în joaă împrejur (de cutremure și jefuitori de morminte) pare desprinsă dintr-o scenă a Zilei Judecății de Apoi. De aici, priveliștea se deshide generos peste întreaga cîmpie a Antalyei, pînă spre mare, dar și a culmilor muntoase dimprejur.

Cel mai fantastic obiectiv rămîne Teatrul. Pe lîngă teatrul din Pergam, acesta m-a impresionat cel mai mult. Păstrat în stare aproape perfectă, este agățat chiar pe marginea prăpastiei. Nu este foarte mare – probabil avea o capacitate de cca 5000 spectatori, dar, așezat la poalele unui abrupt cenușiu, deasupra unei prăpăstii de cîteva sute de metri, îți taie efectiv respirația.

Un alt tărîm, o altă lume: Cappadocia

Înainte chiar să fi ajuns la Konya, de unde am vizitat cetățile pomenite în *Fapte*, drumul dinspre Adana m-a dus mai întîi în ***Capadoccia***, 250 Km est de Konya. Cappadocia este o provincie istorică situată în centrul Anatoliei. A avut regi la un moment dat, clienți romanilor. A fost mult timp și provincie romană. A avut diferite întinderi, ocupînd la un moment dat regiunea dintre Malathya în vest, Marea Neagră la nord și Munții Taurus la est și sud. A format centrul puterii hitite. Azi, prin Cappadocia se înțelege aria dintre Aksaray la vest, Kayseri la est, Nigde

Hornuri - Pashadagi

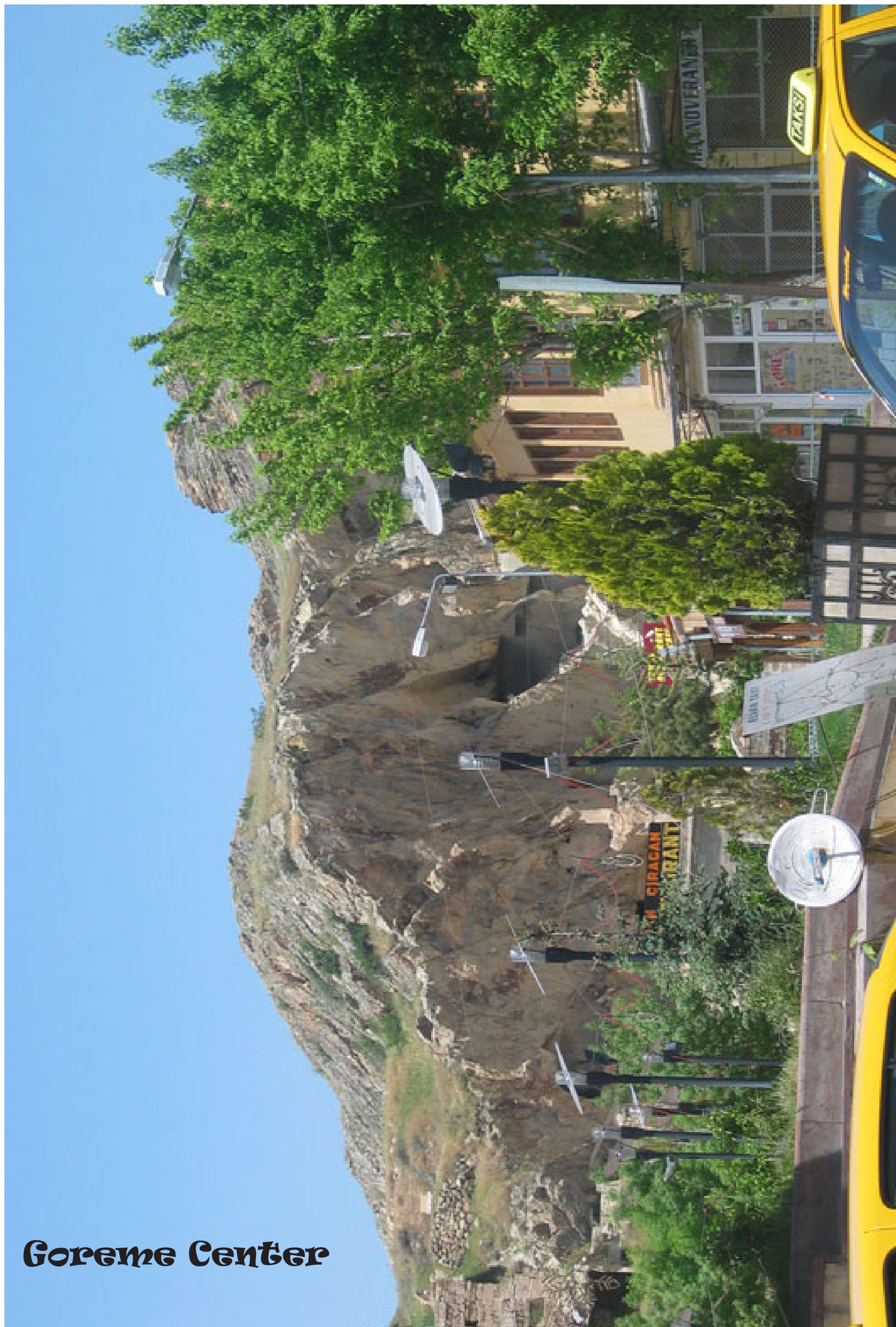

la sud și Hacibektaș la nord, cu centrul la Goreme.

Este o zonă atît de stranie, încît a fost folosită în numeroase filmări pentru Star Wars. A spune că peisajul este „lunar” ar fi o limitare. Formațiunile de stîncă sunt unice și mult mai variate decît cele de pe Lună. Totul a pornit acum vreo 10 milioane de ani, odată cu erupția a trei vulcani din zonă (***Erciyes Dagi***, ***Guludag*** și ***Melendiz Dagi***), situați în nord-vestul regiunii între Kayseri și Nigde. Stratul gros de tuf vulcanic a acoperit o zonă imensă. De atunci, vîntul și apele au tot săpat în el – rezultatul se poate vedea azi. Pentru că tuful a fost deseori acoperit în timp cu straturi de rocă mai dură, multe formațiuni par niște ciuperci, cu pălării așezate pe coloane gigantice (așa numitele „coșuri ale spiritelor”) – nu foarte diferite de Babele de la noi. Dar **Coșurile** sunt doar cele mai spectaculoase din formațiuni, multe altele sunt asemănătoare unor turnuri de cetate, ziduri, castele...

De asemenea, vestite sunt „columbarele”. Ele aveau rolul de a atrage porumbeii sălbatici, care le foloseau de adăpost. Pentru a-i face să intre, deseori gaura era vopsită alb și netezită, să faciliteze intrarea, iar în interior erau instalați suporți pe care să stea păsările să cuibărească. De ce tot acest interes? Pentru că sutele de păsări făceau o groază de găinaț – pe care călugării din zonă îl adunau și-l foloseau ca îngrășămînt natural în podgoriile lor, de unde obțineau astfel struguri extrem de dulci.

Și asta nu ar fi nimic, dar din cele mai vechi timpuri mîna omului a intervenit copios, transformînd locuri interesante în locuri de legendă. Mai ales pentru a se apăra, oamenii au început să sape în roca ușor de prelucrat, în tuf, construind adăposturi, locuințe, biserici. Aici se pot întîlni vestitele locuințe „troglodite”, subterane, cele de la **Kaymakli** și **Derinkuyu** fiind vestite. Mai tîrziu, prin sec VIII-IX, zona a devenit locul de refugiu al călugărilor creștini (pe timpul ocupației arabe și, mai tîrziu, turcești; și unii și alții, musulmani). Au săpat mînăstiri și bisericii, sau simple chilii (e de bănuit că sihaștrii au trăit în astfel de chilii săpate în stîncă încă de la începutul creștinismului; Sf. Grigore din Nyssa amintește de ei) și, prin sec. X, au început să le picteze. Bisericile rupestre și frescele lor sunt patrimoniu internațional, azi. Pot fi vizitate în Muzeul în aer liber **Goreme**, dar și la **Zelve** și pe **Valea Ilhara**. Mînăstirea de la **Yaprakhisar**, alături de orașele subterane amintite, se alătură formațiunilor de la Ucisar și Urgup, ca și din micile localități din zonă: **Ortahisar, Mustafapașa,**

Goreme Center

Cavușin, Goreme, Yeni Zelve, Soganli. În partea de nord, în apropiere de **Avanos** (care este un centru vestit de olărit) sunt alte două situri **Gulșehir** și **Hacibektaș** (mai puțin interesante).

Satele și orașele din zonă trăiesc din plin momentul. Profitînd de boom-ul turistic, mai toată lumea lucrează în această industrie. Majoritatea caselor s-au transformat în pensiuni, se construiesc multe hoteluri – mai ales folosindu-se, cu permisiunea guvernului, fețele muntoase lîngă care sunt amplasate: multe au camere săpate în tuf (spectaculoase, dar în general lipsite de instalații, greu de realizat în grote...) Restaurantele sunt fără număr, majoritatea servind o specialitate a zonei, „tocană ciobănească în ulcior”. Se prepară cam așa: într-un ulcior se pun vegetale (ceapă, roșii, ardei, un cățel de usturoi), fîșii sau bucățele de carne (inițial miel sau oaie, azi și pui sau vită) și ulei de măsline, poate și ceva ierburi aromate, se astupă bine și se bagă în jar. Cînd e gata (cam 20 min), ulciorul se aduce fierbinte la masă și i se „taie” (cu sabia, sau un cuțit-satîr) gîtul, cu grijă, după care tocana se varsă pe platou. Este excelentă! Clientul își poate păstra cele două jumătăți de ulcior...

Sunt foarte multe restaurante care servesc vin, mai ales că regiunea este una din importantele zone viticole ale Turciei. Mai ales **Avanos** și **Urgup** au standuri de vin produse loca, iar la Urgup are loc, anual, Festivalul Vinului. Pe lîngă asta, sunt multe magazine de covoare, carpete și chilimuri, pietre prețioase și semiprețioase, bijuterii, locuri de închiriat mașini, scutere, biciclete (chiar cămile și cai), agenții turistice, frizerii, magazine „cu de toate”, alimentare... pînă și spălătorii și internet-cafe-uri. Profitîndu-se de briza de munte, se organizează călătorii (de o oră) cu balonul deasupra regiunii. În general, un turist nu se poate plictisi stînd în zonă o săptămînă – ceea ce se și întîmplă de obicei. Eu am stat numai cinci zile, dar multe locuri din Cappadocia au rămas nevizitate, avînd încă multe locuri de văzut.

În zonă sunt alte obiective care nu aparțin propriu-zis Cappadociei, pe care le-am vizitat și eu. Unul este orașul **Kayseri**, chiar la marginea estică a regiunii. Celălalt este **Valea Ilhara** (Peristeme), care nu ar trebui ratată de excursioniști.

Goreme, locul de vis

Nu este obligatoriu să alegi satul Goreme drept bază în vizitarea Cappadociei – dar este cel mai convenabil. Este situat central, cu rapide căi (și mijloace) de acces către alte localități. Este în centrul unui peisaj de altă Lume; în orice direcție te-ai duce, te simți în afara timpului și spațiului terestru. Însăși satul este un amestec insolit de tradiție și cosmopolitism. Se pot întîlni pe stradă, simultan, turiste în șort și maieuri, fără sutiene, și turcoaice îmbrobodite și cu șalvari. Nu știu ce brumă de agricultură se făcea înainte de boomul turistic, dar azi nu cred să mai fie vreun „țăran" în Goreme. Mai mult, în sezon satul se umple nu numai de fii și fiicele lui, întorși acasă pentru slujbe în turism (și ocupații legate de acesta), dar chiar și tineri din orașele nu tocmai îndepărtate, Aksaray, Nevșehir, Nigde, Kayseri... Și pot fi întîlniți chiar și locuitori flotanți sau definitivi de alte nații, mai ales posesori de pensiuni: canadieni, germani, olandezi...

Nu știu cum e Goreme în timpul iernii, deși am văzut vederi cu imagini de iarnă. Vara este cald, e de preferat să-l vizitați la sfîrșitul lui mai, sau poate prin septembrie. Aproape că nu există fereasră de pensiune sau hotel care să nu-ți arate priveliști cu stînci de forme curioase sau firide săpate în stîncă. Acelea au fost locuințele pe vremuri, acum sunt folosite ca și „cămări" în care se depozitează brînzeturi sau vin. Într-un loc am vazut o capră într-o astfel de grotă, amintindu-mi de scena Nativității... Și, din ce în mai mult, noi hoteluri și pensiuni sunt construite chiar sub stîncă, pentru a profita de grote sau pentru a săpa camere-grotă în stîncă – mult apreciate de turiști. Desigur, multe din pensiunile-hotelurile din Goreme au piscină și, vă rog să mă credeți, nimic mai înviorător decît o baie după orele de colindat printre formațiunile de stîncă arzînd în soare.

Principalul punct de atracție al satului este ***Muzeul în aer liber Goreme***. El se află la cca 1.5 km pe șosea de la marginea satului. Nu e propriu-zis un muzeu, ci o vale cu multe biserici săpate în stîncă. Unele sunt numite „biserici", altele „mînăstiri". Mînăstirile sunt mai mari, uneori o întreagă stîncă uriașă este sfredelită de camere și culoare, în afară fiind vizibile doar „ferestrele", deschizături înguste care lasă aerul și lumina să pătrundă în munte. Unele sunt pe mai multe niveluri, cu scări înguste interioare. Multe din ele au picturi „rupestre", fresce de fapt. Pentru că, dacă unele grote datează poate și din antichitate, ele au fost lărgite și pictate în perioada bizantină. Multe din aceste fresce se păstrează excelent și sunt de o mare frumusețe, chiar dacă deseori „naive", pictate poate de vreunul din călugării mînăstirii troglodite.

Sunt vreo 30 de biserici și mînăstiri – valea fiind declarată Obiectiv de Moștenire Internațională (așa cum e Voronețul la noi). Frescele înfățișează, desigur, în principal scene din Noul Testament, dar și din viața unor sfinți. Primele întîlnite sunt ***Mînăstirea Măicuțelor*** și cea a ***Călugărilor***, simple, în general o sală mai mare de întîlnire-masă și scări ducînd la capelă și chilii. ***Biserica Elmali*** (a Mărului) are cele mai sofisticate fresce din Muzeu, datînd probabil din sec. XI. Puțin mai sus e ***Biserica Barbara***, numită așa pentru că se crede că una din fresce o reprezintă pe sfîntă. Este biserica cu cele mai puține imagini, se întîlnesc mai ales cruci și elemente stilizate – ceea ce i-a făcut pe unii să afirme că datează din perioada iconoclastă (750-850 AD).

Urmează ***Biserica Carikli*** (a Sandalelor) – cu urme de pași pe pardoseală Are una din cele mai frumoase reprezentări a Sărutului lui Iuda. Alături, o grotă fără nume, cu un om călare (probabil Sf. Gheorghe). Mai departe pe cărare este ***Biserica Karanlik*** (Întunecată), pentru că are puține ferestre. Frescele au fost descoperite relativ recent (prin anii 80), cu imagini ale Patimilor, și un refrectorium (sală de mese) cu masă și bănci săpate direct în stîncă. ***Biserica Yilanli*** (a Șarpelui) îi prezintă pe Sfinții Gheorghe și Teodor luptîndu-se cu balauri. Interesantă și fresca ce îi înfățișează pe împărații Constantin și Elena, ținînd în mînă Adevărata Cruce. Ultima biserică pe loop este cea a ***sf. Basil***, cu fresce relativ modeste.

În afara Muzeului, la cca 200 m spre sat, este ***Biserica Tokali***. Deși intrarea este chiar în șosea, este mai puțin vizitată, lipsind loc de parcare (trebuie să vii pe jos de la parkingul de lîngă Muzeu și să riști traversarea șoselei; în Turcia, **întotdeauna** cel călcat e de vină!). Are însă poate cele mai minunate fresce din Cappadocia! Tot pe drumul spre sat, pe partea stîngă de data asta, se află alte două biserici, ***Nazar*** (a Deochiului) și ***Sakli*** (Ascunsă).

Goreme - Panorama

Cum ziceam, din satul Goreme pornesc nenumărate trasee (ce se pot străbate numai cu pasul – și cu bocanci de munte!). Patroana de la pensiunea *Soke*, canadiancă, dă cu plăcere informații utile și chiar o hartă desenată „de mînă” cu astfel de trasee. Dimineața îl puteți însoți pe flocosul și prietenosul cîine al pensiunii, care străbate zilnic un traseu care îl duce pînă în *Valea Trandafirilor*, de unde se întoarce acasă – din motive doar de el știute. Drum de 6 km (cam 2 ore).

Satul nu este foarte întins. Are un nucleu în jurul Centrului și cîteva brațe ce se strecoară prin văi, sau de-a lungul șoselei spre *Panoramă*. Aceasta este o culme muntoasă între *valea Goreme* (a satului) și a *Porumbeilor* (cu mulți porumbei, desigur, dar numită așa de la columbarele săpate în stîncă). Aici puteți avea o priveliște minunată atît asupra satului și a văilor din apropiere, cît mai ales asupra stîncii ***Ucisar***, un munte săpat cu grote pe 10-11 nivele. Satul Ucisar este de jur-împrejurul stîncii, dar mai ales în dosul ei.

Cam totul se poate întîlni în Centrul satului Goreme: autogara, restaurantele, pensiunile, Bazarul... Cea mai interesantă stîncă din Goreme, o „căpățînă de zahăr” asemănătoare celei din Rio de Janiero, este lîngă pîrîu și se numește *Kale* (Castel). Cam pe la etajul doi-trei are o firidă cu coloane în stil grecesc. Este frumos luminată noaptea și la picioarele ei este un restaurant cu grădină cu multă vegetație și mîncare foarte bună (și ieftină).

Din Goreme se pot face excursii (organizate sau pe cont propriu) prin Cappadocia. Cea prin văile din jur, un adevărat loop, se poate face folosindu-se *dolmușul* care trece prin ele, cam de două-trei ori pe oră. Localitățile întîlnite pe traseu, în ordine, sunt: ***Cavușin*** („Mînăstirea” *Sf. Gheorghe* și *Biserica Chavușin* – cu fresce), ***Pașa Bagi*** (formațiuni de „Hornuri”), ***Zelve*** (vale monastică asemănătoare celei de la Muzeul din Goreme, dar mult mai puțin interesantă și fără fresce), ***Aktepe*** (Yeni Zelve), cu faimoasa Vale a Hornurilor Zînelor, ***Urgup*** (o a doua posibilă bază pentru excursiile în zonă), cu „cetatea” cu intrări chiar în centru, ***Ortahisar*** (cu faimosul *Kale* din centru, o stîncă de 18 m folosită drept refugiu pe timpul bizantinilor – azi oferă o panoramă, mai ales la asfințit, care îți taie respirația!), ***Ucisar*** (de care am vorbit) și înapoi în Goreme. Folosind numai minibusul, se poate face acest *loop* cam într-o zi, vizitînd locurile fără a te grăbi prea tare.

Mai sunt cîteva locuri care ar trebui incluse în program. Primele, ***Mustafapașa*** și ***Soganli,*** pot fi vizitate mergînd la Urgup și de acolo luînd un dolmuș local. Cu această ocazie se poate vizita și Ortahisar, mai mult decît numai Kale din centru: bisericile cu fresce din apropiere (***Harim, Sanca, Cambarli***) și, mai ales, ***Biserica Tavșanli*** (la 3 km de sat) și complexele de la ***Kizilcukur*** și cel numit ***Balkan***. Mustafapașa, la 5km sud de Urgup, a fost un sat locuit de greci. În urma lor a rămas biserica ***Aygos Vasilios***, cu frumoase fresce bine păstrate. Frumoase fresce, din sec. XIX pot fi întîlnite și în case private, putînd fi vizitate însă doar cu permisiunea proprietarilor. Soganli este o vale la vreo 6 km de Gozeloz, 35km S. de Urgup, mult mai puțin vizitată decît Goreme și Zelve. Pe lîngă formațiuni de piatră interesante, are porția ei de biserici troglodite cu fresce, multe bine păstrate.

O altă excursie de o zi poate să se îndrepte spre nord, spre ***Avanos***. Localitatea nu are nimic din ceea ce atrage în Cappadocia, dar e un important centru de olărit. Pe lîngă ceramica deosebit de interesantă, aici se fac miile de ulcioare folosite în restaurantele din zonă (dar le-am întînit și la Dalyan, la sute de kilometri spre vest) la vestita *Tocană ciobănească în Ulcior*. Este, de asemenea un important centru viticol. De aici se pot vizita însă ***Gulșehir*** și interesantele biserici de la *Aciksaray* și *Karși* – și chiar ***Hacibektaș,*** centru religios (pentru cine este interesat de islamism), dar și cu un foarte interesant muzeu cu obiecte hitite.

Din adîncuri în văzduh

Alte destinații, pornind din Goreme, sunt cele situate spre sud și sud-vest:vestitele „orașe subterane” și Valea Ilharei. Orașele subterane se pot vizita și pe cont propriu, dar un tur rezervat este mai indicat: nu sunt scumpe, se văd multe lucruri în cîteva ore, un ghid explică (în engleză) locurile vizitate și cuprinde și o excursie spre ***Valea Ilhara*** și ***Yaprakhisar***, locuri care ar trebui vizitate separat în altă zi, cu multă cheltuială și consum de timp. Și care nu pot lipsi din itinerariul unui turist!

Orașele subterane sunt mai ales trei (se vizitează însă doar unul sau două din ele): ***Kaymakli***, ***Mazikoy*** (10 km E de Kaymakli) și ***Derinkuyu*** (10 km S de Kaymakli). Se crede că săparea lor a început încă de pe

Derinkuyu

timpul hitiților, acum mai bine de 4000 ani. Xenophon amintește de ele în *Anabasis*. Între timp s-a ajuns la adîncimi nemaivăzute: Derinkuyu are 8 niveluri subterane! Se crede că a adăpostit la un moment dat chiar și 10 mii de oameni! Se crede (nu s-a descoperit deocamdată) că exista o legătură subterană între Kaymakli și Derinkuyu (amintesc: 10 km!) Acum se vizitează doar o mică parte din complex, zona iluminată și bine marcată. Cine o ia la întîmplare are toate șansele să se rătăcească... Se pot vedea mulțime de camere de dormit, cu ferestre între ele (se pare că locuitorii nu prea cunoșteau importanța vieții private...), dar și săli de mese, bucătării, biserici, grajduri chiar, teascuri de vin și depozite de amfore. Culoarele strîmte puteau fi ușor apărate, mai ales că „uși” rotunde din piatră dură se puteau rostogoli din nișele lor în perete pentru a închide intrarea. Oamenii puteau sta în subterană pînă la opt luni, au calculat arheologii germani. Puțurile de aerisire lucrează excelent și astăzi – nu e nevoie de ventilatoare. Populația se ocupa cu agricultura în luncile din apropierea intrării. Cînd pericolul a trecut, în jurul lor au apărut sate. Sunt locuri care nu ar trebui neglijate de nimeni care vizitează Turcia și Cappadocia.

Valea Ilhara este cumva în afara Cappadociei, deși seamănă mult în caracter. Este o vale-canyon impresionantă, cu pereți de pînă la 300 m înălțime, în care s-au refugiat călugări în perioada bizantină (pe atunci se numea *Peristrema*). Așa că își are porția ei de „mînăstiri” și „biserici” săpate în stîncă, unele din ele pictate. Cele mai interesante sunt ***Yilanli, Sumbulu, Kokar, Egritaș***... cu totul vreo 20, din care vreo 14 demne de a fi vizitate. Pentru cine vrea să le viziteze temeinic, e nevoie să își acorde o zi întreagă. Valea are 16 km, din care cea mai intereantă porțiune este între *Belisirma* și *Ilhara Koyu*. Cazare se poate găsi la Belisirma, unde sunt și restaurante. În caz că se doarme la Belisirma, sugerez să se viziteze într-o după-amiază partea nordică, inclusiv impresionanta „mînăstire” de la Yaprakhisar, iar a doua zi partea sudică, unde sunt majoritatea bisericilor. Mai dau un sfat – valabil pentru toate locurile vizitate în Cappadocia: aveți permanent la voi o lanternă – și mult film/memorie liberă pe card!

Yaprakhisar este un sătuleț așezat chiar la marginea Văii Ilhara – care în acest loc nu mai este atît de impresionantă ca în partea ei sud-vestică.

Satul poate fi făcut bază în vizitarea zonei, deși e de preferat Belisirma. Altfel, ar putea trece complet neobservat – dacă nu ar fi la poalele unei stînci uriașe transformată în timp în „mînăstire” troglodită. Este un fel de „oraș” care nu coboară sub pămînt, ci urcă spre culme. Drumul pe trepte și poteci abrupte este relativ anevoios, dar este cît se poate de interesant. Chiliile săpate în stîncă, sala de mese, bisrica (din păcate, frescele nu s-au păstrat), columbarele, toate formează un complex care nu ar trebui ratat. În special, panorama deschisă de pe „balcoanele” din fața unor chilii și prin „ferestrele” care permiteau să intre lumina zile este absolut incredibilă.

Kayseri

Cumva aparținînd Cappadociei, chiar la marginea estică, este acest oraș, fosta Caesarea, cu o populație de jumătate de milion. Este dominat de conul vulcanului (nestins de tot) *Erciyes Dagi* (Mt. Aergius, 3916m), care poate fi văzut de oriunde lucind imaculat sub cerul albastru. Este unul din punctele de intrare în Cappadocia și l-am preferat orășelului sudic al zonei, Nigde. Deși am ajuns în Kayseri pe la 10 seara și a trebuit să mă mulțumesc cu primul hotel întîlnit în cale, unul din cele mai scumpe în care am dormit în Turcia (era totuși considerat printre cele ieftine...)

Dar a fost chiar în centru, așa că, înainte de a pleca spre Goreme, am avut o dimineață (pînă a trebuit să predau camera) timp să îi vizitez mai toate locurile intersante. Acestea sunt: ***Ic Kale*** (Hisar) – Citadela (în interiorul căreia azi este ***Bazarul*** – continuat și în jurul Citadelei mai ales spre vest și sud), ***Medresele*** (Seminarele) ***Hunan, Sahibie*** și mai ales cea numită ***Dublă*** (***Cifte***), construite pe timpul selgiucizilor. Cifte Medrese are cea mai veche sală de operație cu locuri pentru studenți, din lume! Moscheile ***Kurșunlu Cami*** (otomană, cu acoperișul din plumb) și mai ales ***Ulu Cami*** (cea Mare), începută pe la 1100 și terminată de seljuks pe la 1200, precum și numeroase *Turbesi* (Morminte-sarcofag) ale sultanilor și vizirilor seljuk, alături de ***Muzeul***, în care se poate vedea și artă creștină, nu trebuie nici ele ocolite. Părintele Bisericii Sf. Vasile cel Mare a fost episcop al Caesareii.

VI. Talassa, talassa...

Staţiunile – cîteva din cele multe

Cînd am hotărît să las loc de cîteva zile de litoral în cele 31 de zile de vacanță în Turcia, a fost destul de greu să mă decid unde le voi petrece. Am renunțat rapid la stațiunile de pe malul Mării Negre. Era începutul lui iunie și Marea Neagră era încă rece. În plus, era departe, afară din traseu. O următoare opțiune era o stațiune-oraș la Mediterana. Litoralul mediteranean prezintă trei „cocoașe” mărginite de golfuri. În partea de vest, fosta Carie, principalele stațiuni sunt Bodrum (fostul Halikarnasus) și Marmaris. Ele sunt stațiuni vestite, bogate, preferate de cei ce merg să petreacă vacanțe pe iahturi, fără a avea plaje deosebit de atragătoare, și cu viață de noapte cît se poate de cosmopolită. A doua zonă este în sudul munților Baba Dagi, cu principalele stațiuni Fethiye, Kalkan, Kaș, Myra – în fosta regiune antică Lygia. Dincolo de adîncul golf al Antalyiei, în sudul munților Taurus, Anamur și Silifke. Desigur, mai erau localitățile din Golful Antalya: Phaselis, Antalya, Side, Alanya. O ultimă opțiune erau stațiunile de la Marea Egee. Pornind de sus, din Nord, ele

erau Ayvalik, Aliaca, Foca, Ceșme, Kusadasi și Altînkum (Dydima), plus cîteva locale, de mic interes (deocamdată).

Am ales, cu mare greutate, trei din ele. Prima, aproape inevitabil (tot mi se termina acolo traseul de documentare) a fost ***Antalya***. Știam că din țară se fac curse-charter în această stațiune. Abia ajuns acolo am văzut că Antalya este un oraș mare, peste 1.5 milioane locuitori, și că „stațiunile” sunt în afara orașului, ori Phaselis spre apus, ori ***Side*** spre răsărit. Am făcut o dimineață plajă pe plaja de apus a orașului, dar am petrecut două zile la Side și alta pe mica plajă de lîngă Portul Roman. Dacă ar fi să aleg acum un sejur estival în Turcia, aș opta pentru Side.

A doua destinație a fost ***Fethiye***. Este centrul lumii Lykiene, cu nenumărate posibilități de trasee arheologice în jur, o plajă locală bună (amestec de nisip și pietricele – nisipul fiind prioritar), un oraș interesant, o stațiune limitrofă de renume internațional (ca de obicei, nu luați sacul la pomul lăudat...) Este un loc unde se poate petrece o săptămînă cît se poate de variat și interesant. Păcatul mare este că e departe. Este un aeroport nu prea departe, dar primește numai curse locale (turcești, adică) relativ scumpe și doar în timpul sezonului de vară.

A treia stațiune aleasă a fost una mai puțin cunoscută (abia acum au început europenii să audă de ea...), ***Dalyan***. Am petrecut acolo șase zile și nu regret nici o clipă decizia. Nu mă miră deloc că numeroși europeni, mai ales olandezi, și-au făcut din ea stațiunea preferată, venind cu toată familia an de an. Mulți și-au cumpărat proprietăți în zonă.

Dar mai înainte de ele, drumul pre Didima m-a dus la „Nisipurile de Aur”

O altă plajă pe care am petrecut cîteva zile a fost ***Pamucak***, lîngă Selcuk. Am prezentat-o cînd am vorbit de orășel.

Altînkum

Plaja Altînkum („Nisipurile de Aur”) este la cca 4 km sud-est de Templul lui Apollo din Dydima. Este de bună calitate, cu multe restaurante și

hoteluri ieftine – ocupate mai ales de turci. Rezervările se fac se pare atît prin agenții, cît și prin sindicate, astfel că mai toate locurile sunt ocupate. Cei ce planifică să petreacă o vacanță aici e bine să încerce rezervarea cu mult timp în avans – și probabil și atunci vor primi un loc în partea de nord a satului Didim, destinată turiștilor străini. Sau să sosească în afara sezonului.

Fosta stațiune s-a dezvoltat imens în ultimele două decenii, ajungînd să înglobeze Didim (în ghiduri sunt folosite, alternativ, ambele nume). Asta mai ales pt ca s-au construit extrem de multe blocuri de locuințe, „proprietăți" (apartamente) oferite spre vînzare atît turcilor, cît și străinilor dornici de o locuință ieftină de vacanță, cît și „expats"-ilor (care doresc să se relocheze în Turcia). Prețul unui apartament, deseori în blocuri-resort cu piscină și alte dotări de 3-5 stele, este între 20-70 mii, în funție de numărul de camere – adevărat chilipir pentru un britanic, de ex., care nu se poate atinge de un apartament modest fără circa 100.000! În plus, costul vieții în Turcia este cam o treime față de cel din Marea Britanie. Și scapă definitiv de ploi, ceață, smog; în Altînkum, vara durează din aprilie pînă în noiembrie! Iar prezența mării face ca excesele de temperatură din timpul verii să fie mult mai rezonabile decît în Turcia continentală.

Avînd în vedere că orașul are trei plaje imense, se poate ajunge ușor în doar cîteva minute pe malul mării. S-a construit una din cele mai mari „marine" (debarcader de iahturi) din Turcia, cîteva super-storuri, sute de restaurante, cafenele și baruri, piețe și bazaruri, iar rețeaua de autobuze (microbuze) este extrem de diversificată. Orașul a sărit spre 70.000 loc, de la doar cîteva mii. Rămîne, totuși, o localitate liniștită, curată, „familială", mult asemănătoare celor două Eforii românești, spre deosebire de Bpdrum și Marmaris, mult mai cosmopolitane (dezvoltate în sensul Mamaiei), extrem de zgomotoase și aglomerate. Singurul dezavantaj al localității Altînkum este faptul că nu are un aeroport. Cel mai apropiat, cel de la Bodrum, este la vreo 100km. Se intenționează să se facă o autostradă rapidă, dar va mai dura...

Plajă la poalele ruinelor

Deși am petrecut numai două zile în ***Side*** și, deși am făcut-o pornind din Antalya, o prezint separat ca stațiune de sine stătătoare. Dacă, vreodată, va fi să doresc un sejur pe litoral în Turcia de 10-12 zile, voi alege cu certitudine Side.

Side are tot ce își poate dori un vilegiaturist modern. Este, într-adevăr, departe. Singurul mijloc de transport rapid și comod este avionul – pînă la Antalya. Este o destinație charter organizată în România, la un preț extrem de atrăgător. Este listată de obicei sub „Antalya-charters"; atenție să alegeți Side, și nu Kemer/Phaselis!

Se zice că Side a fost fondat de niște coloniști eolieni pe la 600 îHr, dar cînd a ajuns Alexandru acolo ei uitaseră limba greacă... Side ar putea să însemne „rodie" într-o limbă anatoliană locală. Sub greci, localnicii s-au ocupat cu pescuitul, comerțul și, mai ales pirateria, devenind și un vestit tîrg de sclavi. Profitau de portul puternic întărit și de cetatea construită pe un promontoriu înconjurat de mare din trei părți. Romanii au stîrpit pirateria, așa că orașul a decăzut economic. Totuși, Antonius și Cleopatra au ales această cetate să se întîlnească și petreacă luna de miere.

Stațiunea este cît se poate de interesantă. După ce localnicii greci au fost deportați în 1923, locul lor a fost luat de turci sosiți din Creta. Aceștia au transformat orașul-port într-un bazar deschis și l-au pus pe harta turistică a Turciei. Profită de cele trei plaje excelente, cu nisip fin – dar nu excesiv de fin -, lungite chiar la picioarele ruinelor. Multe monumente se păstrează în ruine impresionante, mai ales ***teatrul***. Se pot vizita de asemenea ***Monumentul lui Vespasian*** cu ***Poarta-Arc de triumf*** și ***strada cu coloane***, ***Muzeul*** organizat în ***termele romane***, clădirile creștine dinspre est (***Casa Episcopală***, ***Basilica*** și un ***Baptisterium***), ***Agora***, un ***Nymphaeum*** (Fîntînă monumentală) – chiar la intrarea în perimetrul cetății antice. Toate pot văzute venind dinspre autogară spre oraș.

Ieșind din zona fortificată, pătrundem pe străduțele-bazar ale stațiunii. Sute, mii de mici magazine, tarabe, pensiuni, restaurante... cu mii de turiști căutînd acel *deal* (în eng.) deosebit, de covoare, pielărie,

Long Beach - Side

bijuterii. Sau doar pierzînd timpul, spre seară. Dincolo, înspre capul peninsulei, deasupra portului, este fostul ***Templu al lui Apollo*** și cel ***al Athenei***. Nu se păstrează decît cîteva coloane și arce, dar ele fac o imagine deosebită mai ales la apusul soarelui, cînd iau foc în soarele ce vine peste largul golf Antalya.

De obicei, pensiunile sunt rezervate, e greu de găsit cazare în *high seazon*. Grupurile sunt totuși cazate (de obice) la hotelurile construite la nord-vest de stațiune, la marginea plajei ce se întinde pe mai bine de 20 km, sau la sud, spre Alanya, sau chiar mai departe, la terenurile de golf de la Belek. Mulți turiști preferă însă să caute cazare în principalul oraș din zonă, **Manavgat**, aflat la vreo 5 km pe deal, la picioarele munților, peste 70 mii locuitori, de unde curse din sfert în sfert de oră te aduc în cîteva minute la autogară. De menționat: Side este un oraș în totalitate pietonal!

De la Side se pot organiza excursii în împrejurimi. Cel mai apropiat loc de interes este ***Cascada Manavgat*** (9km), nu foarte spectaculoasă, dar care oferă un loc răcoros, propice unui picnic după arșița plajei. În apropiere, la ***Belek*** (între Side și Lara Kundu), este cel mai important teren de golf din Turcia. ***Alanya*** poate fi destinația unei excursii de jumătate de zi (50km sud), cu impunătoarea fortăreață bizantină (cu o frumoasă catedrală bizantină în interiorul fortificațiilor.) În port se găsește faimosul Turn Roșu, hexagonal, construit de selgiucizi. Are bune locuri de plajă și baie, și chiar la picioarele fortăreței se găsesc grote (cea mai vestită e cea ***Albastră***) cu stalactie, stalagmite și jocuri de lumini – vizitabile cu bărci din port.

O excursie mai interesantă, de o zi, este cea către Antalya, aflată la circa 80 km nord-vest de Side (cca 1 oră și un sfert cu autobuzul). Se pot eventual înghesui chiar cîteva ore de plajă (deși plaja vă va face să doriți revenirea grabnică la Side). Între Muzeu și Kaleici, vă puteți petrece cîteva ore interesante. De asemenea, de la Side se pot organiza excursii la Aspendos, Selge și Perge – deseori băgate toate într-un tur de cîteva ore. Cu puțin noroc, puteți avea prilejul unui spectacol la teatrul din Aspendos – sau chiar cel din Side.

Fethiye, perla

Orașul Fethiye este inima fostului regat Lycia. Capitala era la ***Xanthos***, în munți, la cca 65 km, iar în antichitate marele port lycian era Patara, dar în zilele noastre acele localități sunt doar o grămadă de ruine.

Fethiye (fostul *Thalmassos*) a profitat de golful extrem de generos și lipsit de ape curgătoare, astfel că aici nu a avut loc fenomenul care a ucis atîtea porturi antice: colmatarea. A fost un oraș-port lipsit de importanță, profitînd de port și de cîmpia litorală. În urmă cu două decenii a fost descoperit de turiști și în aceste zile numără peste 65 mii locuitori. Se construiește masiv – mai ales drumurile sunt cam ca cele din București... Are o marina care le concurează pe cele din Marmaris și Bodrum, de unde se organizează excursii cu caicul în golf, la cele „12 insule" (de fapt, vreo 5-6). Are o plajă relativ bună, cu nisip nu foarte fin, care de acum mai bine de un deceniu a deveit destinația vilegiaturiștilor turci – drept care e mărginită de un șir banal de hoteluri și restaurante. **Caliș** se găsește la circa 5Km nord-est de centru.

Orașul este interesant de vizitat (și de locuit în el, pentru o perioadă). Hotelurile sunt ieftine, pensiunile încă mai ieftine, mai ales cele din jurul centrului vechi al orașului. Mormîntul tipic lycian al lui ***Amyntas***, cu coloane doriene, e săpat în stîncă chiar deasupra Centrului. Alături este ***fortăreața*** construită de cruciați. La poalele ei este singura ruină antică: un mic ***teatru roman***, bine păstrat, chiar alături de ***port***. Prin parcuri și grădini se pot vedea ***sarcofage*** tipic lyciene, cu creastă. ***Muzeul*** este interesant, fără a fi de prim rang.

Tot în apropierea portului este ***bazarul***., avînd și o hală acoperită de fructe, legume, carne și pește. Aici am întîlnit un tip interesant de restaurant: la mijloc este o „hală de pește", tejghele de piatră puse în cerc pe care sunt expuse viețuitoarele marine (nu doar pești) abia scoase din apă, ținute prospete (unele chiar vii) în zăpadă și gheață. Consumatorul își alege „animalul" (sau porțiune din el), îl cîntărește, îl plătește și îl duce la unul din restaurantele din jur. Aici, acesta este preparat (pe grătar, cel mai adesea, dar și pe țăpușă, în tigaie, la cuptor...), i se adaugă legume, o salată, o bere, pîine. Restaurantul percepe 5TL – marele cost este la tejgheaua cu pești.

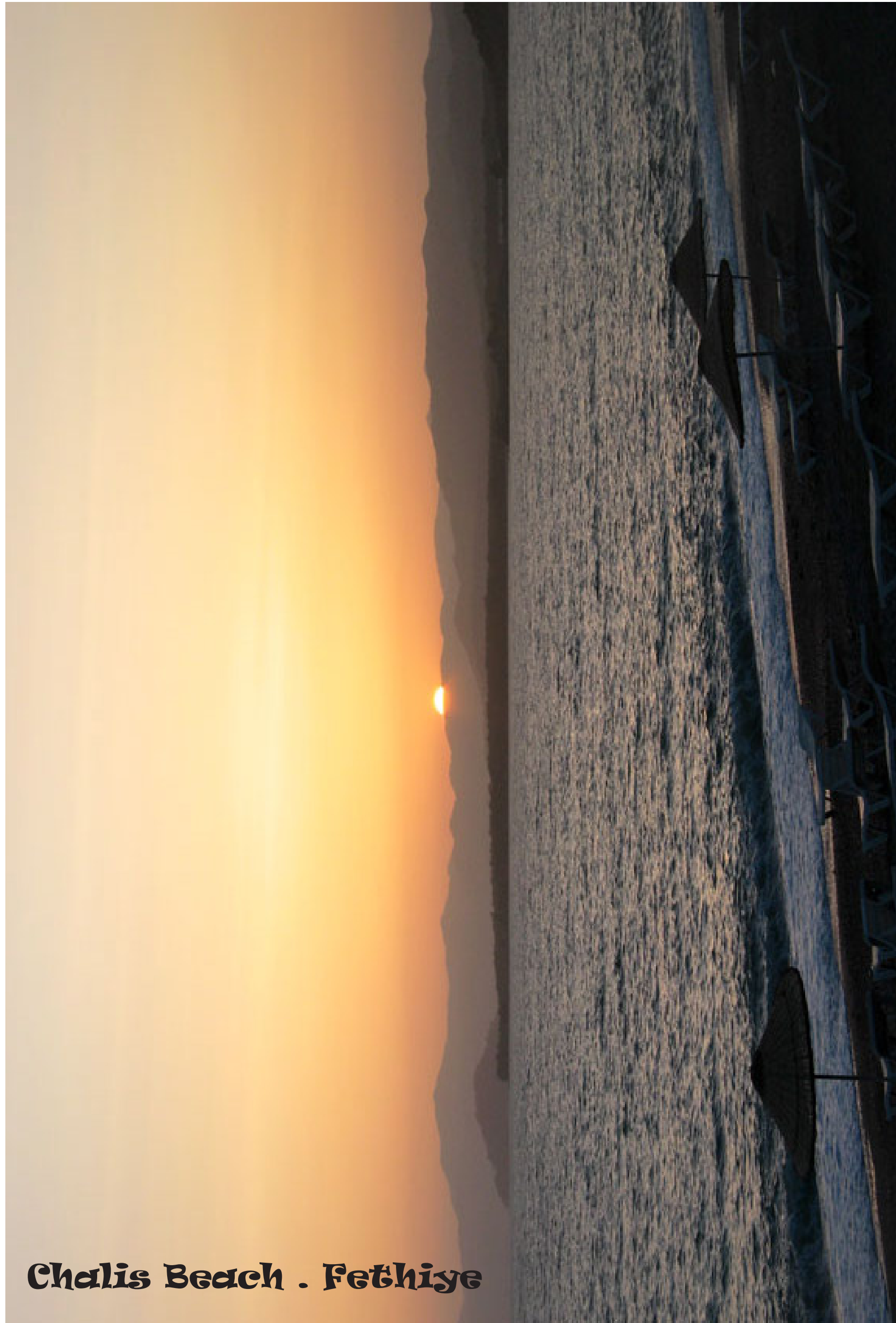

Fethiye este locul în care am mîncat cel mai ieftin în Turcia. Dacă te mulțumești cu o *pide* (un fel de pizza turcească, de obicei cu carne tocată, brînză, legume), te costă cam 3TL - dacă nu am spus-o pînă acum, o zic aici: o liră „nouă" (Yeni Turki Lira) e cam cît 2 Lei Noi (RON) -, uneori cu bere cu tot! O mîncare caldă la o *lokanta* (un fel de bufet express) costă cca 2-3TL, de obicei o tocană cu legume și carne (așa-zisul *guvec* – se pronunță *ghiuveci*) sau mîncare de fasole excelentă. Au mult sos gustos în care se poate muia excelenta franzelă – care se dă gratis, în cantități nelimitate! Un turist deloc pretențios se poate drescurca ușor cu 10TL pe zi pentru mîncare!

Dar Fethiye este locul de plecare către alte locuri, (discutabil) mai interesante. Principala destinație este ***Oludeniz***, la 15km, marea găselniță publicitară a Turciei turistice. Într-adevăr, plaja din jurul lagunei din acestă stațiune arată ca în vis! Albastrul adînc, uneori puțin siniliu, înconjurat de verdele de smarald al pădurii și mărginit de salba de onix galben al plajei, pe care se suprapun uneori vreun deltaplan (sau parapantă) îi face pe vilegiaturiștii lumii să saliveze. Și atunci umplu stațiunea.

Într-adevăr, Oludeniz (în turcă: marea calmă) are tot ce își poate dori un turist. O plajă atît spre mare, bătută de valuri, cît și spre lagună, tocmai bună pentru copii, șezlonguri și umbrele, un mic sătuc cu zeci de magazine, restaurante, bufete, pensiuni și mici hoteluri cu piscină, un debarcader de unde caice cu pînze cu aspect medieval te pot lua în tururi prin golf (care durează cca 6 ore) și mai ales o creastă a muntelui Babadag (cca 600m înălțime), chiar deasupra golfului, de unde te poți arunca cu parașuta sau deltaplanul...

Dar diavolul este în detalii. Plaja este acoperită cu pietricele, deloc plăcute sub talpă. Zilele senine sunt mult mai rare, chiar decît în Fethiye – cețurile stau pe Babadag pînă spre prînz... Intrarea în mare este dificilă și neplăcută, la doar trei pași fiind un *reef* (brîu neîntrerupt de piatră) acoperit cu alge alunecoase. Se poate sări în apă de pe cele cîteva platforme plutitoare (instabile), dar ieșirea din mare este cu atît mai dificilă. Mai toți vilegiaturiștii au genunchii juliți... Să nu ne mirăm că majoritatea preferă plaja spre lagună, chiar dacă trebuie să meargă treizeci de metri pînă le ajunge apa la brîu.

Chalis Beach . Fethiye

Restaurantele sunt cele mai scumpe din Turcia, chiar mai scumpe decît cele din Istanbul (nu am fost, totuși, în Bodrum...), iar hotelurile sunt accesibile doar celor cu bani. După prima zi de plajă, nu m-au mai mirat deloc piscinele din curțile hotelurilor. Mulți turiști preferă însă cazarea în micuțul resort ***Ovacik***, pe deal deasupra stațiunii Oludeniz la vreo 3 km (pe traseul autobuzelor extrem de regulate, la cca 15 minute unul de altul).

Alt loc demn de vizitat în apropierea orașului Fethiye este ***Kayakoy*** (Kaya, numit de localnici). În antichitate a fost localitatea numită Karmilassos, dar pe urmă a fost locuită de greci, care i-au spus Levissi. Cînd grecii au fost expulzați (1923), satul de 2000 de case din piatră a rămas pustiu. Azi este poate cel mai vestit oraș-fantomă din Turcia. Se păstrează și ruina unei biserici, dar în rest nu sunt multe lucuri interesante de văzut. Decît satul în sine, impresionant. Mulți investitori ar fi vrut să-l dezvolte turistic, dar guvernul turc l-a declarat monument de patrimoniu. Se poate ajunge la el fie pe jos, direct din Fethyie (vreo 6 km), fie prin Hisaronu, cîțiva kilometri din Ovacik.

Am amintit de tururile pe caicuri organizate în golf. Ele pornesc de obicei din Oludeniz. Traseul este standard: Valea Fluturilor, Gemille Beach, Blue Cove și insula Sf. Nicolas. ***Valea Fluturilor*** este un „cove”, un golfuleț adînc înconjurat de culmi muntoase stîncoase, pe care deseori vezi capre sălbatice (mai curînd, sălbăticite) păscînd. Plaja bună, dar micuță, este mărginită de o mică poiană cu grădini și camping (plus cîteva căsuțe din lemn acoperite cu stuf sau cocoțate în copaci), cu o cafenea cu plită unde un bucătar face de obicei pide, șașlîk, dar și alte mîncăruri convenite cu locatarii. Este un loc rupt de lume – după ce barcazele încetează să mai sosească... Caicul stă de obicei o oră. Timp suficient pentru un ceai și puțină plajă, dar nu pentru a urca pe platforma superioară a văii, acolo unde spre sfîrșitul lui mai se pot vedea fluturii; mari cît o palmă, dungați (numiți și *Jersey Tiger*). Dar valea este un adevărat paradis, plină de flori mai tot timpul anului. Cui îi place campingul în sălbăticie, o ședere de cîteva zile în Valea Fluturilor poate însemna destinația de vis.

Următoarea oprire este de-a curmezișul golfului, la ***Gemille*** – altă plajă, altă oprire de o oră. ***Blue Cove*** este exact asta: un mic *cove* de un albastru ireal, pe fundalul pietrii sure deschise la culoare. Deaupra falezei este pădurea... Iar pe fundul cove-ului, nu acolo unde apa este

Poster la intrare

albastră și extrem de adîncă, ci chiar la marginea bolovanilor care atrag scăldătorii, sunt pîlcuri de arici de mare! Nu puțini turiști pleacă de acolo cu țepi dureroși în mînă – care se și pot infecta. Un remediu (aflat de la căpitanul barcazului): țineți mîna o oră scufundată în ulei de măsline. Acele vor ieși singure, făsă să se infecteze. Insula ***San Nicolas*** este un loc de oprire mai ales pentru a prilejui ceva comerț localnicilor. Există ruine, desigur – insula a fost o localitate destul de însemnată pînă în Evul Mediu, punct de oprire pentru corăbii. Acum sunt numai ruine, din vărf pînă aproape de apă. În funcție de timpul rămas la dispoziție, barcazul s-ar putea opri într-un alt loc, la alegerea căpitanului-timonier, de unde se poate face baie sărind de pe platformele amenajate pe barcaz, sau coborînd pe scările speciale scufundate în apă.

Dar un alt motiv pentru care am ales Fethyie a fost cel că de aici se pot organiza excursii spre orașele antice (azi, ruine) lyciene. Din anumite motive, agențiile de turism nu sunt deocamdată interesate să le organizeze, se pot lua autobuze care te lasă relativ aproape de situri (de unde se merge cu vreo ocazie, dar de obicei pe jos...), sau se poate inchiria o mașină timp de o zi (pot fi acoperite cele mai importante – cea mai depărtată este ruina de la Patara). Ele sunt următoarele: ***Tlos*** (o așezare pe culmea unui promontoriu, greu de ajuns la ea dar cu panorame excelente; o acropolă, morminte săpate în stîncă, sarcofage... și un teatru roman!); ***Saklikent*** (nu este ruină lyciană – ci monument natural: un canyon, uneori nu mai lat de doi metri, cu pereți verticali de sute de metri, cu un pîrîu rece ca gheața pe fund, lung de vreo 25 km. Se pot vizita primii doi kilometri pe podeț, mai departe cu... papuci de cauciuc. Cîteva restaurante oferă păstrăvi scoși direct din pîrîu, de pe platformele teraseiocupate de consumatori, pe sub care apele curg învolburate); ***Pinara*** (morminte săpate sub formă de „columbar”, printre cele mai interesante), Sydima, ***Latoon*** (locul în care, se zice, s-ar fi retras Leto, mama gemenilor Apollo și Artemis; templu, nymphaeum, teatru); ***Xanthos***, fosta capitală a regatului lycian (teatru, sarcofage, mominte). La 7km spre est se ajunge la ***Patara***, principalul port lycian din vechime, loc în care și Sf. Pavel a făcut un scurt popas (să schimbe corabia). Era principalul port de grîne, de multe ori corăbiile le aduceau din Egipt pînă aici, unde așteptau în mari siluzori să fie preluate de corăbii care le transportau în Grecia și Italia. Are una din cele mai generoase plaje cu

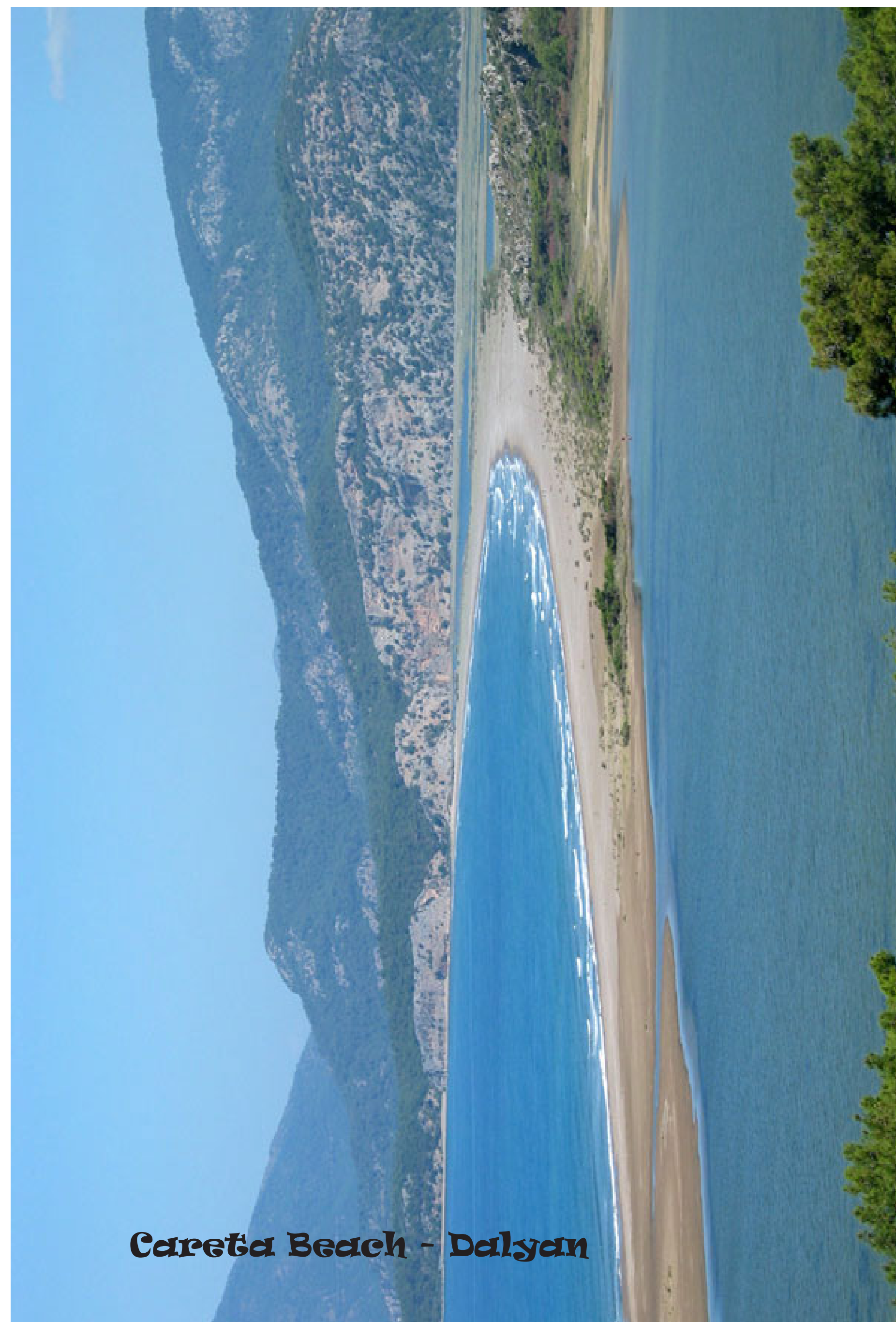
nisip fin (lungă de vreo 12 km!), un teatru pe jumătate îngropat în nisip și ruine ale silozurilor – dar puține amenajări, plaja deschisă, arsă de soare (de evitat în plină vară!) și distanță mare de parcurs pe jos de la șosea, sau chiar din micul sat (lipsit de asemenea de locuri de cazare) – cîțiva kilometri pe jos.

Dalyan, raiul broscuţelor

Dalyan a fost o decizie de ultimul moment și nu am regretat nici o clipă! E locul perfect de a pretrece un sejur. În multe privințe, amintește de Costinești – deși nu are nici epavă, nici plajă de nudiști. În general, în Turcia este interzis atît nudismul, cît și „topless”... Chiar numai turistele vestice au bikini, iar turcoaicele, de multe ori, se scaldă în șalvari și cu basmaua pe cap! Cel ce vrea totuși să facă nudism la Dalyan probabil o poate face (pe propriul risc): plaja are mai bine de 8 km lungime! Un grup de nudiști, cu o persoană ținînd de „șase”, probabil nu are de ce se teme...

Orășelul (nu mai mult de 6 mii locuitori) este de fapt un sat mai mare. Are o stradă principală, o piață centrală (unde este și moscheia – dar, în locul veșnicului Ataturk, aici este o statuie cu două broaște țestoase *careta* cuplîndu-se – simbolul orașului) - și o promenadă pe marginea rîului. Pentru că cel mai interesant element al orașului este rîul-canal ***Dalyan Cayi*** (se pronunță... ceai), care este locul de scurgere al lacului *Koycegiz Golu* (ghiol), aflat în amonte de Dalyan la vreo 30 min (probabil vreo 15km). Rîul „meandrează” la poalele stîncoase ale munților, făcînd un mare loop chiar în zona Centrului. E mărginit de pîlcuri de stuf în care, ici și colo, se ascund terase sau pensiuni. La cele de pe malul opus (vestic) se poate ajunge doar cu barca (proprietarii oferă serviciu gratuit clienților).

Mai totul se găsește pe strada principală, pe cea paralelă și pe străduțele care le unesc sau care duc direct la malul rîului. Sunt multe restaurante și cafenele, majoritatea cu terasă. Mîncarea s-a scumpit,

Careta Beach - Dalyan

Morminte cariene – Dalyan (de la geam)

Canalul la intrarea în Dalyan

rar găsești ceva sub 10TL, dar în general porțiile sunt mari și sățioase. Un restaurant în Piața Centrală oferă pește proaspăt (ținut în gheață), în rest mai toate au kebab de tot felul, *pide* sau chiar pizza. Unul sau două servesc „mîncare turcească”, inclusiv din Cappadocia (tocană în ulcior). În foarte puține locuri se servește vin – și acolo prețurile sunt cu cîteva lire mai mari. În schimb, toate servesc bere rece (la sticlă doar). Tot pe aceste străzi se găsesc pensiuni, magazine de covoare, bijuterii și suveniruri, o cafenea „europeană” (patroana, Grete, este o nemțoaică) care servește cafea destul de scumpă și prăjiturele, cîteva magazine de fructe și legume proaspete.

Desigur, vilegiaturiștii vin aici pentru plajă. Plaja nu este chiar aproape – ia cca. jumătate de oră ca să ajungi acolo. Plaja ***Izusu*** (se mai numește și Careta) are de fapt două puncte unde se face plajă, la cele două capete. La primul, spre sud-est, se ajunge cu un minibuz care circulă cam din oră în oră între 9 și 6 pm, trecînd printr-un sat și peste munte, cam în 30 min. Al doilea, la locul de vărsare al rîului în mare, este accesat cu ajutorul bărcilor-taxi (în turcă: *dolmuș*) care coboară pe rîu – cam tot 30 min. Este interesant de străbătut pentru că, după ce iese din zona orașului, trece prin „delta” de la vărsarea rîului în mare. Pe drum se pot vedea din apropiere mormintele „lyciene” și se trece pe lîngă pintenul în dosul căruia sunt ruinele cetății cariene Kaunos. Deseori se pot vedea păsări de baltă și chiar broaște țestoase.

Am amintit de Careta. Numele ei științific este *Careta careta*, dar i se spune „broască țestoasă cu cap de buștean”. Plaja Izusu este una din singurele două plaje unde se reproduc. În mai vin și depun ouăle în nisipul plajei, din care puii ies spre sfîrșitul verii și intră în mare. Din acest motiv, plaja a fost declarată rezervație naturală și singurul hotel care fusese construit acolo a fost dărîmat (și mutat): puii mergeau spre hotel în loc de mare, atrași de lumini, și mulți mureau epuizați sau mîncați de pescăruși. Acum e interzisă prezența pe plajă în timpul nopții. De asemenea, este rezervată o porțiune de plajă (cam între 5 și 10 m de la marginea apei, marcată cu sfoară, zonă în care nu e voie să se stea sau să se înfigă bețe, umbrele etc. E OK. să pășești peste cuiburile care sunt sub nisip, îngropate la cca 20-30 cm. Dimineața se pot vedea pe nisip urmele lăsate de țestoase în timpul nopții, precum și locul unde au săpat (și apoi acoperit) vreun cuib.

În fiecare loc de plajă este cîte un „complex” – de fapt, o cafenea cu mese din bîrne și bănci, acoperite cu „ciuperci” din stuf. Alături este o mică încăpere în care o bătrînă face pe loc un *lachmacun* (se pronunță lahmagiun), un fel de scovergă pe care se pune, la alegere, carne tocată (prăjită), brînză, gemuri... Un fel de „clătită” ca o scoarță. Bufetul este stil „fast-food”, cu hamburgheri, felii de pizza, cafea, ceai, apă și bere rece, sucuri și ciocolată. Totul este oferit de cooperativa locală (tot ea asigură bărcile pe rîu). Deci, se poate „cooperativă”, chiar profitabilă, în economia de piață. Iar economia turcească este cea mai de piață! Bazarul e sufletul ei.

Apa e bună, nu foarte adîncă (dar nici prea mică), limpede – deși nisipul este cam fin, probabil ca cel de la Mamaia. Asta nu e bine, deseori bate o briză destul de puternică din larg. Ea creează valuri care face înotul interesant, în schimb e aproape necesar să ocupi unul din șezlonguri (destul de scumpe – 5-6TL!), cu o pălărie de stuf deasupra. Cearșaful întins pe nisip (nimeni nu te împiedică să-l pui), se umple repede cu nisip...

Pe lîngă plajă și plimbarea de seară pe promenadă, Dalyan oferă cîteva distracții rar întîlnite în alte părți. Peste rîu se găsesc mormintele lyciene, săpate în stîncă. ***Kaunos*** a fost o cetate kariană situată chiar la granița dintre Karia și Lycia. A fost înființată pe la 900 î.Hr. și pe la 400 a fost o cetate foarte importantă. Prezintă influențe ale ambelor culturi, totuși Lycia era mai aproape decît capitala regatului Karia, care se afla la Halykarnasus (actualul Bodrum). Deci, mormintele sunt cît se poate de interesante și numeroase. Se pot vedea de pe malul rîului sau din barcă, și multe pensiuni și hoteluri au camere cu vedere directă spre fața muntelui unde au fost săpate. În pensiunea în care am locuit aveam o astfel de priveliște, atît de la geam, cît și de pe terasa unde se servea micul dejun. Am făcut multe poze, dar pe urmă le-am șters, înlocuindu-le cu poze luate din apropiere. Ruinele Kaunosului se pot vizita tranversînd rîul cu barca (e mai ieftin să rezervi unul din tururile organizate de coop). Este un teatru foarte bine păstrat, o acropolă și alte cîteva ruine mai puțin interesante (o basilică, băi, ziduri, morminte...). Un tur ia circa 2 ore.

Locuitorii profitau de pescuitul bogat de pe rîu, cu ajutorul unor coșuri și țarcuri instalate direct în apă (numite, în turcă, *dalyanlar* – de

unde și numele rîului și satului). Industria continuă și azi. În schimb, „delta” și mlaștina îi făcea pe locuitorii din Kaunos să sufere de malarie – probabil motivul pentru care au părăsit pînă la urmă cetatea și s-au mutat în cîmpia de pe malul drept al rîului. În antichitate se folosea expresia „a avea ochii galbeni ca unul din Kaunos”.

Lacul ***Koycegiz***, altă destinație a turiștilor, este un frumos lac albastru înconjurat de munți, relativ mare. Ici și colo se pot vedea pîlcuri de stuf, iar păsările de baltă sunt foarte numeroase – semn că lacul e plin de pește. În partea nordică a lui este localitatea Koycegiz, un orășel de circa 10 mii locuitori, agro-industrial, în care pescuitul este principala activitate. A început să fie căutat de turiști (mai ales turci), care se bucură de liniștea și serenitatea lacului, pescuind, navigînd – și frecventînd băile de nămol din zonă. O dată pe săptămînă se ține un tîrg la care participă mai toate satele din zonă – astfel că marți se organizează excursii cu barca din Dalyan la Koycegiz.

Sunt două „stațiuni” – băi de nămol. Una este chiar în aval de Dalyan, neorganizată (bazine din lemn), dar foarte bune, și ***Sultaniye Kaplicalan*** („Băile termale ale Sultanului”), aflată la circa 30 km de Koycegiz (circa 45 min de Dalyan). Apa este sulfuroasă și folositoare, ca și nămolul, în foarte multe afecțiuni (mai ales periferice și diabet); izvoarele termale au temperatura destul de ridicată, peste 40C. Sunt de fapt două bazine, unul puțin adînc pe fundul căruia se acumulează nămolul (cînd se usucă, este aproape alb) și unul cu două izvoare fierbinți; „clătirea” se face la dușuri sau direct în lac – a cărui apă era neașteptat de caldă!

Principalul inconvenient al Dalyanului este depărtarea mare de mijloacele de acces din Europa. Se află la cca 5 ore de aeroportul din Izmir, cam tot atît față de cel din Antalya, iar cel din apropiere (***Dalaman***) este mic și deschis numai vara. (***Notă***: de atunci, aeroportul Dalaman s-a măsti, devenind unul internațional. Are totuși relativ puține curse zilnice.) Aeroportul se găsește la cca 30 min. de Dalyan. Multe hoteluri oferă transfer (contra cost) turiștilor care rezervă camere.

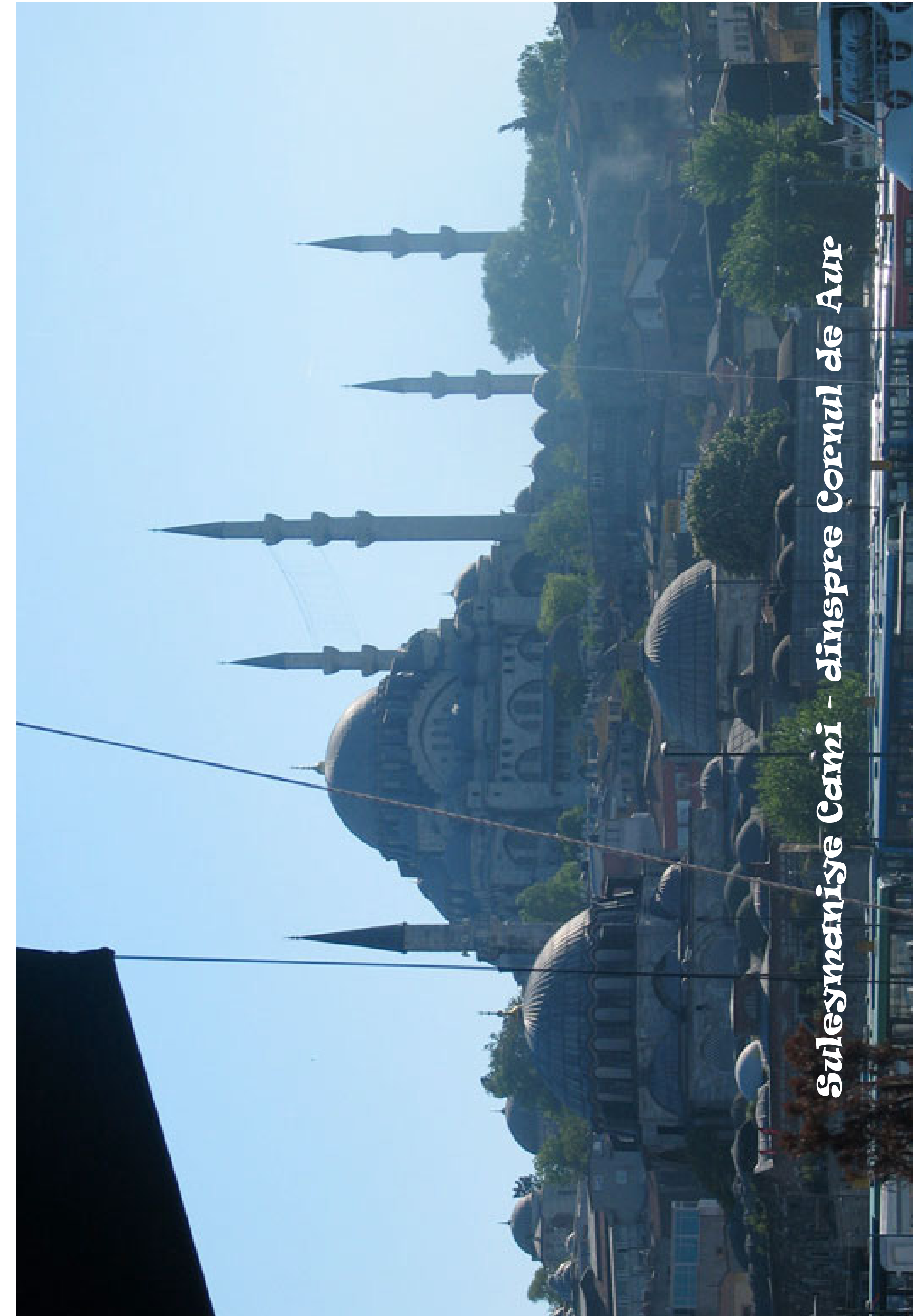
În general, autobuzele trec pe șosea și te lasă în cel mai apropiat oraș, Ortaca (circa 15 mii loc), la vreo 15 km - 15 min cu dolmușul („maxi-taxi”). Partea bună este că aceste microbuze circulă extrem de des, probabil tot la 20 min.

VII. Istanbul, inima

Orice vizitator al Turciei va trece inevitabil prin Istanbul. Chiar dacă intenția lui este să meargă în Anatolia. Desigur, depinde de el să viziteze și orașul – dar pentru asta sunt necesare măcar patru zile pline! Cinci ar fi mai bione, șase ar fi perfect.

Majoritatea românilor nu se încurcă vizitînd moschei. Pentru ei, e suficient Bazarul. Sosesc cu autobuzul în Laleli, pe Buyuk Rașid Pașa Cadesi (*ciadesi* = stradă), unde e sediul companiei de autobuze care asigură transportul dinspre și înspre Europa de Est (România, Moldova, Ucraina), se cazează la unul din micile și ieftinele hoteluri de alături și pe urmă pornesc spre Bazar, pe Strada Ienicerilor (Yeniceriler Cadesi). Nu știu dacă apucă să vadă pe drum frumoasă geamie „barocă" Laleli, sau ruinele Forumului lui Teodosie, sau chiar să viziteze Piața Beyazid... E posibil ca unii să coboare, prima dată cînd sosesc în oraș, pînă la Sf. Sofia (nu sună bine să spună că nu au vizitat-o...)

Istanbulul este o metropolă. Are peste opt milioane locuitori doar în zona centrală (peste 15 milioane cu zonele limitrofe), majoritatea trăind în cartierele noi, cu blocuri. Ei da, bine ar fi dacă și cartierele românești de cutii de chibrituri ar arăta atîta inventivitate! Și e păcat, că arhitecții români nu sunt deloc lipsiți de har... Circulația este, ca și în București,

Suleymaniye Cami - dinspre Cornul de Aur

o problemă, mai ales în părțile vechi ale orașului, cu străduțe înguste gîtuite de dughene... Se circulă, ca și la București, haotic, mai nimeni nu respectă legea... Iar locurile de parcare sunt, probabil, chiar mai rare ca la București. În schimb, au o rețea foarte bună de autobuze, dolmuș-uri („maxi-taxi") și taxiuri, iar Metroul (care circulă mare parte la suprafață) leagă aeroportul de zone importante ale orașului. Sunt, de asemenea, patru linii de tramvai, una spre Centrul Vechi, cealaltă spre Taksim, peste Cornul de Aur. Și o mulțime de turci folosesc scuterul, motoreta și motocicleta (mai puțin bicicleta).

De pe timpul lui Constantin cel Mare, Istanbulul a fost capitală – pînă cînd Ataturk a mutat capitala la Ankara. Mai întîi a Imperiului Roman, apoi al Imperiului Roman de Răsărit, apoi a Bizanțului, apoi a Regatului Latin și iarăși a Imperiului Bizantin, acum redus la „Rumelia", și, după Cucerire (turcii nu spun niciodată „Căderea Constantinopolului", ci „Cucerirea" lui), în 1453, a Imperiului Otoman. Dar, pe cînd împăratul punea bazele Noii Rome, Bizantium avea deja o istorie de peste o mie de ani!

Nu se păstrează multe mărturii ale acestei existențe bi-milenare, atît datorită faptului că orașul este situat în zonă seismică, cît mai ales a nevoii de a face loc dezvoltării. Orașul s-a cățărat pe sine însuși de nenumărate ori. Dar ceva tot a mai rămas – și azi face bucuria vizitatorilor. Istanbulul este o destinație de prim ordin a turiștilor din întreaga lume și doar străbătînd străzile orașului îți dai cel mai bine seama de acest adevăr.

În general, Istanbulul turistic este împărțit în patru zone: ***Cartierul Vechi*** (la sud de Corn), ***Beyoglu*** (numită de noi Galata), ***Zona Bazarului*** (Fatih) și ***Zona Îndepărtată***. Turiștii care se mulțumesc cu condiții mai modeste de cazare, așa-zișii „rucsăcari", se duc ață în Cartierul Vechi, unde găsesc multe cămine, pensiuni, hoteluri ieftine – și unde sunt principalele obiective de vizitat din Istanbul. Accesul este facil și relativ rapid: din Aeroport se ia metroul pînă la capătul tramvaiului (stația Zeytinburnu, a cincea de la aeroport). Tramvaiul duce direct în ***Sultanahmet***, centrul vechi al orașului și mai departe, în ***Eminonu***, pe malul Cornului de Aur. Din Sultanahmet, alt metrou duce sus la piata ***Taksim***, iar din Eminonu se poate lua vaporașul spre coasta de Est a strîmtorii (Kadykoy)

Metroul își are capătul la *Koca Mustafa* (pe unde trece și tramvaiul și e o stație importantă de autobuze în toate direcțiile), dar după un ocol imposibil de vreo 40-50 min. Altă alternativă este să luați shuttle

Havaș care vă duce, cu o oprire la Aksaray, direct la Taksim. Galata, mai ales zona pieții Taksim, este zona turiștilor europeni și americani, sosind cu tururi organizate. Acolo sunt mai toate hotelurile de lux, în frunte cu *Marriot* și faimosul *Pera Palas Hotel*. Imposibil de scumpe, departe de zonele de interes – dar da, multe cu o panoramă de vis, deservite de restaurante de lux cu mîncăruri internaționale (unde se cere cod al îmbrăcăminții!), cu multe baruri și discoteci... Dar puțin altceva. Totuși, eu îmi încep călătoria de aici, tocmai pentru că sunt mai puține locuri de interes.

Beyoglu (Galata)

Este cartierul din nord-est de *Cornul de Aur*, legat de zona veche a orașului prin două poduri, după ce ani de zile a fost legat doar de un pod de pontoane. Ceea ce noi numim de obicei Galata este o peninsulă stîncoasă mărginită de Corn spre Sud și Vest, iar spre est, de Bosfor. Are puține locuri interesante de vizitat, iar cele mai importante (Palatele, mai ales *Dolmabahce*) sunt accesibile din Bosfor, în cursul unei plimbări cu vaporașul. Aici sunt stadioanele celor mai importante cluburi de fortbal tucești: Beșiktaș și Galatasaray. Am constatat că Hagi și Lucescu sunt foarte cunoscuți și iubiți de turcii din Istanbul.

Galata poate face obiectul unei plăcute plimbări de după-amiază. Cu ajutorul unui autobuz (sau cu tramvaiul) urcați în ***Piața Taksim*** și de acolo coborîți, vizitînd cartierul, pînă la *Podul Galatei,* care leagă Karakoy de Eminonu. Piața este mare și modernă, cu multe construcții în stil european (hoteluri, ambasade, oficii, agenții de turism... Are și un MacD). Din ea, spre Vest, pornește vestita stradă ***Istiklal***, un fel de Parizka (din Praga) a Istanbulului, zona în care sunt concentrate principalele buticuri ale marilor firme de *high-couture*, genți, încălțăminte, cosmetice, bijuterii, ceasudri elvețiene, firme de turism și aeronautice din întreaga lume, printre zeci de cafenele, restaurante, baruri, discoteci... Un tramvai stil „helvețian" (cu lanțuri) coboară cam jumătate de deal pînă

Turnul Galatei - Beyoglu

în *Piața Tunelului*. De aici, o linie subterană de metrou vă duce în cîteva minute în apropierea podului. În apropierea Pieții Tunelului sunt de fapt lucrurile de interes: Pera Palas și *Mevlevi Lodge*, o mînăstire cu grădină care e sediul dervișilor rotitori din Istanbul. E și muzeu, dar interesante sunt spectacolele date de ei (informați-vă cînd). Altfel puteți vedea căte un „rotitor” învîrtindu-se pe vreun mic podium de lemn în diferite restaurante din zona veche...

Din Piață se poate rătăci pe străduțe spre răsărit, printre consulate de tot felul, ajungînd în cel mai vechi (și autentic) cartier din Galata, *Cukurcuma* (se citeste: Ciukurgiuma), cu florărese la tot pasul, case și palate de epocă, catedrale, sinagogi și moskei. Se poate continua, coborînd dealul pe malul Bosforului, la *Muzeul de Artă Modernă* (care are în diplay lucrări de însemnați pictori europeni – achiziționate de turci bogați). Din Piața Tunelului este însă o adevărată aventură să cobori dealul direct către pod, pe străduțe înguste, în pantă, cu scări, cu sute de magazine de „antiques”, instrumente muzicale, discuri, partituri... Se trece pe lîngă faimosul ***Turn al Galatei***, construit de genovezi pe la 1200. Cartierul a fost dat de bizantini genovezilor. Drept „represalii”, dușmanii acestora, venețienii, au adus pe capul bizantinilor cruciații celei de-a IV-a Cruciade, care au și ocupat Constantinopolul în 1204 (pentru vreo 70 de ani). Europenii din Galata, inclusiv venețienii, s-au împotrivit însă otomanilor, trebuind să fie cuceriți. Pe la nord de Galata otomanii au aplicat faimoasa stratagemă care a contribuit la cucerirea cetății: vasele de război au fost duse pe bîrne de lemn pînă în Cornul de Aur, închis cu lanțuri spre Bosfor, cucerind astfel portul și flota bizantină și blocînd definitiv Constantinopolul. Pe timpul otomanilor, cartierul a fost dat europenilor, astfel că e locuit și azi de mulți italieni, evrei, armeni, francezi, olandezi, germani...

Priveliștea de pe Turnul Galatei, ba chiar și de pe Pod, este fantastică, mai ales la apus. Linia de moschei și minarete de pe malul sud-vestic, în spatele cărora apune soarele, e de-a dreptul de legendă (și apare în multe afișe turistice). Seara se poate continua pe o terasă, cu același decor. Sau cu o excursie cu vaporașul pe Cornul de Aur, sau pe Bosfor. Călătoria pe Bosfor ar trebui totuși să fie mai devreme, astfel fiind posibilă vizitarea Palatului Dolmabahce, ca și interesante panorame ale malurilor Bosforului (cu cele două turnuri, *Rumeli* și *Anadolu Kavagi*),

satele pescărești, micile resorturi și palate construite de sultani în sec XIX)

În sfîrșit, traversarea podului (cu pasul) este interesantă în sine. Cei 2km de balustradă sunt aliniați de pescari „amatori” care prind plevușcă (cînd prind ceva), și se pot observa vaporașe, ferries și chiar vase maritime trecînd pe sub pod, sau la gura Cornului, pe Bosfor. În tot acest timp, drept în față, avem panorama vechiului Istanbul, iar în spate mărețul turn al Galatei. Peștii pescuiți își găsesc grabnic sfîrșit pe plitele nenumăratelor restaurante construite sub pod (în partea dinspre Eminonu). Ele înlocuiesc una din atracțiile anilor trecuți: sandvișurile cu pește prăjit direct în barcă, vîndute de pescari. Concurența mare face ca un sandviș să fie relativ ieftin (am avut unul cu o bere „mare” (500ml) la doar 6TL), dar peștii au oase! La tarabele de pe mal, din fața stațiilor de ferry, se pot cumpăra sandvișuri cu pește cu doar 2TL... Dar, iarăși, o oră pe o terasă chiar deasupra apelor Cornului, cu soarele apunînd în spatele Fanarului, face să nu regreți diferența de bani!

Eminonu – la piciorul podului

Acesta este cartierul de la picioarele colinei pe care e construit Cartierul Vechi al Istanbulului, chiar la marginea Cornului de Aur, peste apă de Galata. Are cîteva obiective extrem de interesante, nu ar trebui ocolit, fie venind dinspre Galata, fie coborînd dinspre Bazar și Suleymaniye, fie venind dinspre Parcul Gulhane și Capul Palatului (Seraglio Point).

Cel mai evident obiectiv este ***Yeni Cami*** (Moschea Nouă). Începută pe timpul lui Mihai Viteazul (de mama sultanului Mehmet III), a fost terminată pe la 1660 de mama sultanului Mehmet IV. În același plan arhitectonic ca și Moschea Albastră și Suleymaniye, dovedește că producția de faianță nu mai e ce-a fost, dar este totuși impresionantă. În spatele ei se găsește ***Bazarul Egiptean*** (Mir Bazar, „de Mirodenii”), unde de fapt se vînd și dulciuri, rahat (*lokum*), alune de tot felul, fructe uscate, chiar brînzeturi... Exista și o Piață de Flori și inevitabilele terase – dar e

Misr Bazar

Yeni Cami - Eminonu

un loc cu mult farmec prin jocul de culori a grămezilor de mirodenii. Mai spre nord de bazar se găsește una din cele mai frumoase moschei, cea a lui ***Rustem Pașa***, unul din vizirii lui Suleyman Magnificul și ginere al sultanului. Moscheea a fost construită după planurile marelui arhitect Sinan Pașa și are cel mai frumos mozaic de Iznik. E ușor să o ratați, se găsește pe o străduță pornind din bazar, în dosul unei porți de piatră modestă. Se urcă la etaj pînă la o terasă – și acolo este intrarea în moschee. Nu se vede nimic din stradă!

De aici, o stradă în pantă spre sud duce direct la Bazarul Acoperit. Dacă o luați pe străduțe spre sud-vest, ajungeți la marea moschee Suleymaniye. În sus, pe malul Cornului, se ajunge în Fanar (*Fener*).

Bazarul prin excelenţă

Turcii îl numesc ***Kapali Carși*** (Piața Acoperită), și chiar așa e – cel puțin parțial. Un cartier de străduțe în care se ținea bazarul a fost acoperit la un moment dat, rezultînd probabil cel mai mare bazar acoperit din lume. În unele privințe, nu e mult diferit de mall-urile de azi, doar că străzile se întretaie la întîmplare (ai nevoie de o hartă să te descurci), iar unele străduțe sunt cu adevărat înguste. Aici sunt nu numai magazine, ci și bufete, restaurante, piațete cu fîntîni, hoteluri-han, grădini, moschei... În plus, atitudinea vînzătorilor este cu totul diferită: îți trebuie multă tărie de spirit să îi refuzi. Nu numai că sunt insistenți, dar se susțin unul pe altul, de ajungi să-ți zici cu lehamite, „what the heck?", acceptînd una din invitații.

Dau aici niște sfaturi, le-am primit la rîndul meu. Nu vă simțiți obligați să cumpărați ceva, oricît timp a pierdut negustorul cu dumneavoastră. Și oricîte ceaiuri v-a oferit. Nu intrați, dacă se poate, în tîrguială cu el, e lipsă de bune maniere s-o sistați, dar faceți cea mai proastă ofertă posibilă (pentru negustor) și țineți-vă de ea, pînă cînd el însuși renunță. Altfel, arătîndu-vă nehotărît, puteți afla multe lucruri interesante de la ei. Cum se fac covoarele, cum să recunoașteți unul „autentic" (desigur, toate covoarele lui sunt autentice!), cum să recunoașteți un covor de patrimoniu (care vă poate fi confiscat la vamă...), cum se fac kilimurile, cum se prelucrează pielea sau se bat vasele din metal... Unele sunt cu adevărat *deal*-uri bune, ca de exemplu la bijuterii, dar oricît de bune, fiți convinși că în afara Bazarului (unde afluența de turiști și chiriile sunt mari) veți găsi ceva similar la sfert de preț! Ar trebui să aveți exact acest lucru în minte: vizita în Bazar să fie de informare și de plăcere: beți un ceai la una din cafenele din piață, discutați cu oamenii, vedeți ce prețuri sunt pentru obiecte pe care intenționați să le cumpărați – și abia dacă nu ați găsit în alt loc acel anumit lucru pe care intenționați să îl aduceți din Turcia, vă întoarceți în Bazar. Românii știu, ei cumpără mai ales de pe străzile unde tîrguiesc locuitorii Istanbulului, nu în Bazar!

Bazarul de fapt se revarsă pe străzile încojurătoare atît spre Suleymaniye, cît și spre Eminonu, cît și pînă în bulevardul de pe coama colinei (Ienicerilor) și chiar dincolo de el. În Cartier sunt însă multe alte lucruri de vizitat. La ieșirea spre vest a Bazarului este micul gang al *Bazarului de Cărți*. Nu veți găsi mare lucru (sunt totuși și cărți second-hand în limba engleză, în caz că ați citit-o pe cea ce o luaseră-ți pe drum), majoritatea sunt în turcește, unele chiar vechi, în caligrafie arabă, sunt și multe gravuri... Dar multe sunt contrafăcute, deși prezentate drept autentice!

Trecînd spre vest pe bulevard, ajungeți la ***Moschea Beyazid***. Acesta nu este cel numit Ildirim (Fulgerul), ci Beyazid II, cel ce a luat de la Ștefan cetățile la Mare. Moschea este tipic otomană – fără a avea strălucirea geamiilor construite de Sinan Pașa. În partea de vest a moscheii este *Piața Beyazid* (considerată centrul Istanbulului) și *Poarta Universității*. De fapt, poarta este un arc de triumf ducînd în Parcul Beyazid (și din el și la Universitate). Universitatea din Istanbul, numită și *Laleli*, are de fapt alte patru porți – știu asta pentru că am ratat o întîlnire pentru că termenul de „Poarta Universității" a fost prea vag... Contiuînd în jos pe Yeniceriler ajungeți la *Moschea Laleli*, în stil „baroc" otoman, cu ornamentații bogate atît la exterior, cît și în interior.

În spatele Universității, direct spre nord, este cea mai mare moschee din Istanbul, construită de Sinan Pașa pentru Solyman Magnificul, ***Suleymaniye Cami***. Turcii îi spun lui Suleyman „Legiuitorul" – a fost sultanul pe timpul căruia Imperiul Otoman a ajuns la zenitul puterii

Kapali Carsi - Marele Bazar

sale. El a cucerit Ungaria, dar a fost oprit în fața Vienei. Atunci s-a întors spre Răsărit și a continuat cuceririle tatălui său, Selim I „cel Crunt”. Pe timpul lui s-a cucerit Arabia (inclusiv Mecca), astfel că el s-a numit nu numai Sultan, ci și Calif. Numai din timpul lui oștile otomane au luptat sub „steagul verde al Profetului”. Orice pomenire a „steagului” în luptele lui Mircea, Vlad sau Ștefan sunt anacronisme! Totuși, moscheea lui are doar patru minarete, semn că aparține unui sultan (cea a lui Selim, din Konya, are cinci, iar Moschea Albastră are șase). Rolul lui în Moldova a fost mare: el a cucerit Suceava și l-a destituit pe Petru Rareș. Pe hărțile otomane, Sultanatul este indicat ca ocupînd Țările Romîne – chiar dacă nu le-a trasnformat în pașalîcuri...

Pe drumul dintre Laleli și Suleymaniye este o moschee nu foarte impunătoare – ***Kalenderhane Cami***. Acesta a fost o biserică bizantină închinată Maicii Domnului (Theotokos Kyriotissa), transformată în moschee imediat după Cucerire. Are cîteva panouri de marmură și urme de frescă. O altă moschee interesantă, chiar la intrarea în Bazar – dar pe partea de Răsărit -, este ***Nuruosmaniye Cami*** (Lumina lui Osman) în stil Baroc Otoman. Spre sud de ea, la bulevard (care, de la Bazar spre est poartă numele de Divan Yolu (Calea Sfatului) este ***Cemberlitaș*** (Coloana Arsă, sau Cu Cercuri) a lui Constantin (ridicată să comemoreze mutarea capitalei). Este unul din monumentele cele mai venerate din Istanbul – dar nu a putut fi fotografiată, așa cum este acuma, înconjurată de schele. Pe acest loc era Forumul lui Constantin, din care nu a rămas nici o urmă.

Spre Est, de-a lungul Căii Sfatului, sunt tot felul de mici obiective de interes: moschei, băi, morminte... Pentru noi e mai interesant ***mormîntul lui Sinan Pașa***, marele vizir și general turc - care și-a pierdut dinții (și parte din oaste) la Călugăreni. Într-un cimitir pe partea stîngă (nord) sunt cîteva morminte monumentale (***turbesi***) ale cîtorva din ultimii sultani (sec 18-19). Puțin în afara căii, spre sud, este a doua cisternă subterană bizantină, cea a „O mie și Una de coloane” (***Bimbirdirek***) – dar care nu este pregătită pentru turiști. De fapt, un lacăt cît toate zilele ține poarta închisă mai tot timpul.

Între două lumi

În general, Cartierul Vechi se consideră a fi ***Sultanahmet***. Dar mai toți care au scris un ghid al acestei părți a Istanbulului îl împart în mai multe părți.

În primul rînd, este platoul pe care se află Sfînta Sofia (***Aya Sofya***, în turcește, Aghia Sophia în grecește) și ***Sultanahmet Cami*** (Moschea Albastră) și alte cîteva obiective importante. Este parte din cartierul Sultanahmet, care coboară spre sud pînă la mare (dar nu cred să fi fost cineva care să treacă dincolo de linia de cale ferată locală...) Mai este partea dinspre răsărit, cunoscut și ca ***Seraglio Point*** (Capul Palatului). Apoi, este partea de sud-vest față de Sultanahmet, o zonă mai puțin vizitată. Să le luăm pe rînd.

Cartierul Sultanahmet (numit așa de la marea Moschee Albastră) este destinația primordială a turiștilor care vizitează Istanbulul, cu atît mai mult a rucsăcarilor. Străduțele de sub cele două impunătoare clădiri asigură cele mai multe hoteluri și pensiuni. În timpul verii sunt ocupate toate locurile – cei ce prind un pat se pot considera norocoși! -, dar la începutul lui iunie și sfîrșitul lui septembrie ar trebui să nu fie o problemă. Și culmea, aceste perioade extra-sezon sunt cele mai bune. Temperatura în Istanbul pe timpul verii tinde să urce foarte mult, pe fondul umezelii venite dinspre Bosfor, Dardanele și Corn. Multe din ele au frumoase priveliști ori spre Moschei, ori spre strîmtoare. Unele au aer condiționat (dar nu toate), și chiar baie privată (mai ales pesiunile și „buticurile” (acestea din urmă mai scumpe). Apropos de buticuri. Ele sunt, în principiu, foarte asemănătoare pensiunilor, cu diferența majoră (alături de preț) că sunt clădiri „heritage” re-decorate pentru a asigura luxul secolului XX, dar la care s-a păstrat caracterul de epocă (sau doar cel turcesc original). Pot fi întîlnite acolo mobilă veche, carpete și chilimuri, vase de epocă, mozaicuri din plăci de Iznik și Kutahya, pardoseli din marmură sau gresie... Vă puteți aștepta să plătiți peste 100TL pentru o cameră - oricum măcar pe jumătate mai ieftin decît în hotelurile

Deesis (mozaic) - Aya Sofia

Case otomane - Sogucesme (Sultanahmet)

moderne și fără personalitate!

Tot aici se pot găsi nenumărate restaurante cu terasă, relativ ieftine, unde seara se adună tinerii (sau cei cu spirit tînăr) la o bere, schimb de impresii, povești – sau doar o partidă de table sau șah... Restaurantele sunt mai ieftine decît sus în piață, sau pe Divan Yolu, dar cele de pe străduțele din sud-vest sunt încă mai ieftine!

Ce se poate vedea în Cartier? Desigur, în primul rînd imensa moschee fostă basilică devenită muzeu, ***Aya Sofya***. Construită pe timpul lui Justinian, a fost aproape o mie de ani cea mai mare catedrală a lumii creștine. Se zice că oamenii erau convinși că un înger a ținut cupola pînă constructorii au pus pilaștri care să o susțină. Impresia pe care o ai cînd te afli sub acea cupolă, ridicată la peste 60m și aparent nesusținută de nimic, e absolut impresionantă. Din păcate, sunt două elemente care deranjează. Unul este schelele care sunt folosite la refacerea mozaicurilor pe tavan și pereții superiori (și care odată și-odată vor dispărea) și, al doilea, sunt cele patru insigne imense cu versete în scriere arabă, citate din Koran (obligatorii în moschei) și care e greu de crezut că vor dispărea vreodată... Cupola și micile cupole laterale sunt susținute de patru contraforți imenși, cu rolul de a susține clădirea pe timpul cutremurilor. Lîngă clădire sunt patru minarete imense, care azi fac parte din peisajul catedralei, iar în fața ei, dincolo de „piața” Sf. Sofia (mai curînd o stradă...) este un frumos parc cu fîntîni și bănci, loc unde mulți băștinași și turiști își petrec după-amiaza. Deseori în „piață” au loc spectacole date de fanfara militară (*Mehter)* - care de obicei se produc în Taksim, în fața Muzeului Militar. Nouă, românilor, sunetele sălbatice, tuiurile, cămășile de zale, coifurile, iataganele, tobele, fluierele... ne amintesc de vremea cînd oștile române se confruntau cu Ordia otomană.

Cele mai frumoase mozaicuri, realizate cu plăcuțe aurite, datează de prin sec. IX-XII. Se pot vedea la intrare - desupra porții „împărătești”, în galeriile de la etaj și, cîteva, pe tavan. Am avut mare noroc că turcii nu le-au distrus cînd au transformat catedrala în moschee, ci le-au acoperit cu tencuială. Aceasta a protejat mozaicurile, astfel că unele porțiuni nu au căzut în timpul cutremurelor. Același lucru s-a întîmplat cu mozaicurile și frescele de la Chora. În schimb, Sf. Irina nu mai are nimic din fostele splendori...

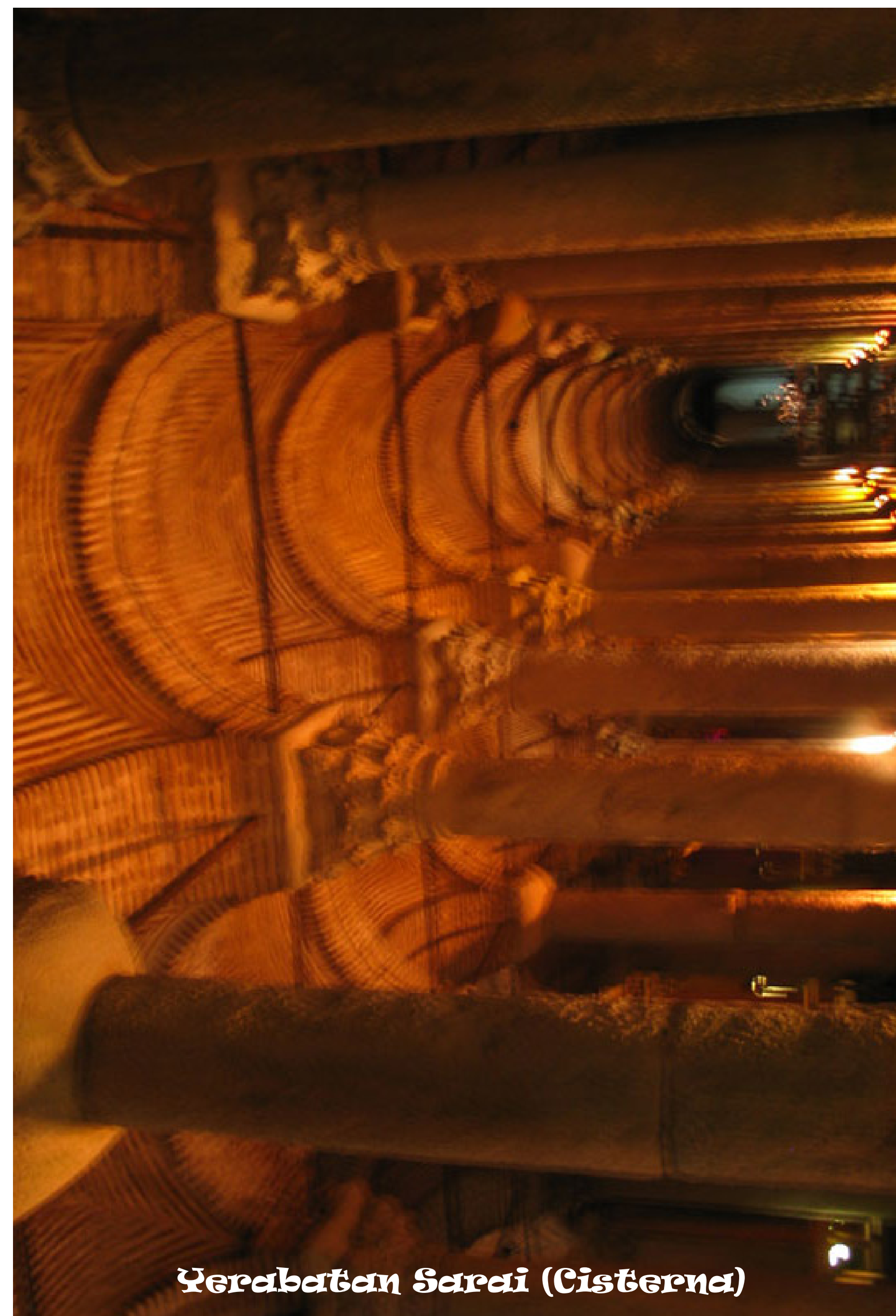
În fața Sf. Sofia este un fel de muzeu de covoare (tip „fondul plastic”,

cu vînzare), în incinta ***Băilor lui Roxelana***. Aceasta a fost (poate) cea mai cunoscută sultană, soția (de origine rusă, sau poate gruzină) a sultanului Soliman Magnificul. O intrigantă de renume, a reușit să aibă capul Marelui Vizir tăiat și să-și pună pe tron fiul... (Povestesc asta pentru cei, puțini probabil, care nu au urmărit serialul turrcesc pt TV, *Soliman Magnificul*) Clădirea este interesantă prin faptul că este o baie turcească (*hamam*) tipică, construită de Sinan Pașa. Covoare se găsesc peste tot, dar clădirea face toți banii...

Peste drum (spre sud-vest) de Sf Sofia și parcul cu bazine, este imensa ***Moschee Albastră*** (numită așa atît datorită pietrei de culoare gri-albăstrie din care a fost construită, cît și a mozaicurilor interioare de Iznik), numită de turci ***Sultan Ahmet Camii***. E colosală, construită (în anii 1609-14, pe timpul sultanului Ahmet I, de către arhitectul lui, Mehmet „mimbar" Aga), evident cu intenția de a surclasa basilica creștină. Este singura moschee cu șase minarete din Turcia, considerată pe timpul acela o ofensă la adresa Meccăi. Recomand ca intrarea să nu se facă pe la poarta principală (dinspre Sf. Sofia), ci din curtea interioară (unde este ieșirea). Pe cît posibil faceți același lucru cu fiecare moschee vizitată. Arhitectura otomană este cu atît mai intersantă cu cît puteți admira cascada de domuri și jumătăți de dom ale moscheii.

În partea sudică a moscheii este ***Muzeul de Covoare Vaflikar***, cu multe covoare de mare vechime (pot spune că cel din Biserica Neagră din Brașov nu este deloc rău!). În partea de nord este fostul ***Hipodrom***, care era legat (pe timpul bizantinilor) de Palatul Basileului care se afla pe locul unde astăzi este Moschea. În timp, palatul s-a mutat atît spre sud, pe malul strîmtorii (*Palatul Bucoleon* - astăzi doar niște ruine) cît și spre vestul cetății, dincolo de Fanar (*Palatul Blacherne*). Din Hipodrom nu se păstrează decît ***cele trei coloane***, una egipteană, una din blocuri de piatră și, la mijloc, cea zisă a „Șarpelui". Obeliscul a fost adus de la Luxor de Constantin, coloana spiralată a Șerpilor de la Delphi, dar despre cea de piatră nu se știe mare lucru. Se crede că a fost ridicată de Constantin Porphirogenetul – dar asta înseamnă că multe desene care prezintă toate cele trei coloane pe timpul lui Justinian sunt anacronice...

La nord de Hipodrom este ***Muzeul de Artă Turcesc*** și, dincolo de frumosul parc, micuța moschee ***Firuz Aga***, chiar pe Divan Yolu. La capătul nord-estic al parcului care ocupă locul fostului Hipodrom este

Yerabatan Sarai (Cisterna)

o frumoasă ***fîntînă gazebo*** (cu tavanul aurit), construită de *Kaiserul Wilhelm* al Germaniei în 1901. În jos pe Divan Yolu, în fața pieții Sf. Sofia, este ***Cisterna Basilică***, numită de turci ***Yerebatan Sarai*** (Palatul Scufundat). Este de asemenea un obiectiv care nu trebuie omis. Imensa sală cu sute de coloane (320) imense, iluminate de jocuri de lumină colorată, lucind misterios în apa neagră ce acoperă (nu știu cît de adînc) sala – circulația se face pe alei din lemn consturite deasupra apei -, este de neuitat. Ca și o bere sau un ceai băut pe micuța terasă de la ieșirea din Cisternă, în răcoarea și clipocitul apei și ecoul îndepărtat al vocilor... Deseori, pe terasă au loc concerte: în ciuda imensității ei, sala are o foarte bună acustică.

În sfîrșit, termin descrierea zonei cu două obiective mai puțin vizitate, dar pe care eu le întîlneam zilnic în drum spre sau dinspre pensiune: micuțul *Bazar al Cavalerilor* – de fapt, o alee mărginită pe ambele părți cu magazine de covoare, faianță, suveniruri... -, și, pornind din alee (și sfîrșind tot în ea), ***Muzeul Mozaicurilor***. Recomand să-l vizitați, deși nici pe departe nu se compară cu cel din Antakya. Dar Antakya e departe... și mozaicul din Cîța nu suferă comparație cu cele de la Istanbul.

Dacă e să coborîți străduțele spre sud-vest de la Moschea Albastră, ajungeți la două foarte importante monumente. Primul este ***Sokolu Mehmet Pașa Camii***, la care ajungeți mergînd în continuarea Hipodromului și apoi cotind-o la dreapta. Este una din cele mai frumoase moschei construite de Sinan Pașa. Exteriorul poate să înșele, interiorul este o adevărată bijuterie, iar soluția arhitectonică de a construi o moschee pe un teren în pantă este de referință. Mai jos de ea, spre sud, este fosta basilică ***Sfinții Sergius și Bachus***, numită acum „Mica Sfînta Sofia" (*Kucuk AyaSofya*). A fost construită sub Justinian, la începutul domniei lui, cîțiva ani înainte de „Marea" Sfînta Sofia. Decorațiile de mozaic sau frescă au dispărut de mult, dar planul simplu (octogonal) al bisericii, ca și coloanele colorate de marmură grecească merită văzute.

Spre Răsărit de Sfînta Sofia, în așa-numitul ***Cap al Seraiului***, sunt cîteva obiective care trebuie neaparat incluse într-o vizită la Istanbul. Primul este ***Topkapî***, Saraiul sultanilor (pînă în sec XIX, cînd aceștia au început să-și contruiască reședințe pe malul Bosforului). Este un complex de mai multe clădiri în trei curți despărțite cu ziduri și porți, în care

Imperial Gate - Topkapi

fiecare categorie socială avea dreptul să intre limitat. Aici mulți dușmani ai sultanilor (inclusiv domni români) și-au pierdut capul și, se zice, multe femei din harem au fost aruncate în saci hrană la pești... Printre clădirile care trebuie să fie văzute sunt: *biserica Sfinta Irina*, în prima curte, acum sală de spectacole și muzeu, *Divanul*, *Sala de arme*, *Bucătăria* și intrarea în *Harem* (curtea a doua) și *Tezaurul*, *Biblioteca lui Ahmet III*, *Sala Tronului*, *Muzeul Sfintei Mantii* și *Muzeul de miniaturi* (curtea a treia). De asemena cele trei porți dintre curți: *Imperială* (la intrare), a *Salutului* și a *Fericirii*. Curtea a patra conține grădini și pavilioane vizitate, în general, doar de cei ce au timp de pierdut... Aici este o terasă-restaurant cu o priveliște fantastică asupra Dardanelelor. Ca și Haremul, de altfel. În schimb, Tezaurul, Biblioteca, Miniaturile merită ceva timp. Muzeul Sfintei Mantii are mantia lui Mahomed, Steagul Verde al Profetului și sabia acestuia, precum și cîteva documente scrise de mîna lui, zice-se...

Din Prima Curte, spre nord-est, pe lîngă Grajdurile Imperiale, se iese la ***Muzeul de Arheologie***. Acesta este într-o curte închisă spre vest de o clădire masivă cu coloane, pe trei niveluri, unde sunt expuse obiectele din Preistorie, perioada Greacă-Romană Classică, Bizantină pînă la Otomani. Printe ele, sarcofage, statui, monede, vase... La etajul III, o sală înreagă dedicată săpăturilor de la Troia. Spre est, curtea este închisă de *Pavilionul Albastru*, numit așa datorită bogatei ornamentații cu faianță (unde sunt expuse și numeroase obiecte de ceramică), un cimitir cu interesante capete de mormînt și clădirea *Muzeului Orientului Antic*, cu exponate din Anatolia (Hati, Hitiți, asirieni, alte culturi – inclusiv cele descoperite la cea mai veche „cetate" din lume, Chatal Hoyuk. În fața ei sunt doi lei hitiți din piatră.

Lîngă Poarta Imperială este o foarte frumoasă clădire bogat ornamentată, ***Fîntîna lui Ahmet III*** (între zidul in spate al Sfintei Sofia și zidul palatului Topkapi). Mergînd în jos pe străduța dintre acestea, se pot vedea poate cele mai tipice case în stil otoman din Istanbul, renovate (și locuite). La capătul ei e o mică grădină de vară (*Colțul Verde*) unde se servește *lachmacun* făcut în fața voastră de o bătrînă pe o plită de fier încins. Interesant este că clienții stau pe divane (desculți și destul de incomod...). Chiar spre nord-vest este imensa Sf. Sofia. Alături de grădină este un magazin de muzică și intarea în curtea *Cafenelei Cafer Aga* (se citește Giafer Aa). Este o fostă școală (medrese) construită de Sinan

la începutul carierei lui. Tot acolo este acum școala de meserii, unde sunt expuse caligrafii și obiecte executate de elevi. Dacă se coboară în continuare, se iese la poarta spre ***Parcul Gulhane***. Peste drum de Alemdar Ca. (care este de fapt o continuare a lui Divan Yolu) este o mică moschee și un kioșk bogat ornamentat (***Fatih Bufe***). Mai jos de poartă este *Alay Pavilion* și exact peste drum de el, ***Sublima Poartă***. Românii cred îndeobște că Poarta reprezintă pe sultan, eventual Poarta palatului (Topkapî). În realitate, era poarta care ducea la palatul Marelui Vizir, șeful diplomației otomane, locul unde se prezentau ambasadorii străini, dar și regii supuși (inclusiv domnii români) pentru a primi firman.

Cu asta am încheiat plimbarea prin Orașul Vechi. Nu am dat multe detalii (cine e curios le poate afla din ghiduri), dar am acoperit mai tot ce trebuie văzut. Am lăsat în afară, desigur, aleile cu restaurante, cu magazine de tot felul (mai ales de covoare)... Nu am amintit nici de trepădușii acestor magazine, care te iau de pe stradă (dar care dau cu multă bunăvoință informații), nici de plăcuta plimbare prin răcorosul Parc Gulhane (al Trandafirilor)... Aici, ca și în alte parcuri din Turcia, localnicii petrec timp cu familiile lor, deseori stînd direct jos pe iarbă. Nu am văzut niciunde interdicția „Nu călcați pe iarbă" – aici e voie! (ca și în Canada, de altfel...) Nici „Nu rupeți florile" – se pare că nu e nevoie, nimeni nu rupe flori.

Zona Îndepărtată

Prin asta se înțelege de obicei partea dintre Orașul Vechi și ruinele fostelor ziduri ale cetății, construite de Teodosie al II-lea. *Zidurile lui Teodosie* se păstrează doar pe alocuri, mai ales în zona sudică, la *Yedikule* (Șapte Turnuri), dar ce se păstrează e impresionant. Nu e de mirare că ele au rămas necucerite pînă la sosirea lui Mehmet, a tunurilor lui (și a neglijenței unor călugări, care au lăsat o poartă neîncuiată...). Aceste obiective sunt mai greu de vizitat, mai ales cu piciorul, fiind la mari distanțe unele de altele. Totuși, sunt cîteva care merită a fi văzute.

Chiar la marginea Cornului de Aur este ***Fenerul*** (Fanarul). Nu este

numai locul de unde ne-au venit domnitorii sec. XVIII-XIX (nu toți au fost răi!), dar e locul unde a trăit populația greacă. Așa că aici se pot întîlni biserici ortodoxe (cele din Galata sunt mai ales catolice): *Pamakaristos* și *Pantocrator* și, în primul rînd, sediul *Patriarhiei* (cu Bis. Sf. George). Interesantă este și biserica *Sf. Ștefan al Bulgarilor*, turnată din fier... Tot aici este principala sinagogă, *Ahrida*. Printre moschei, interesante de văzut sunt cele ale lui *Mehmet Fatih* (prima geamie construită de Cuceritor) și cea a lui *Selim I*. Sunt și cîteva ruine: *apeductul lui Valens*, *palatul Blacherne* (sau al Porfirogeneților).

Dar cea mai interesantă este ***Biserica Sfîntului Salvator din Chora***, sau ***Kariye Cami***, cum o numesc turcii. Chora înseamnă „în afară" și e de presupus că pe atunci, deși chiar la poalele zidului lui Teodosie, era în afara zonelor locuite – „pe cîmp". Cetatea Cosnstantinopol era în așa fel construită încît își asigura tot ce îi trebuia pe timpul unui asediu. Era un rînd de ziduri interioare, construite de Constantin, în jurul zonei locuite, și zidurile exterioare, ale lui Teodosie. Între ele erau „cîmpurile", livezile, podgoriile, pășunile, izvoarele... De aceea o biserică s-a putut numi „în afară", deși era în interiorul orașului...

Chora este o biserică tipic bizantină, reconstruită în sec XI pe locul uneia mai vechi. Este vestită mai ales datorită mozaicurilor și frescelor din sec XIII-XIV, executate în mare parte de artistul iconar, „zograful" Teodor Metokitul. Sunt excelent păstrate și au ca teme Genealogia lui Iisus, Genealogia Mariei, Viața Fecioarei, Copilăria lui Iisus și Misiunea lui Iisus. E departe de Centru și e dificil de ajuns acolo, schimbînd autobuze (mai ales dacă nu știi încotro te duce vreunul...), dar tot efortul merită cu prisosință! Apropos, tot acolo am avut cel mai ieftin lunch în Istanbul: tocană de fasole cu mult sos (iahnie) și felii de franzelă la discreție, gratis: numai 2TL!

Inner Nartex - Deesis

Încheiere

Și acesta a fost periplul meu de 32 de zile prin Turcia. Cum am spus în prezentare, scopul excursiei a fost să urmez pe calea apostolului Pavel, dacă nu în spirit, măcar fizic. Nu am umblat tot atît de mult pe jos ca și el și însoțitării lui – parte din drum l-am bătut cu avionul, cu mașina închiriată (un frumos Fiat Albea alb, automatic), cu autobuzul mai ales, deseori cu dolmușul. Am văzut tot er mi-am propus – dar au rămas atît de multe nevăzute!

În acel moment eram hotărît ca o altă vară să aducă o altă vacanță în Turcia., Acum nu mai sunt tot atît de hotărît, nici chiar sigur că aceasta va mai avea loc. Anii au trecut și genunchii îmi trmură tot mai des. Turcia, chiar și Istanbul, nu este un loc ușor de bătut cu piciorul. Are multe locuri de urcat, doar pentru a coborî spre altele. Majoritatea hotelurilor și pensiunilor nu au lift, iar scările sunt imposibil de înguste și abrupte. Și pe acolo, cu puține excepții, nu s-a prea auzit de arhitectura pentru persoane cu dificultăți de mers...

Venirea la putere a lui Erdogan, cu aplecare spre dictatură și islamism, nu a ajută nici ea. Au loc des proteste, atentate, bătăi între contestatarii președintelui și trupele de ordine. Turcia rămîne totuși o destinație importantă, mai ales acum, cu dificultățile din Grecia. În ciuda

confruntărilor din granița cu Siria și Irak. Prețurile au mai crescut – dar frumusetea Turciei este mereu perenă. Cine va fi curios de-o vacanță pe litoralul turcesc, chiar și de numai o săptămînă, chiar luxoasă, chiar „*ultra all inclusive*”, nu va avea ce regreta. Cel ce va lua, însă, rucascul în spate pentru a străbate Cappadocia, căile mai puțin bătute ale Asiei Mici (litoralul Mării Negre, estul Anatoliei, munții Caucaz), dar și stațiuni de litoral pe cont propriu, va avea un real cîștig. Sunt locuri ce nu pot fi niciodată uitate.

SFÎRȘIT

Bibliografie

1. **Biblia**

2. **Isac Asimov** – Asimov's Guide to Bible, Avenel Books 1981

3. **Tom Brosnahan, Pat Yale** – Turkey, Lonely Planet 1996

4. **Suzanne Swan** – Turkey, Darling Kindersley, London 2006

5. **Fatih Cimok** – Journeys of Paul – from Tarsus „to the end of the world", A Turizm Yayinlar, Ankara 2006

6. *** - **Ephesus – Priene – Miletus – Didyma**. Yesterday and Today, Graphic Design Imagine Universale 2006

7. *** - **Konya** – la ville de civilisation, Konya Kultur 2006

8. **Erdogan Erol** – Musee de Mevlana, Konya Kultur 2006

9. *** - **Cappadocia**. Nature - History – Cultural Heritage, Donme

Offset, Ankara 2005

10. **Ali Erarslan** – Pamukkale Hierapolis, Eriz Turizm Tic. Pazarlama 2006

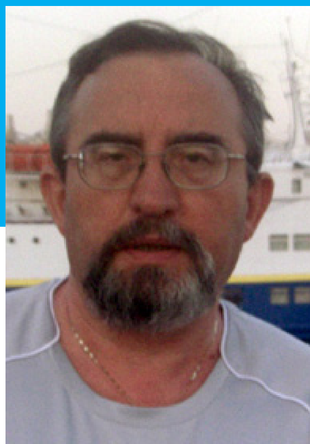
Cuprins

NOTĂ:

Această carte vine însoțită de un CD. Pe acesta au fost puse pozele făcute de mine în călătoria prin Turcia, aproape 2000 de imagini, care ar fi făcut, puse în text și tipărite, costul de tipărire imposibil de acoperit. Folderele sunt numite reprezentativ, permițînd astfel un acces rapid și facil spre slide-urile cu imagini din zonele descrise în carte.

Pentru persoanele pentru care cititul pe monitor nu prezintă inconveniențe majore,voi pune, poate, și un exemplar de carte cu imagini înglobate. Așa aș fi dorit eu să arate Jurnalul din Turcia... Dar dacă nu, jurnalul cu multe poze poate fi văzut pe blogul meu

http://nicksava.net/blog/nicks

Dar eu am descoperit o altă Turcie – una despre care nu se vorbeşte. Mai tot ce ştiu majoritatea românilor se opreşte la Laleli şi Bazar, la bacşişuri, la târguieli. Aşa ne-am dus la ei, imediat după decembrie 89, aşa se duc încă mulţi români. Pentru afaceri, pentru târguieli, pentru prostituţie, pentru joburi necalificate şi prost plătite... Aceşti români nu au timp să vadă adevărata Turcie – ei se duc să facă bani. Nu au timp să vadă frumuseţea, bogăţia culturală, civilizaţia Turciei – nu le pot cuantifica în bani, nu le pot căra la buticurile şi tarabele din ţară...

Eu am avut în plan să călătoresc prin Anatolia (mai precis, prin Asia Mică) pe urmele primilor creştini. Se întîmpla că scriu o carte despre ei (***Fiul lui Dumnezeu***) şi simţeam nevoia de documentare. Să nu mă fac de rîs – scriind despre dealuri acolo unde sunt munţi, sau despre lunci acolo unde sunt dealuri... Despre ziduri care nu existau, temple care erau închinate altor zeităţi, despre străzi orientate altfel... Trebuia să văd acele locuri! Şi, citind despre Pavel şi alţi misionari creştini, despre cetăţile vizitate de ei, am început să aflu tot mai multe despre Turcia. Să îi descopăr frumuseţile naturale, arhitectonice, de bogată tradiţie.

Nick Sava

Editura
Atheneum
PIM